

AKADEEMIA

Wittgenstein ja 20. sajand	G. H. von Wright
Oikumeenilisest liikumisest	Peeter Kaldur
Vepslased 20. sajandil	Aime Kährik
Don Quijote litaania	Rubén Darío
Eurooplane don Quijote	Salvador de Madariaga
Uue maailma eripära	Arturo Uslar Pietri
Eesti esimene elatusmaksumuse indeks	Karin Liikane
Antroopsest printsiibist	Jaan Kalda
Radikaalne skeptitsism	Tanel Tammet
Pihist	Stephen Knowers
Ellu jääda ja edasi minna	Ilmar Tammelo
Teenides isamaad: Karl Soonpää päevik 1939—1940	

KOLLEEGIUM

Valeri Bezzubov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep,
Kalle Kasemaa, Arvo Krikmann, Madis Kõiv,
Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel,
Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste,
Sulev Vahtre, Arvo Valton, Kaljo Villako.

TOIMETUS

peatoimetaja	Ain Kaalep
vastutav sekretär	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Olaf Langsepp
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
tehniline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
masinakirjutaja	Tiiu Jõgi

Toimetuse aadress:

202400 Tartu, Kүүtri 1, telefonid: 3 11 17,
3 13 73

Postiaadress:

202400 Tartu, Postimaja, postkast 14

Laduda antud 1. VI 1990 Tallinna trükikojas «Vaba Maa». Tellimus nr 671. Trükkida antud 27. VII 1990 Tartu Trükikojas, Olikooli 17/19, III. Tellimus nr 2467, 60×88 1/16. Kiri: žurnalnaja. Oissetrükk. Trükipoognaid 15,0. Tingtrükipoognaid 14,70. Arvestuspoognaid 12,29. Trükiarv 7000. «Акадеэмия», журнал Союза Писателей Эстонии. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика», Тарту. На эстонском языке.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

2. AASTAKÄIK 1990 NUMBER 8

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

*Georg Henrik von
Wright . . . . .* 1555
Tõlkinud Jaan Kaplinski

Oikumeenilisest mõtlemisest ja oikumeenilisest
liikumisest

Peeter Kaldur 1582

Kaduvuse tuhanded vormid: Vepslased 20. sajandil

Aime Kährik 1595

Don Quijote litaania

Rubén Darío 1615
Tõlkinud Ain Kaalep

Eurooplane don Quijote

*Salvador de Mada-
riaga . . . . .* 1618
Tõlkinud Jüri Hanko

Uue maailma eripära

Arturo Uslar Pietri 1637
Tõlkinud Ülle Masing

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks

Kaarin Luukkane 1647

Teenides isamaad: Riigikontrolör Karl Soonpää
päevik 1939—1940. II 1659

Antroopsest printsiihist

Jaan Kalda 1682

Radikaalne skeptitsism kui antroopsumprintsiihist
mikrokosmoses

Tanel Tammet 1694

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

Stephen Knowers 1705

Tõlkinud Kersti Uibo

Arvustus:

... Sirje Kiin. Kersti Merilaas: Luuletaja elu. Tallinn,
Eesti Raamat, 1989.

Arne Merilai 1727

Aleksandr Zinovjev. Gorbatšovism. «Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr 12/13. Tallinn, Perioodika.

Tõnn Sarv, Rünno

Vissak 1731

Vier Jahrzehnte baltische Geschichtsforschung. Die Baltischen Historikertreffen in Göttingen 1947—1986 und die Baltische Historische Kommission. Göttingen, 1987. Osteuropaforschung in Marburg. (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg. 37.) Marburg, 1988.

Tiit Rosenberg 1736

Editorial note. Summaries 1748

От редакции. Резюме 1754

Ellu jääda ja edasi minna. III

Ilmar Tammelo 1761

WITTGENSTEIN JA KAHEKÜMNES SAJAND

Georg Henrik von Wright

Tõlkinud Jaan Kaplinski

Ma pealkirjastas in oma artikli «Wittgenstein ja kahekümn es sajand». Minu ülesanne ei ole siiski mitte arutada, kuidas Wittgenstein on mõjutanud ja muutnud mõtlemist meie sajandil; ma ei aruta ka mõjusid ja impulsse, mis ta võib-olla oli saanud teistelt filosoofidelt. Mis ma tahan teha, on riskantsem ja ebamäärasem — ning mõnede arust pole vist mitte eriti oluline. Ma tahan seostada Wittgensteini valitsevate arvamuste õhkkonnaga või kultuurisituatsiooniga, millegagi, mida võiks kutsuda ka ajastu meeololuks või *Stimmung*'iks. Ma olen püüdnud seda teha ükskord varemgi.¹ Siin ma tahtsin minna edasi ja vaadata, kuidas tänapäeva Lääne ühiskonna tsivilisatsiooni kõrvaleheitmine Wittgensteini poolt peegeldab tema keskset suhtumist elusse ja kuidas see suhtumine kannab nii tema varasemat kui hilisemat tööd filosoofia vallas.

1. Valitsev joon kahekümnenda sajandi vaimsel palgel on modernism. Selle nime all sai ta suuresti tuntuks

¹ Vt von Wright 1978.
Tõlge ingliskeelsest käsikirjast.

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

tagantjärele ja vastukaaluks tendentsidele, mis on tema vastu kriitilised või võitlevad uue, «postmodernistliku» ajavaimu eest.

Sellisel mõistetuna on modernism pärand, mis me oleme saanud valgustusajalt ja Prantsuse revolutsioonilt. Mõistuse ajastu arenes teaduse ja tehnoloogia, tööstusliku tootmise ja demokraatlike valitsusvormide ajastuks. Alguses oli ta hoiak optimistlik. Tal oli harras usk lineaarsesse ja piiramatusse täiustumisse ning progressi vabade ja võrdsete inimeste *regnum hominis*'e poole. Kui ebausu kütked on murtud, ei saa ka despootlik valitsus enam kunagi rõhuda inimesi.

Seda algset hoiakut osaliselt peegeldasid ja osaliselt tugevdasid evolutsiooniideed, mis olid iseloomulikud 19. sajandi teaduslikule mõtlemisele. Nende alla mahub Rasmus Raski ja Jacob Grimmi ajalooline lingvistika, Charles Lyelli uus maakera elulugu ja selle kaudu ka Darwini liikide tekkimine ja inimese põlvnemine. Need teaduslikud saavutused andsid tõuke veendumustele ja meeoludele, mis leiavad lühida väljenduse Auguste Comte'i ja tema järgijate positivistlikus filosoofias, Herbert Spenceri evolutsioonilises progressiusus ning samuti, kuigi ambivalentsemalt ja keerulisemate ülemtoonidega, Hegeli vaimu fenomenoloogias.

Need siin lühidalt iseloomustatud hoiakud valitsesid igatahes hilisviktoriaanlikul ja edwardlikul Inglismaal. Nende erakordselt kaunis intellektuaalne vananaistesuvi oli Esimese maailmasõja eelses Cambridge'is, kuhu noor Wittgenstein tuli õppima loogikat Bertrand Russell juures.

Esimene maailmasõda oli sellele hoiakule lõõgiks, kuid ei suutnud seda veel kaugeltki purustada. Sõda võis ju vaadelda ka suure vapustusena, mis on vajalik vaimupimeduse ahelate murdmiseks, milles reaktsioonilised minevikujõud püüdsid hoida inimsugu teel moodsasse aega. Paljudele näis Vene revolutsioon nende vaimujou-

dude lõpliku läbimurdena, mis esimest korda pääsesid lahti Prantsusmaal rohkem kui sajand yarem.

Niinimetatud modernistlikud voolud arhitektuuris, kunstis ja kirjanduses annavad tunnistust sellest taastunud optimismist esimestel sõjajärgsetel aastatel. Sama tunnistavad ka katsed luua ülemaailmset rahvusvahelist organisatsiooni, mis kindlustaks rahu ja progressi maailmas, mis — nagu kuulutas üks selle aja loosungeid — oli «ohutu demokraatialle».

Selle noorendatud modernismi olulisemaid ja kirka- maid peegeldusi oli filosoofia suund, mida tuntakse loogilise positivismina. Ma nimetan teda oluliseks, mõeldes mõjust, mis tal on olnud filosoofiale terve sajandi jooksul. Ning ma nimetan teda kirkaks, mõeldes tema ratsionalistlikule eetosele ja teadlikkusele sõnumist, mis innustas paljusid tema esialgseid pooldajaid. See tunne, et ollakse unisoonis ajastu muusikaga, ei väljendu vist kuskil nii liigutavalt kui Carnapi eessõnas tema raamatule «Der logische Aufbau der Welt»:

«Me tunneme sisemist sugulust hoiaku vahel, millel põhineb meie filosoofiline töö, ja vaimse hoiaku vahel, mis praegusel ajal väljendub täiesti erinevates eluvaldkondades; me tunneme seda suundumist kunstivooludes, eriti arhitektuuris ja liikumistes, mis taotlevad isikliku ja kollektiivse elu, hariduse ja kogu välise arukat organiseerimist. Me tunneme kõikjal enda ümber sama põhihoiakut, sama mõtlemise ja loomise stiili. /- - -/ Meie tööd kannab usk, et sellele hoiakule kuulub tulevik.»²

² Carnap 1928, lk v—vi: «Wir spüren eine innere Verwandtschaft der Haltung, die unserer philosophischen Arbeit zugrunde liegt, mit der geistigen Haltung, die sich gegenwärtig auf ganz anderen Lebensgebieten auswirkt; wir spüren diese Haltung in Strömungen der Kunst, besonders der Architektur, und in den Bewegungen, die sich um eine sinnvolle Gestaltung des menschlichen Lebens bemühen: des persönlichen und gemeinschaftlichen Lebens, der Erziehung, der äusseren Ordnungen im Grossen. Hier überall spüren wir dieselbe Grundhaltung, denselben Stil des Denkens und Schaffens. /- - -/ Der Glaube, dass dieser Gesinnung die Zukunft gehört, trägt unsere Arbeit.»

Ma mäletan elavalt, kuidas need sõnad liigutasid mind, kui olin noor üliõpilane Helsingis 1930. aastate keskpaiku — ja ma mõtlen, et meie Soomes olime õnnelikud, et saime filosoofias innustust karismaatiliselt õpetajalt Eino Kailalt, kes uskus, et kuulub radikaalselt uue mõtlemisviisi avangardi.

Peale optimistliku hoiaku olid selles mõtlemises põhilised kaks uut asja. Esiteks rõhutati tugevasti seda, et loogika on filosoofia tuum ja kese. Teiseks orienteeruti teadusele, valitses tunne, et filosoofiagi on viimaks ometi omandanud «den sicheren Gang der Wissenschaftern» /teaduste kindla kõnnaku/.³ Teadust tuleb siin mõista pigem traditsioonilises inglise tähenduses, mis hõlmab matemaatikat ja loodusteadusi, kui laiemas saksa tähenduses.

Siin tasub märkida, et idee sellest, et loodusteadused peavad andma eeskujuga filosoofilisele mõtlemisele, on Austrias juurdunud sügavamalt kui saksa või isegi prantsuse ja inglise filosoofias. Schlick päris Viinis kateedri, mis kunagi oli kuulunud Machile, ja *Wiener Kreis*'i võiks nimetada Ernst Machi Seltsi siseringiks — see selts tutvustaski *Kreis*'i maailmale oma manifestis «Wissenschaftliche Weltauffassung». Kuid juba ammu enne seda oli Brentano kuulutanud oma 1866. a *Habilitationsschrift*'is, et «vera philosophiae methodus nulla alia nisi scientiae naturalis est» /filosoofia tõeline meetod ei ole midagi muud kui loodusteaduse meetod/.⁴ Brentano ja mitme tema õpilase võtmepositsioon meie sajandi filosoofia arengus on aja jooksul saanud ikka silmanähtavamaks, kui sidemed «uue filosoofia» ja Machi fenomenalistliku sensualismi vahel on vähehaaval lõtvunud ning loogilise positivismina alanud vool on laienenud analüütilise filosoofia võimsaks hoovuseks.

³ Seda vaadet «uuele filosoofiale» väljendab õige vara ja jõuliselt Russell 1914. On huvitav lugeda seda koos Viini ringi õitseajast pärit kirjutistega.

⁴ Tsiteeritud Haller 1981 järgi.

Hoolimata sellest, et aastatega on sellesse hoovusesse oma vett kandnud paljud, on minu meelest õiglane ja arukas nimetada analüütilist filosoofiat selle sajandi filosoofilise mõtte peavooluks. Hoolimata oma heterogeensusest, on ta säilitanud kaks joont, mida ma juba nimetasin tüüpilistena tema tekkimise juures: rõhuasetuse loogikale ja joendumise teadusele. Lühidalt on tegu filosoofiaga, mis on eriti iseloomulik kultuurile, milles valitseb teaduslik ratsionaalsus.

Nagu on tõestatud, oli Wittgensteini «Tractatus'e» mõju Viini ringile sügav. «Manifesti» autorid Carnap, Hahn ja Neurath tervitasid Wittgensteini nagu Einsteini ja Russellit «teadusliku maailmakäsituse» või, kui kasutada kõnekamat saksakeelset väljendust, «eine wissenschaftliche Weltauffassung'i» juhtiva esindajana.⁵

Et niisugune iseloomustus on sügavalt väärt Wittgensteini *Denkart*'i kohta, on ilmselge igale tema filosoofia tõsisele uurijale. Ometi on tänagi veel üsna tavaline panna Wittgensteinile «loogilise positivist» või vähemasti «analüütilise filosoofi» silt. Sellel arusaamatusel on sügavamad põhjused kui lihtsalt raskus saada lahti kord kasutatud sildist. Kui Wittgenstein ei ole analüütiline filosoof, siis mis filosoof ta on? Vastust ei saa kindlasti anda käibivate klassifikatsioonide terminites. Ta ei ole fenomenoloog või hermeneutik, ei eksistentsialist või hegeliaan, kõige vähem on ta marksist.

Kummatigi ei ole väga raske ümber tõlgendada Wittgensteini mõtlemist, nii et see sobiks analüütilise malliga. Ta on öelnud «Tractatus'es», et «filosoofia ei ole üks loodusteadustest» (4.111). Kuid seda ei oleks väitnud ka loogilised positivistid. Ta on öelnud ka, et filosoofia «on midagi, mis asub loodusteaduste kohal või all, kuid

⁵ Hahn 1929, lk 54: «Einstein, Russell und Wittgenstein seien hier als diejenigen unter den führenden Denkern der Gegenwart genannt, die die wissenschaftliche Weltauffassung am wirkungsvollsten in die Öffentlichkeit vertreten und auch stärksten Einfluss auf den Wiener Kreis ausüben.»

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

mitte nende kõrval» (samas). Kuupalju erineb see Carnapi seisukohast, et filosoofia on teaduse keele loogiline süntaks?⁶ Eks ole teaduse loogika just midagi, mis asub teaduste endi «kohal» või «all», ent mitte nende «kõrval»? Ning Wittgenstein on öelnud palju muudki selle kohta, mis filosoofia on ja mis ta ei ole, mida saab erilise tülita lepitada nii varaste kui hiliste niinimetatud analüütiliste filosoofide arvamustega. Kuid siiski on siin minu meelest *sügavad* erinevused.

2. Terve 19. sajandi jooksul eksisteerisid allhoovused, mis ei jaganud optimistlikku usku progressisse modernismi kaudu ega lootnud inimsoo tulevikule abi teaduse ja tehnoloogia edasisest arengust. Kierkegaard'i vastuseis Hegelile ja süsteemifilosoofiale, eriti tema «Kokkuvõtlikus mitteteaduslikus postskriptumis» oli esimesi dissonantseid noote. Dostojevski «Ülestähendusi põranda alt» tungis sügavale neisse inimhinge pimedatesse kihtidesse, mis ükskord võiksid tõsta raevukat mässi ratsionaalselt organiseeritud progressiivse ühiskonna vastu. 19. sajandi tsivilisatsioonikriitika tipp on muidugi Nietzsche poolt üritatud «Umwertung aller Werte» /kõigi väärtuste ümberhindamine/. Nietzsche ütles Wittgenstein kord, et tema on võib-olla puudutanud neid «Lääne vaimuilma probleeme», millega ükski teine filosoof ei ole proovinud «jõudu katsuda» ja millest saab kirjutada ainult «prohvetikeeles, mida mõistavad vaid üksikud».⁷

Nende kirjanikkude häälestus ei ole tingimata pessimistlik. Kuid see on süngelt järelemõtlik, nende jaoks on ajastu valitsevad mõttevoolud küsitavad. Ja me teame, et need kirjanikud olid enam Wittgensteini hingegugulased kui ükski 19. sajandi etableeritud suuna filo-

⁶ Carnap 1934, lk iii—iv: «Philosophie wird durch Wissenschaftslogik /- - / ersetzt; Wissenschaftslogik ist nichts anderes als logische Syntax der Wissenschaftssprache.»

⁷ Wittgenstein 1980, lk 9.

soof. Noorusest saadik hoidis ta eemale modernismist selle filisterlikumates avaldustes ning mõistis selle hukka.

On täiesti loomulik, et Esimese maailmasõja vapustused andsid toitu sellele mõttesuunale ja lisasid talle apokalüptilisi toone — see on sama mõistetav kui see, et teised tervitasid neid õnnetusi, nende meelest olid need loonud *tabula rasa* ilusa uue ilma vundamendi rajamiseks. Viimsepäeva prohvet *par excellence* oli muidugi Spengler.

Wittgenstein on nimetanud Spenglerit ühena oma mõjutajatest. Ta ütleb, et ta võttis Spenglerilt üle ühe mõttesuuna ja arendas seda oma töös innukalt edasi.⁸ See ja fakt, et Spengleri nimi esineb isikute nimestikus — mis algab Boltzmanniga ja lõpeb Sraffaga — keda Wittgenstein tunnistab oma mõjutajatena, ei tähenda siiski, et Spengler oleks sügavalt mõjutanud Wittgensteini vaatenurka oma aja suhtes. See tähendab kõigepealt seda, et ta leidis Spengleri «Untergang'ist» ühe idee eo, mis läbib tema hilisemat filosoofilist mõtlemist. See on arusaam mõistete perekonnasarnasusest. Hoopis iseasi on, et Wittgenstein jagas ka Spengleri apokalüptilisi vaateid. Aastatega see isegi süvenes meie kõduneva tsivilisatsiooni vihkamiseks ja sooviks, et see tsivilisatsioon hukka saaks. «Kas te tõesti mõtlete, et Euroopale on vaja veel üht suurt sõda?» küsisin ma kord temalt sõjaeelsetes hämarikumeeleoludes 1939. aastal. «Mitte üht, vaid kaht või kolme,» oli tema vastus. See vapustas tema noort kaasvestlejat sügavalt ja tundus siis talle arusaamatu.

Wittgensteini apokalüptilised vaated peegelduvad kõige paremini mõnes «üldises märkmes», mis ta kirjutas 1940. aastate lõpul. Kuid tema suhtumine modernismi on saanud kõige parema ja täielikuma väljenduse hoopis varem. Ma mõtlen eriti eessõna visanditele, mis on kirjutatud 1930. aastal ühele kavandatud teosele. Üks selle

⁸ Wittgenstein 1980, lk 19. Saksa keeles: «Ich habe sie (sc. Gedankenbewegung) nur sogleich leidenschaftlich zu meinem Klärungswerk aufgegriffen».

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

versioone avaldati koos teosega «Philosophische Bemerkungen», mis on kõige varasem Wittgensteini ettevalmistatud käsikirjadest pärast tema tagasitulekut filosoofiasse 1920. aastate lõpul — see avaldati 1953. Eessõna aga ei saa kuuluda teose juurde, milles ta ära trükiti. Tõenäolisemalt oli see mõeldud suure ja väliselt viimistletuma teose juurde, mida Wittgensteini kirjanduslikud testamenditäitjad tavatsesid nimetada «Big Typescript'iks» ja mis — sellest on väga kahju — ei ole tänini tervikuna avaldatud. Ühes visandis ta iseloomustab vaimsust, milles tema teos on sündinud, niiviisi:

«See vaim ei ole /- - / Euroopa ja Ameerika tsivilisatsiooni peahoovuse oma. Meie tsivilisatsiooni vaim avaldub meie aja tööstuses, arhitektuuris ja muusikas, tema fašismis ja sotsialismis, ning see on autorile võõras ja ebasümpaatne. /- - / Meie tsivilisatsiooni iseloomustab sõna «progress». Progress on tema vorm /- - /. Tema tegevus on veel keerulisema struktuuri loomine. /- - / Mina olen vähem huvitatud hoone ehitamisest kui sellest, et saada ülevaatlik pilt kõigi võimalike hoonete alustest. Niisiis ei ole mul sama eesmärk mis teadlastel ning minu mõtlemine erineb nende omast.»⁹

Wittgensteini varaseid visandeid oma eessõnast tuleks lugeda kõrvuti Carnapi eessõnaga «Aufbau'le». Nad annavad mõjuva ja kauni illustratsiooni kontrastist modernismi vaimu eestvõitlejate ja kriitikute vahel. Kuigi meil ei ole selle kohta dokumentaalset tõendit, on kerge jõuda

⁹ Wittgenstein 1980, lk 6 jj. Saksa keeles: «Dieser Geist ist /- - / ein anderer als der des grossen Stromes der europäischen und amerikanischen Zivilisation. Der Geist dieser Zivilisation, dessen Ausdruck die Industrie, Architektur, Musik, der Faschismus und Sozialismus unserer Zeit ist, ist dem Verfasser fremd und unsympatisch. /- - / Unsere Zivilisation ist durch das Wort «Fortschritt» charakterisiert. Der Fortschritt ist ihre Form /- - /. Ihre Tätigkeit ist es, ein immer komplizierteres Gebilde zu konstruieren. /- - / Es interessiert mich nicht, ein Gebäude aufzuführen, sondern die Grundlagen der möglichen Gebäude durchsichtig vor mir zu haben. Mein Ziel ist also ein anderes als das der Wissenschaftler, und meine Denkbewegung von der ihrigen verschieden.»

mõttele, et Wittgenstein kirjutas oma sõnad vastuseks Carnapile. Kahe eessõna sarnasused on minu meelest liiga suured, et olla pelga kokkusattumuse tulemus.

3. Ungari filosoof ja ideeajaloolane Christoph Nyiri näeb Wittgensteinis neokonservatiivse suuna esindajat — see suund tõusis 1920. aastatel esile eriti saksakeelses maailmas.¹⁰ Ta jätkab varasemat konservatiivset traditsiooni, mis suhtus kriitiliselt valgustusaja ratsionalistlikku vaimu ja 19. sajandi ühiskonna jätkuvasse demokratiseerumisse ning sekulariseerumisse. Seda tüüpi konservatiivse mõtlemise varane esindaja on suur Austria luuletaja Grillparzer. Nyiri osutab sellele, kui sügava mulje Grillparzer oli jätnud Wittgensteinile ja mida igauks, kes kirjandust tunneb, ei saa jätta märkamata igal pool tema kirjutistes, ka seal, kus Grillparzerit nimepidi ei nimetatagi.

Suhtun suure lugupidamisega Nyiri katsesse leida Wittgensteini koht kultuurikaardil. Ma arvan, et see selektab mõndagi Wittgensteini hoiakutes ja mõtetes. Kuid mul on ka reservatsioone.

Silt «konservatiivsus» ei tundu mulle kohane — hoolimata Nyiri oma märkustest tema kahemõttelisuse kohta.¹¹ Wittgensteinile oli palju olulisem võidelda valitsevate seisukohtade vastu ja eemalduda neist kui püüda restaureerida neid, mis olid juba hääbumas. Ta on oma mõtlemises sama vähe nostalgiline kui Dostojevski või Nietzsche. Peale selle, filosoofile, kes kirjutas «ma hävitan, ma hävitan, ma hävitan»¹², ei olnud võõras mõte, et midagi uut saab ehitada, kui kord vana kõduneva kultuuri rusud on eest koristatud. Umbes niisama nagu mõned

¹⁰ Vt eriti tema esseed «Konservatiivne antropoloogia: Wittgenstein noorem» raamatus: J. C. Nyiri 1988. Essee algab sõnaga (lk 91): «Ludwig Wittgenstein begann um die Wende der zwanziger/dreissiger Jahre des 20. Jahrhunderts jenen Ideenkreis auszuarbeiten, den man heute, rückblickend, wahrscheinlich als die tiefste und umfassendste Grundlegung vom konservativen Bild des Menschen bezeichnen kann.»

¹¹ Nyiri 1988, lk 104 jj.

¹² Wittgenstein 1980, lk 21.

vasakradikaalid, nägi ta ilmselt midagi lootusrikast selles, kuidas pühiti minema aegunud ühiskondlik kord, nagu sündis Venemaal. Selles valguses võib vaadata ka tema plaane asuda elama Nõukogude Liitu. Tema Cambridge'i sõprade hulgas 1930. aastatel olid mitmed selgelt marksistliku orientatsiooniga. Ainus perioodiline väljaanne, mida ma olen näinud teda kulme kortsutamata lugevat, oli «The New Statesman and Nation» — midagi, mis sobinuks palju paremini vasakpoolsete haritlaste kui apoliitiliste konservatiivide maitsega.

Niisama nagu Wittgensteini filosoofiat ei saa klassifitseerida 20. sajandi mõtteliikumiste ja -suundade hulgas, nii on ka tema suhtumine modernismi ja tema kriitikutesse kaugel ühetähenduslikkusest. See võib meile paista isegi paradoksaalne ja vasturääkiv.

4. Allan Janik, raamatu «Wittgensteini Viin» kaasautor ja teine kirjanik, kes on püüdnud paigutada Wittgensteini laiemasse kultuurikonteksti, on kritiseerinud Nyíri diagnoosi. Kõige enam vaidleb ta selle vastu, kuidas Nyíri oma huvides ekspluateerib kaht põhimõistet Wittgensteini hilises filosoofias. Need on reeglite järgimise ja eluvormi mõisted. Nyíri püüab seostada neid poliitilise ja sotsiaalse konservatiivsusega. Mulle tundub, et see ei ole korrektne. Janiki kriitilised märkused Nyíri vastu on siin minu meelest õiglased.

Janik leiab, et Wittgensteinile on iseloomulik «soov eristada filosoferimist isiklikest veendumustest» ja sel kombel «nägi ta suurt vaeva, eristamaks oma kultuuri-pessimismi näiteks oma vaadetest tähendusele ja mõtlemisele.»¹³ Kui see on õige, oleks asjatu otsida seost Wittgensteini filosoofia ja tema suhtumise vahel oma ajasse.

Võiks minna veel sammu edasi ja öelda, et modernism ja ratsionalistlik optimism, mis on iseloomulikud mõneleegi loogilisele positivistile, on ainult juhuslikus seoses nende filosoofiaga. On tõsi, et ei Wittgenstein ega

¹³ Janik 1985, lk 130.

positivistid (ainsaks erandiks on Neurath) ei arendanud välja oma vaateid kultuurile, ajaloole, poliitikale ja ühiskonnale filosoofiliste või teaduslike arutluste vormis. Nende «Weltanschauung» paistab välja mitmesugustes *obiter dicta*'des; viini positivistide puhul on see Viini ringi manifest või Carnapi eessõna «Aufbau'le»; Wittgensteini puhul mõned «aforismid» «Tractatus'es», eessõnad teostele, mis jäid tema eluajal avaldamata ning hulk «üldmärkusi», mis on laiali pillatud tema kirjutistes. (Siia võib lugeda ka märkmed Frazeri «The Golden Bough» juurde.)

Hoolimata nende tähelepanekute õigsusest, ei nõustu ma Janiki nimetatud arvamustega. Fichte kuulsad sõnad — «Was für eine Philosophie man wählt, hängt davon ab, was für ein Mensch man ist» /see, mis filosoofia keegi valib, sõltub sellest, mis inimene ta on/ — ei pruugi mingil huvitaval moel kehtida keskmise akadeemilise filosoofi kohta. Kuid suurte filosoofide kohta on see minu meelest sügavalt õige. Nende filosoofia peegeldab nende isiksust ja ümberpöörduvalt. Ning kui isiksused sügavalt erinevad, erinevad ka filosoofiad. Selletõttu ei ole ülearune vaadata, mis kombel Wittgensteini mõtlamine võiks peegeldada tema vaadet elule.

5. Janikist erinevalt on neid mõistatusi püüdnud lahendada professor Stephen Hilmy raamat «Hiline Wittgenstein». See on ka üks neist üsna vähestest tööddest, kus käsitletakse Wittgensteini mõtteid oma aja vaimuliikumise taustal. (Hilmy raamatu väärtus on, et ta toetub oma argumentatsioonis otse Wittgensteini *Nachlass*'ile ning ei piirdu ainult trükitud allikatega.)

Hilmy seisukoht on, et Wittgensteini hilisemaid filosoofilisi mõtisklusi võib vaadelda «võitlusena meie tsivilisatsiooni valitsevate vaimusuundade vastu»¹⁴ ja ka «selle suuna vastu, nagu see väljendub tema enda varasemas

¹⁴ Hilmy 1987, lk 190.

filosoofias». ¹⁵ Niisiis oli Hilmy järgi «Tractatus'e» Wittgenstein ise sattunud «oma aja teadusliku vaimsuse küüsi» ¹⁶ ja «saanud tollase teadusliku mõtlemissuuna ohvriks». ¹⁷ Veidi lihtsustades võiks siis öelda, et loogilistel positivistidel oli õigus, kui nad nägid «Tractatus'es» oma filosoofia toetamist, ning et alles Wittgensteini hilisem mõtlemine peegeldab tema *Abstandnahme*'t /distantseerumist, eemaldumist/ sellest oma aja mõttesuunast, millele olen siin pannud nime «modernism».

Hilmy vaadetes on kindlasti teatav hulk tõtt. Seda toetab vähemalt kaks argumenti. Üks on «biograafiline». See osutab muutustele Wittgensteini elus. Wittgenstein sõjaeelses Cambridge'is, Frege ja Russelli loogika õppiija, oli mitmes mõttes teine inimene kui Wittgenstein, kes tuli tagasi Cambridge'i 1920. aastate lõpupoole. Sõja-aastate kogemused olid tema suhtumisi sügavalt mõjutanud. Pärast vangistusest tagasitulekut loobus ta oma varandusest ning hakkas elama tolstoilikult lihtsat elu kaugetes maakülades. Tema hilisem elu Cambridge'is ja tema onnike Nõrras kannavad sama karmi kasinuse märki. Filosoofia professor keeldus saamast ühe maailma kõige lugupeetuma ülikooli akadeemilise *establishment*'i liikmeks. Niisugune oli Wittgensteini hoiak, kui ta kohtas Viini ringi filosoofe, — kuid see hoiak erines hoiakust, mis tal oli siis, kui ta esimest korda jõudis teose ideede juurde, mis nendele nii palju tähendas. Wittgenstein, kes oli nii põhjalikult muutnud oma eluviisi, oli nüüd ka teel uue filosoofia poole, mis muutus ikka võõramaks tema varasematele imetlejatele.

Teine argument Hilmy vaadete toetuseks puudutab erinevust «Tractatus'e» ja «Philosophische Untersuchungen'i» filosoofia vahel, erinevust filosoofiate vahel, mida filosoofid vahel lihtsalt kutsuvad «Wittgenstein I» ja «Wittgenstein II». Esimene kuulub positivistide ja hiljem

¹⁵ Samas, lk 192.

¹⁶ Samas, lk 194.

¹⁷ Samas, lk 210.

analüütiliste filosoofide loogikakeskse ja teadusele orienteeritud mõttesuuna juurde. Teist on sügavalt mõjutanud kahtlused teadusliku ratsionalismi mõju üle meie mõtlemisele ja meie elule.

Nüüd tahaksin ma teha järgmist: Janiki vastu püüan näidata, et on selge vastavus Wittgensteini mõtlemise ja selle vahel, mida olen nimetanud tema «hoiakuks». Selleks peame vaatlema tema isiksuse neid jooni, mis asuvad sügavamal kui see, mida tavaliselt kutsutakse tema «kultuuripessimismiks» ja mida muutsid vähe tema elulaadi muutused. Hilmy vastu püüan näidata, et Wittgensteini mõtlemises on järjepidevus, mis seob tema «kaks filosoofiati» just sel kombel, et nad vastavad põhiliselt muutumatule eluhoiakule. Selle ühendava lüli leiame — ning see pole üllatus — Wittgensteini filosoofiakontseptsioonist ja suhtumisest keelesse.

6. Wittgensteini intellektuaalset ja moraalset isiksust peab püüdma mõista ühiskonna taustal, kus ta kasvas. Ta oli Habsburgide impeeriumi lõpuaja laps. See oli väga eriline sotsiopolitiiline moodustis. Mitmerahvuseline ja mitmekeelne riik oli mõneski mõttes iganenud nähtus Euroopas, mis *tookord* liikus demokraatia ja industrialiseerumise poole konsolideerunud rahvusriikide raamides. See riik oli reaktsiooniline kants edeneva moderniseerumise vastu. Samal ajal tundub ta praegu meile kummaliselt moodsana, eelmänguna sellele, milleks *nüüd* on muutumas integreeruv Euroopa, kus riigipiirid kaovad ja keelte ning rahvuste segunemine on silmapiiril.

Selles «keiserlikus ja kuninglikus» moodustises — millele romaani «Der Mann ohne Eigenschaften» /«Omadusteta inimene», Austria kirjaniku Robert Musili (1880—1942) peateos/ autor leiutas iroonilise kreekapärase nime Kakaania («Kakanjen») — valitses silmakirjalikkus ja kaksikmoraal, mis ei ole ajaloos kindlasti mitte ainulaadne, oli aga võib-olla ainulaadne 19. sajandi Euroopas. Kuidas teisiti saab mõista seda, et selles konventsionaalse pooltõe ja ebasiiruse atmosfääris sündis sellele nii tugev

vastureaktsioon, kirglik püüd tõe ja puhtuse järele, väsimatud pingutused, et paljastada illusioonid ning näidata inimhinge alasti põhja? Seda reaktsiooni näeme Adolf Loosi puristlikus arhitektuurikeeles, Schönbergi muusika karmis atonaalsuses, selliste kirjanikkude kultuurikriitilistes otsingutes nagu Herman Broch ja Robert Musil ning Karl Krausi apokalüptilises iroonias. Samasse ringi kuulub ka kõige suurem paljastaja Sigmund Freud.

Selle Austria *Geistesgeschichte* taustal tulebki mõista Wittgensteini: tema tõejanu ja siirust ning igatsust puhutama ja lihtsama elu järele. Wittgensteinil oli eriline vaist avastada või, kui kasutada üht tema lemmiksõna, «haista» vähimatki konventsionaalse vale, valskuse, kunstlikkuse ja pretensioonikuse jälge inimestes, kellega ta kokku puutus. See tegi suhtlemise temaga pingutavaks ja mõnikord isegi talumatult raskeks nendele, kellel oli õnn temale lähedal olla. See seisukoht kehtib nii Wittgensteini kohta, kes tuli enne sõda Cambridge'i Russelli loenguid kuulama, kui Wittgensteini kohta, kes tuli sinna tagasi 1929. aastal, pärast kümneaastast vabatahtlikku eemalolekut maailmast. «Kas sa mõtled loogikast või oma pattudest?» küsis Russell temalt ühel mälestusväärsel jutuajamisel.¹⁸ «Mõlemast,» oli Wittgensteini vastus. Parafraseerides üht Ibseni väljendust — mida Wittgenstein kindlasti hästi tundis — võiks öelda, et filosoofiline mõtlemine oli talle pidev viimsepäeva kohtu pidamine iseenda üle.

Minu teadmist mööda on Wittgenstein ainuke neist Musili «Kakaanias» nimetatud hämarikuolenditest, kelle igatsus olla aus viis ta tegema radikaalset pingutust, et muuta oma (välist) elu. Siit on näha, et Tolstoi mõju Wittgensteinile oli oluline. Tolstoi elas ühiskonnas, mis oli moraalselt vähemalt sama rikutud kui «Kakaania», kuid millel oli rohkem kulutamata vitaalsust kui viima-

¹⁸ Sellest on Russell jutustanud mitmes kohas. Vt näiteks Russell 1968, lk 99.

sel. Tolstoi küpsed eluaastad kulusid lakkamatule võitlusele selle eest, et saada vabaks silmakirjalikkuse ja konventsionaalsuse köidikutest. Peale selle meelitas ta hulka mehi ja naisi kogu maailmas proovima «tagasi pöörduda» puhtama ja lihtsama elu juurde tões. Ta ise oli traagiliselt võimetu seda tegema; tema viimane katse oli oma-moodi enesetapp. Äpardus ka Wittgensteini äraminek maakooli õpetajaks. Ma arvan, et nii Wittgenstein kui suur venelane olid osalt illusiooni ohvrid: nad uskusid, et on olemas «Erehwon», maa, kus ei ole ühiskonna moraal-seid puudusi ja kuhu me saame taanduda, et alustada uut elu. Tolstoi läks seda otsima Kaukaasiast ja baškiiride juurest. Wittgenstein otsis seda kaugeles külades, Norra fjordides või ookeani rannal Galways. Omaette peatükk selles loos on ka tema luhtunud katse asuda elama Nõukogude Liitu. Ent maa, mida ta tegelikult otsis, oli «Nowhere».

7. Ühiskonnas, kus valitseb silmakirjalikkus ja eba-siirus, kipub korrumppeeruma ka keel. Ta täitub eufemis-midega. Asju ei nimetata enam nende otseste ja lihtsate nimedega, vaid keeruliste ümberütlemistega või siis välja-mõeldud tehnilistes terminites. Stiil muutub häguseks, tähendus segaseks. Tänapäeva ühiskonnas on see keele moonutamine võtnud grotesksed mõõtmed administratiiv-ses žargoonis ja infovahendite keeles. Austria viimaste Habsburgide ajal oli võib-olla koht, kus see «ajahaigus», mis nüüd on levinud igale poole, esimest korda puhkes. Võitlus selle vastu oli selle Austria «puristide» põlvkonna kindel eesmärk, kuhu kuulus ka Wittgenstein.

Fritz Mauthneri «Sprachkritik» oli varasemaid näi-teid sellisest reaktsioonist keelele. Tõik, et Wittgenstein «Tractatus'es» (4. 0031) ütleb, et igasugune filosoofia on keele kriitika, kuigi mitte Mauthneri mõttes, on kahjuks vist kaua aega takistanud uue aja filosoofe pööramast väärilist tähelepanu Mauthneri töödele. Tema kuulub samasse traditsiooni, mille suurim ja kõige mõjukam esin-daja — peale Wittgensteini — on Karl Kraus.

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

Wittgenstein imetles Krausi teoseid. Ta luges Krausi ja Loosi nende hulka, kes teda olid mõjutanud. Huvitav, kuid võib-olla vastuseta jääv küsimus on, kas Krausi moraalne suhtumine keelesse, mida Wittgenstein jagas, polnud mitte see jõud, mis sundis teda avardama oma varase Cambridge'i perioodi loogikafilosoofiat keelefilosoofiaks, mille leiame «Tractatus'est».

Vahel arvatakse, et Wittgenstein püüdis «Tractatus'es» selgitada tingimusi, mida peab täitma loogiliselt ideaalne või täiuslik keel. Nii väidab näiteks Russell oma sissejuhatuses. Sellele on ka vastu vaieldud. Ma arvan, et õigusega, kui ideaalse keele all mõeldakse täiustatud varianti Frege poolt esmalt esitatud «Begriffsschrift'ist», mida arendasid edasi «Principia^{*} mathematica» autorid. Wittgensteini panus nende projekti oli kõigepealt tõefunktsioonide tabel ja tautoloogia mõiste. Kuid kuigi loogika oli kahtlemata värv, mille kaudu Wittgenstein astus filosoofiasse, kestis tema töö Frege ja Russelli traditsioonis lühikest aega. Ma ütleksin, et see lõppes 1914.—1918. aasta sõja algusajal, kui tal tuli esimest korda mõte lausest kui pildist ja ta kirjutas jaanuaris 1915 oma märkmikusse: «Kogu mu ülesanne on selgitada lause loomust».¹⁹ See ei olnud Frege ega Russelli «kogu ülesanne».

Seeasemel et öelda, et «Tractatus'es» olid Wittgensteini probleemiks ideaalse keele tingimused, peaksime minu meelest ütleva, et ta otsis puhast keelt või keelt puhtal, korrumppeerumata kujul. Keelt, mis kirjeldaks maailma, nagu see on tegelikult, täielikult «faktitruult». Selle eesmärgiga mõtles ta oma töö hilisemas staadiumis välja muutmatute ja hävimatute asjade ontoloogia, millele vastavad nimed; nimede konfiguratsioonidele keeles vastavad asjade konfiguratsioonid tegelikkuses. Märkmikes on viiteid sellele, et alguses Wittgenstein kahtles,

¹⁹ Wittgenstein 1979, lk 39: «Meine ganze Arbeit besteht darin, das Wesen des Satzes zu erklären.»

kas sellist keelt tegelikult saab leida, on ju näiteid asjadest ja neile vastavatest nimedest. Kuid lõpuks ta sai aru, et «puhta» keele vorm ja sisu on väljendamatud. Keel, mida ta otsis, oli, kui kasutada Max Blacki õnnestunud väljendit, «never-never language».²⁰ See on niisama kauge keelest, mida räägime meie, kui eikuskimaa, kus elatakse puhast ja lihtsat elu, on kauge rikutud ühiskondadest, kus tuleb elada meil.

Kuna «Tractatus'e» puhas keel pidi ulatama tõeluseni, võib ka öelda, et maailm, mida ta pidi kujutama, on «never-never-world», postuleeritud ideaal, mida ei leidu kusagil. Mulle on tundunud, et relativismi ja realismivastasuse jooned, mida mõned tõlgendajad leiavad Wittgensteini hilisemas loomingus, pärinevad *ummikust*, millesse jõudis «Tractatus'e» lähenemine keelele. Niisama nagu ei ole «puhast» keelt, ei ole ka «puhast» tõelust, mida keel võiks kirjeldada.

8. 17. ja 18. sajandi filosoofid kasutasid fiktsiooni «inimesest loomulikus olekus». Seda fiktsiooni peeti kasulikuks, kui tuli otsida *raison d'être* /õigustust/ riigile ja ühiskonnainstitutsioonidele. Mõned kujutlesid, et see loomulik olek on midagi, mis tõesti eksisteeris eelajaloolise inimese «rikkumata» lapsepõlves. Isegi kui see oli illusioon, ei võta ta fiktsioonilt tingimata filosoofilist väärtust.

Umbes samas mõttes võib öelda, et Wittgenstein otsis terve oma teadliku elu «keele loomulikku olekut». «Tractatus'es» ta arvas, et see on peidus tavakõne moonutatavate looride taga. See eksisteerib kuskil sügaval selle keele pinna all, mida me kasutame. Kuid ta ei leidnud seda sealt. Ta jõudis järeldusele, et sealt seda leida ei saagi. Ta oli otsinud seda valest kohast. Seda ei leia, sukeldudes pinna alla, vaid vaadeldes pinda ennast. Seal pidi asuma ka rikkumata keel, mida ta otsis. Seda oli vaid raske märgata. «Miski ei ole peidetud.»

²⁰ Black 1964; lk 11.

Tihti öeldakse, et üks varaseid ideid, millest Wittgenstein kunagi ei loobunud, oli tema arusaam filosoofiast. Arvan, et see on põhiliselt tõepoolest nii. Kuid seegi tõde ei ole õige ilma korrektiivideta. Ta kehtib selle kohta, et tema meelest filosoofia on tegevus ja mitte doktriin (*Lehre*), ning filosoofia kui keele kriitika kohta. Kuid ta ei kehti selle kohta, et filosoofia probleemid tekiavad keeleliste segiajamiste tulemusena, mida ta hiljem kutsus meie mõtlemise lummamiseks (*Verhexung*) keele abil. Selle kohta ei ole mingeid väiteid tema varastes kirjutistes. Seal räägib ta filosoofilistest probleemidest, mis tekivad sellest, et me mõistame valesti oma keele loogikat ja *grammatilise* mõttevormi segiajamisest *loogilisega*.²¹

Probleemid, mida tekitab meie mõtlemise sattumine «keele lummusse», ei ole küsimused, mis nõuavad vastust, vaid «muhud, mis mõistus on saanud, joostes vastu keele piire.» (PU 119). Peamine põhjus, miks me saame «muhkused», on see, et meil «ei ole selget ülevaadet oma sõnakasutusest» (PU 122). Me ei saavuta *übersichtliche Darstellung*'it /ülevaatlikku esitust/, mis avaks meile moonutatamata keelekasutuse ja «tooks sõnad tagasi», nagu Wittgenstein ütleb, «metafüüsilisest sõnakasutusest igapäevase sõnakasutuse juurde» (PU 116). Selgus, mis ülevaatlik esitus annab, on absoluutne. Ta viib filosoofilise probleemi täieliku kadumiseni (PU 133). Rahutus on kadunud ja filosoof saavutab oma eesmärgi, mis on «Friede in den Gedanken» /rahu mõtetes/.²²

Filosoofia, mis jälgib neid taotlusi, on rangelt kirjeldav. Ta ei seleta midagi — näiteks seda, kuidas märkidel saab olla tähendus. Niisamuti ei vasta ta küsimustele olemuste kohta, näiteks küsimusele, mis on mõtlemine, tõde või loogiline paratamatus. Erinevalt enamikust Kanti-järgsetest filosoofidest pole ta transtsendentalistlik ega

²¹ Vt näiteks «Tractatus», eessõna ja samas 4.002, 4.003 ning 4.0031.

²² Wittgenstein 1980, lk 43.

essentsialistlik.²³ Ta jätab kõrvale küsimused «kuidas see on võimalik?» ja «mis on?», juhtides meie tähelepanu problemaatiliste sõnade kasutamisele tegelikus kommunikatsioon. Selles mõttes võib öelda, et «filosoofide töö» on «mälestuste kokkukandmine teatava sihiga» (PU 127).

Filosoofia, mis ei otsi vastuseid küsimustele, ei seleta asju ja ei teoretiseeri asjade üle, mis äratavad filosoofi uudishimu ega püüa anda meie uskumustele põhjendusi, ei ole filosoofia, millele annab kuju teaduslik mõtlemine. Vastupidi — ta võitleb selle mõtlemise imbumise vastu filosoofiasse ning paneb temale vastutuse segaduse eest, millest filosoof püüab pääseda. Ta ei ole ega pea olema vaenulik teadusele üleüldse. Kuid võib öelda, et tal on kriitiline või isegi vaenulik hoiak teaduse mõjule väljaspool tema enda sfääri — ning eriti filosoofilises mõtlemises. *Sel kombel* on ta vastuolus ajastu intellektuaalse peavooluga.

9. On mõned punktid, kus võiks panna kahtluse alla Wittgensteini (hilisemate) filosoofiliste vaadete järjekindluse. Ühelt poolt ütleb Wittgenstein, et filosoof ei tohi «mingil moel sekkuda keele tegelikku kasutamisse» ja et filosoofia «jätab kõik, nagu on» (PU 124). Kuid ta ütleb ka, et ta «peab võitlust keelega».²⁴ Ühes «Big Typescript'i» avaldamata lõigus kirjeldab ta seda võitlust järgnevalt:

«Inimesed on sügavalt filosoofiliste, s. o grammatiliste segaduste kütüsis. Nende vabastamine neist eeldab seda, et nad tuleb lahti kiskuda tohutust hulgast sideme-

²³ Mõlemad iseloomustused kehtivad minu meelest «Tractatus'e» kohta. Seal otsib Wittgenstein keele (lause) olemust ja transsendentaalseid *a priori* keele võimalikkuse tingimusi. (Sarnasust Kantiga on tihti märgitud.) Wittgensteini hilisem filosoofia on opositsioonis mõlema taotlusega. Selles asjas on «Tractatus'ega» võrreldes toimunud suur muutus. Mõned katsed «transsendentaliseerida» Wittgensteini hilisemat keelefilosoofiat tunduvad sellepärast mulle oluliselt ekslikud. (Mis ei tähenda, et nad ei võiks olla huvitavad mingite omaenda väärtuste tõttu.)

²⁴ Wittgenstein 1980, lk 11: «Wir kämpfen mit der Sprache. Wir stehen im Kampf mit der Sprache.»

test, mis neid kinni hoiavad. Mingis mõttes on vajalik terve nende keele ümberkorraldamine. («Man muss sozusagen ihre ganze Sprache umgruppieren.») — Kuid muidugi on keel arenenud selliseks, nagu ta on, kuna mõnel inimesel oli — ja on praegugi — kalduvus niimoodi mõelda. Niisiis saab lahtikiskumine õnnestuda ainult nendega, kelle elus juba on vaistlik mäss sellise keele vastu ja mitte nendega, kelle vaist hoiab sellesama karja poole, mis on loonud keele oma tõelise vaimu väljendusena.»²⁵

See kõlab nagu üleskutse «kultuurirevolutsioonile», mis on tarvilik filosoofiliste murede vaigistamiseks. Sest kas ei ole «Kampf mit der Sprache» /võitlus keelega/ mitte ka sekkumine keelesse? Eriti kui ta nõuab «terve keele ümberkorraldamist»? Ja sama küsimuse võib püstitada katse kohta «tuua sõnad tagasi» (saksa keeles «zurückzuführen») «metafüüsilisest» «igapäevasesse» kasutusse.

Wittgensteini arutlused filosoofiast toovad mu meelde niisuguse pildi:

Keele suures aias on väikesi maalappe, kus inimesed mängivad rikkumata keelemänge. Kuid osa sellest aiast on kasvanud täis metafüüsilist umbrohtu, mis varjab neid maalappe ning hägustab nende piirid, ja seetõttu ajab segadusse need, kes keelega mängivad. Hea filosoof peaks olema aednik, kes umbrohtu ära kitkudes puhastab välja puhta lingvistilise maapinna ja niimoodi aitab kommunikatsioonil jätkuda metafüüsilis-filosoofilistest segadustest häirimata.

Ent kas see pilt ei ole veel üks visioon puhtast ja rikkumata keelest, mida Wittgenstein on taga otsinud «Tractatus'est» peale? Ta ei suutnud seda leida, sest ta otsis seda igapäevase keele pinna alt ja mitte pinnalt. Kuid kui see keelepind on osalt looritatud, varjatud, täis kasvanud metafüüsilist umbrohtu, mis tuleb eemaldada,

²⁵ Ms 213, lk 423.

enne kui me saame takistamatult vaadelda asju, nagu nad on, kas ei ole siis nii, et see rikkumata tavaline keel(e-kasutus) on samamoodi «never-never»-asi ja tema otsimine lõpeb pettumusega? Kas usk sellesse, et see nii ei ole, pole ehk tavalise keele illusoorne idealiseerimine?²⁶

Vahel on mul tunne, et «Tractatus'es» oli Wittgenstein saavutanud positsiooni, mida sellisena ei saanud rünnata. Nagu me teame, ründas ta seda hiljem ise. Ta rääkis isegi «tõsistest vigadest» oma varasemates kirjutistes.²⁷ Ta mõtlemine tegi läbi selle, mida võiks nimetada filosoofiliseks U-pöördeks: pinnalt varjatud sügavustesse ning siis sügavustest tagasi pinnale.²⁸ Kuid selle järgi, mida Wittgenstein mulle rääkis, tean ma, et oli hetki, mil ta kahtles, kas see oli pööre lõpliku selguse poole või lõpeb seegi segasuses ja ummikus. See on inimese radikaalne, «eksistentsiaalne» kahtlus, kes ei leia vastust küsimusele, kas ta pingutused ei viinud mitte eksiteele. Seda vastust ei leia ka keegi teine peale tema.

10. Meie mõtlemine satub keele lummusse siis, kui sõnad saavad selle, mida Wittgenstein nimetab «metafüüsiliseks» tähenduseks. Nii võib öelda, et Wittgensteini võitlus keelega oli võitlus metafüüsikaga. See oli just see, millega tegelesid loogilised positivistid. «Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache» /metafüüsika ületamine keele loogilise analüüsi kaudu/ oli ühe Carnapi artikli pealkiri «Erkenntnis'es». Mis vahe siis oli, kui oligi vahet nende kummagi suhtumises metafüüsikasse?

Positivistidele olid küsimused «metafüüsilised», kui neile ei saanud vastust loodusteaduste meetoditega või loogilise deduktsiooni teel teaduslikult vastuvõetavatest eeldustest. Nagu tunnistavad rohked dokumendid positi-

²⁶ Fraasi «tavakeele idealiseerimisest» pakkus mulle jutujamises Heikki Nyman.

²⁷ Wittgenstein 1953, eessõna. lk x.

²⁸ Vrd Wittgenstein 1953, lk 108: «Die Betrachtung muss gedreht werden, aber um unser eigentliches Bedürfnis als Angelpunkt.»

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

vismi õitseajast, pidasid «uue filosoofia» esindajad metafüüsikat modernismieelse ühiskonna religioossete uskumuste võrseks ja igandiks, sügavalt irratsionaalsete hoiakute ratsionaliseeritud maskeeringuks. Metafüüsika oli filosoofia, mis aitas ühiskonna reaktsioonilistel jõududel blokeerida ja peatada emantsipeerunud, ratsionaalse ja sekulariseerunud inimese progressi.

Wittgensteini võitlus metafüüsika vastu oli midagi väga erinevat. Metafüüsiliseks keelekasutuseks peab ta keele «vabakäiku», mis toimub siis, kui sõnad irduvad oma tegelikust kasutusest kommunikatiivse vestluse keelemängudes ja neid kasutatakse selleks, et ehitada Wittgensteini sõnades «Luftgebäude» /õhulosse/ filosoofi vaimu lingvistilises isoleerituses.²⁹ Euroopa ajaloo möödunud sajanditel toitsid metafüüsikat suurel määral religioosse kultuuri lingvistilised rituaalid. See oli kultuur, milles keelemängudel sõnadega nagu «Jumal», ja «patt», «arm» ja «hukatus» ja «lunastus» oli kindel ja igapäevane sisu. Samal kombel on see mõtlemine, mida Wittgenstein nimetab metafüüsiliseks, kujundatud valdavalt teadusliku tsivilisatsiooni lingvistiliste mallide ja mõtteharjumuste poolt.

Metafüüsika, mille vastu võitleb Wittgenstein, ei kasva välja teoloogiast, vaid teadusest. Ta ei võitle mitte surnud kultuuri igandite, vaid elava kultuuri harjumuste hägustava mõju vastu mõtlemisele. Selle kohta annab ta selge hoiatuse «Sinises raamatus», kus ta kirjutab:

«Filosoofidel on pidevalt silmade ees teaduse meetodid ja neil on vastupandamatu kiusatus vastata küsimustele nii, nagu seda teeb teadus. See kalduvus on metafüüsika tõeline lähtekoht ja viib filosoofi täielikku pimedusse.»³⁰

Ta toob kohe näiteid: pürgimine üldiste teooriate poole, koos sellega, mida ta nimetab «põlastavaks suhtu-

²⁹ Wittgenstein 1953, lk 118.

³⁰ Wittgenstein 1958, lk 18.

miseks üksikjuhtumitesse»;³¹ kalduvus seletada arvu mõistet, taandada lõpmatu lõplikule, matemaatika loogikale, tahtlik käitumine kehaliigutustele. Kõige labasemad nendest kalduvustest leiame minu meelest nüüdisaegses vaimu filosoofias, olgu siis selles, kuidas füsikalistid samastavad niinimetatud teadvuse seisundid /*mental states*/ ajuprotsessidega, või selles, kuidas eliminatiivsed materialistid hülgevad meie psühholoogilised argimõisted — mida nad nimetavad «rahvapsühholoogiaks» — kui üdini vale teooria, mis peaks asenduma täiustatud närvi-teadusega /*neuroscience*/. Filosoofial on vaevalt võimalik eksida kaugemale metafüüsika džunglisse kui selles, mis «stsentistlikuks» muutunud filosoofilises kultuuris viimasel ajal toimub.

Niiviisi võib öelda — tsiteerin siin Stephen Hilmy raamatut hilisest Wittgensteinist — et Wittgensteini «arusaam metafüüsikast oli niisugune, et ta ei haaranud pelgalt traditsioonilist metafüüsikat, vaid samuti ja eriti meie aja valitsevat mõtlemisviisi; ning see on kõige enam just viimane, /- - -/ mis moodustab intellektuaalse suuna, mille vastu ta võitles».³²

Ironiat on selles, et metafüüsika, mille vastu võitles Wittgenstein, oli just seesama, mille võrkudesse olid tema meelest sattunud loogilised positivistid ja hea hulk nende järgijaid analüütiliste filosoofide hulgast.

Siin tasub küsida, kuidas Wittgenstein ise suhtus mineviku mõtlejate suurtesse pingutustesse, kes püüdsid maailma intellektuaalselt haarata süsteemidesse, mida meie nimetame «metafüüsilisteks». Sellele küsimusele võime vastata, et tal ei olnud mingit vajadust võidelda nende süsteemide vastu ning seetõttu oli ta suuteline avaldama nendele oma lugupidamist ja aukartust, mida ta tundis suurte saavutuste vastu kõikides inimelu vald-

³¹ Samas, lk 18.

³² Hilmy 1987, lk 225.

kondades. Kuid ta oli ka väga selgelt teadlik, et ta pole traditsiooni jätkaja. See, mida tegi tema, erines samavõrd sellest, mida tegid Leibniz või Spinoza, kui elu meie ajal erineb sellest, mis ta oli nende ajal. Kuid on ka piisavalt sarnasusi, nii et tema filosoofiat võib vaadata nende, traditsiooniliselt «filosoofia» nime kandvate mineviku intellektuaalsete pingutuste «seadusliku pärijana», nagu ta ise ütles.³³

Ma loodan, et sain selgitada, mis mõttes Wittgensteini pingutused filosoofia vallas olid võitlus meie sajandi valitseva vaimse kliima vastu. Ma nimetasin seda vaimset kliimat modernismiks. Algselt käis temaga kaasas eufooriline usk progressi, mida soosis mõistuse mänedžerlik kasutamine industrialiseeritud demokraatlikes ühiskondades. See optimism on suuresti hääbunud kahe maailmasõja õudustes ja koorma all, mis inimene on pannud loodusele, ähvardades biosfääri kokkuvarisemisega. Kuid vaatamata ehmunud inimkonna murelikule või isegi apokalüptilisele meeleolule jätkub see pöörane protsess. «Teadus ja tööstus /- -/,» kirjutas Wittgenstein mõni aasta enne surma, «on võib-olla kõige kestvamad asjad tänapäeva maailmas».³⁴ Kuid ta kirjutas ka, et pole midagi absurdset veendumuses, et «teaduse ja tehnoloogia ajastu on inimsoo lõpu algus» ning et inimkond, kes

³³ Wittgenstein 1958, lk 62. Kõige täielikum Wittgensteini enda arvamuse avaldus oma filosoofia kohta on peatükk «Filosoofia» TS 213 («Big Typescript»). See peatükk on nüüd avaldatud (vt Wittgenstein 1989). —Suurt huvi pakuvad Wittgensteini avaldused oma filosoofia kohta, mida jutustab G. E. Moore: Moore 1954—1955 (eriti kolmas artikkel). 1930. aastate alguses paistis ka Wittgenstein ise arvavat, mõnevõrra Viini positivistide laadis, et tema viis filosoofiat teha tähendab traditsiooni katkestamist. Moore III, lk 28: «Ta ütles, et see, mis ta teeb, on «uus aine» ning mitte lihtsalt üks etapp «pidevas arenemises»; et nüüd oli «keerukoht» «inimmõtlemise arenemises», mida võib võrrelda sellega, mis oli siis, kui Galileo ja tema kaasaegsed leiutasid dünaamika; et on leiutatud «uus meetod» nii nagu siis, kui «alkeemias arendati keemia». On vahest tähendusriikas, et seda tüüpi väiteid ei leidu Wittgensteini enda kirjutatud töödes.

³⁴ Wittgenstein 1980, lk 63.

püüab leida tulevikukurssi teaduslikule ratsionalismile toetudes, «langeb lõksu». ³⁵

Wittgensteini filosoofia ja ka tema elu oli protest nende suundumuste vastu ja püüd esitada näide «muutunud mõtte- ja elulaadist», mis, kui seda jälgida, võiks parandada seda, mida tema pidas meie aja haiguseks. Kuid minu meelest ei ole võimalik anda ühtki reeglit selle kohta, kuidas tema jälgedes käia.

³⁵ Samas, lk 56. «Es ist z. B. nicht unsinnig, zu glauben, dass das wissenschaftliche und technische Zeitalter der Anfang vom Ende der Menschheit ist; dass die Idee vom grossen Fortschritt eine Verblendung ist, wie auch von der endlichen Erkenntnis der Wahrheit; dass an der wissenschaftlichen Erkenntnis nichts Gutes oder Wünschenswertes ist und dass die Menschheit, die nach ihr strebt, in eine Falle läuft. Es ist durchaus nicht klar, dass dies nicht so ist.»

Kirjandus

- Black, Max 1964. A Companion to Wittgenstein's Tractatus. Cambridge, Cambridge University Press
- Carnap, Rudolf 1928. Der logische Aufbau der Welt. Berlin-Schlachtensee, Weltkreis-Verlag
- Carnap, Rudolf 1934. Logische Syntax der Sprache. Wien, Julius Springer
- Hahn, Hans, Otto Neurath, Rudolf Carnap 1929. Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis. Hrsg vom Verein Ernst Mach. Wien, Artur Wolf Verlag
- Haller, R. 1981. Wittgenstein and Austrian Philosophy. — Austrian Philosophy: Studies and Texts. Ed by J. Christoph Nyiri. München, Philosophia Verlag
- Hilmy, Stephen 1987. The Later Wittgenstein. Oxford, Basil Blackwell
- Janik, Allan 1985. Essays on Wittgenstein and Weininger. Amsterdam, Rodopi
- Moore, George E. 1954—1955. Wittgenstein's Lectures in 1930—33. I—III. — Mind, Vol 63—64
- Nyiri, J. Christoph 1988. Am Rande Europas: Studien zur österreichisch-ungarischen Philosophiegeschichte. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Russell, Bertrand 1914. Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy. London, Allen & Unwin

Wittgenstein ja kahekümnes sajand

Russell, Bertrand 1933. *The Autobiography of Bertrand Russell*. Vol II. London, Allen & Unwin

Wittgenstein, Ludwig 1933. *Tractatus logico-philosophicus*. 2nd Edition. London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Wittgenstein, Ludwig 1953. *Philosophische Untersuchungen*. Oxford, Basil Blackwell

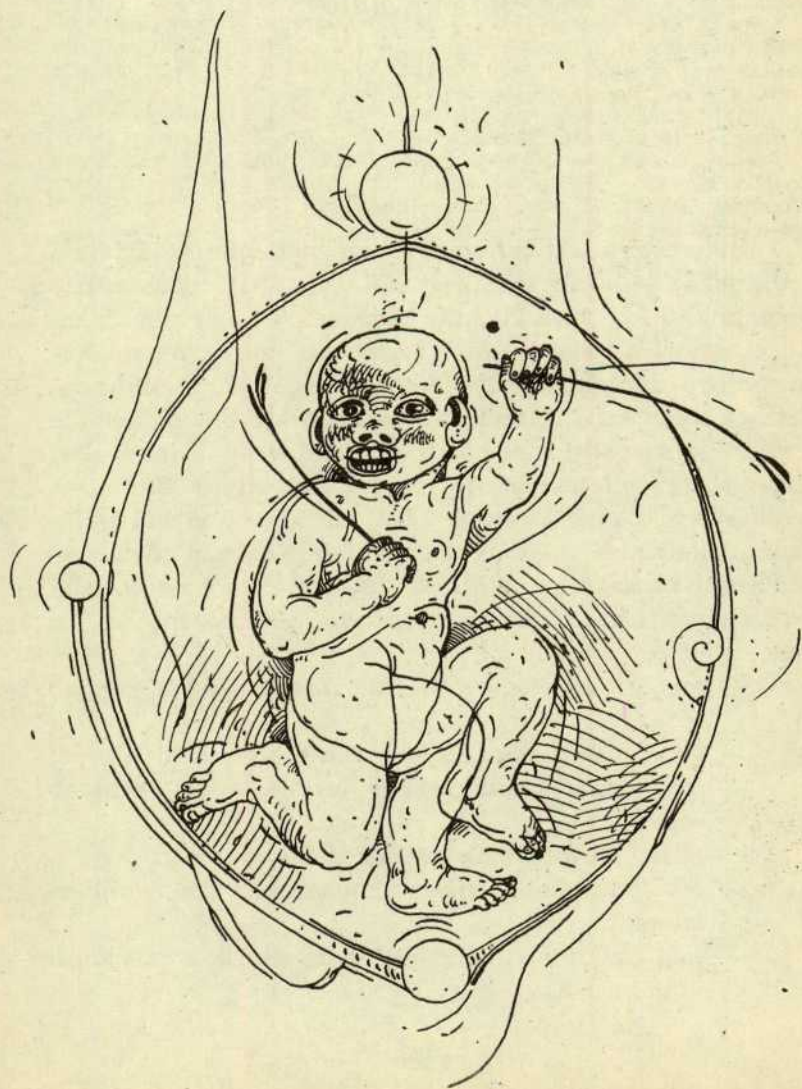
Wittgenstein, Ludwig 1958. *The Blue and Brown Books*. Ed by Rush Rhees. Oxford, Basil Blackwell

Wittgenstein, Ludwig 1979. *Notebooks 1914—1916*. Ed by Georg Henrik von Wright and G. E. M. Anscombe. 2nd Edition. Oxford, Basil Blackwell

Wittgenstein, Ludwig 1979. *Vermischte Bemerkungen — Culture and Value*. Ed by Georg Henrik von Wright in collaboration with Heikki Nyman. English translation by Peter Winch. Oxford, Basil Blackwell

Wittgenstein, Ludwig 1989. *Philosophie*. Hrsg von Heikki Nyman. — *Revue Internationale de Philosophie*, t 43

von Wright, Georg Henrik 1978. *Wittgenstein in Relation to His Times. — Wittgenstein and His Impact on Contemporary Thought*. Ed by Elisabeth Leinfeller et al. Wien, Hölder—Pichler—Tempsky, pp 73—78

OIKUMEENILISEST MÕTLEMISEST JA OIKUMEENILISEST LIIKUMISEST

Peeter Kaldur

Oikumeenilisest liikumisest või mõtlemisest kõneldes mõeldakse selle all tavaliselt XX sajandi II poolele iseloomulikku kristlike kirikute lähenemist üksteisele. Nähtusel enesel on aga hoopis sügavamad juured ning oikumeenilise mõtlemise näol on tegemist millegi üldinimlikuga, mida kristlik teoloogia ja kogu kristlik mõtlemine vahest kõige adekvaatsemalt väljendavad. Õigupoolest pole ju praegu toimuv integratsiooniprotsess Euroopas, eeskätt aga *Lääne-Euroopa 1992*, midagi muud kui sellisama mõtlemise tulemus. Kauaaegne Kirikute Maailmanõukogu peasekretär William Visser 't Hooft on mõistet «oikumeeniline» kirjeldanud nõnda. Oikumeeniline on see,

- mis kuulub kogu asustatud maailmale või esindab seda;
- mis kuulub kogu Rooma riigile või esindab seda;
- mis kuulub kirikule kui tervikule või esindab seda;
- millel on üleüldine kiriklik kehtivus;
- mis puudutab kiriku ülemaailmset misjoniülesannet;
- mis puudutab kahe või enama kiriku vahekordi või ühtsust;

— vaimne hoiak, milles väljendub teadlikkus kristlikus ühtsuses ning pürgimine selle teostumise poole.

Siia võiks lisada, et uuemal ajal on oikumeeniline teadlikkus rõhutanud avatust kogu inimkonna poole ning kristliku teenimisülesande universaalsuse poole. Samas saab oikumeenilisest mõtlemisest ja oikumeenilistest hoiakutest kõnelda ainult kristliku kultuuri kontekstis — ei ole olemas budistlikku või muhameedlikku või koguni ateistlikku oikumeenilisust; küll aga võib kõnelda nt budistlikust universalismist või islami kõikehõlmavatest ekspansioonitaotlustest või ateismi pretensioonist absoluutsusele — selliseid nähtusi esineb ka kristluse raames —, kuid neid ei saa nimetada oikumeeniliseks.

Olles kõigi inimeste poole suunatud ja avatud, on oikumeeniline mõtlemine just sellisena kristluse pärisosa, seetõttu tuleb sellest kõneldes omaks võtta «mängureeglid», s. t kristlikud mõisted ning Uue Testamendi ja kristliku teoloogia poolt kujundatud arusaamad. Seega on ka oikumeenilise liikumise kandjaks kristlik kirik — piibellikke mõisteid kasutades Jumala rahvas, Kristuse ihu, Püha Vaimu tempel; ka erinevateks konfessioonideks lõhestatuna on kirik ikkagi üks ja ainus. Kirikuisa Cyprianuse kuulsat lauset parafraseerides võiks öelda *extra ecclesiam nullus oecumenicus est* 'väljaspool kirikut pole midagi oikumeenilist'. Seetõttu on arusaadav, et oikumeeniline mõtlemine ja tegutsemine on omane eriti kirikuloolastele ja süstemaatikutele.

Uue Testamendi põhiveendumus on ühemõtteline: kui on tegemist ühe Kristusega, siis saab ka Kristuse ihu, kirik, olla ainult üks ja ühtne. See ühtsus on kõigil aegadel olemas olnud ning on praegugi. Oikumeeniline liikumine lähtub sellest veendumusest ja kogu oikumeenilisest mõtlemisest ning tema põhieesmärgiks on kristlaste ja kirikute olemasoleva ühtsuse muutmine nähtavaks ja kogu kristlik kuulutus usaldusväärsemaks väljaspoolseisjatele. Väljaspool kirikut võib kohata ülimalt

Oikumeenilisest liikumisest

vulgaarset arusaama, nagu taotleks oikumeeniline liikumine kristlike kirikute ühinemist mingiks superkirikuks või allutamist ühele olemasolevale konfessioonile. Miski ei ole aga oikumeenilisele ülesandele nii vastandlik kui eesmärgi kujutlemine absoluutse ühetaolisusena kirikute õpetuses, struktuuris ja elus.

Paraku on sellist arusaama aidanud tekitada ja süvendada roomakatoliku kiriku hoiak oikumeenilise liikumise suhtes kuni Vatikani II kirikukoguni (1962—1965). Paavst Pius XI kirjutas 1928. a entsüklikas «Mortalium animos»: «Kiriku nähtavat ühtsust saab süvendada ja laiendada ainult selle läbi, et mittekatoliiklikud kristlased pöörduvad tagasi roomakatoliku kirikusse.» Ning paavst Pius XII interpreteeris 1949. a paavstlikus instruksioonis «Ecclesia catholica: De motione oecumenica» oikumeenilist liikumist kui Püha Vaimu ajendusel mittekatoliiklaste hulgas tekkinud soovi tagasi pöörduda katoliku kirikusse. Alles II Vatikani kirikukogu dekreet oikumenismist «Unitatis redintegratio» (27. XI 1964. a) kõneleb oikumeenilisest liikumisest kui tegevusest ja abinõudest, mis on ellu kutsutud kristlaste ühtsuse edendamiseks vastavalt kiriku erinevatele vajadustele ning ajastust sõltuvatele võimalustele ning mis on suunatud selle eesmärgi poole. Siin iseloomustatakse oikumeenilist liikumist üsna täpselt uuelaadse mõtlemise vahendi või tööriistana.

Nagu juba öeldud, on oikumeenilise liikumise aluseks ja lähtepunktiks Uus Testament. Apostel Paulus kirjutab kogu kristliku kiriku kohta: «Üks ihu ja üks vaim, nagu te ka olete kutsutud üheks lootuseks oma kutsumise poolest; üks Issand, üks usk, üks ristimine, üks Jumal ja kõikide Isa, kes on kõikide üle ja kõikide läbi ja kõikide sees.» (Ef 4, 4—6.) Evangelist Johannes on jäädvustanud Jeeseuse palve kiriku ühtsuse eest: «Aga ma ei palu mitte üksnes oma jüngrite eest, vaid ka nende eest, kes nende kaudu usuvad minusse, et nemad kõik oleksid üks, nõnda nagu sina, Isa, minus ja mina sinus, et nemadki meis

oleksid ja maailm usuks, et sa mind oled läkitanud.» (Jh 17, 20—21.) Kristlaskond pidas oma olemasolu esimestel sajanditel kiriku ühtsust enesestmõistetavaks, see kuulus ühte kiriku olemusega. Ühtsust teostati igat laadi kristlikus läbikäimises, vastastikusel abistamises ning võitluses ühiste vaenlaste — eksiõpetuste ning vägivaldse võimu — vastu. Ühtsust väljendati ka ühises usutunnistuses, millest kõige tuntum ja ka praegu kõigi kristlikult konstitueeritud kristlaste poolt tunnustatud on Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistus, milles öeldakse: «... meie usume ühte, püha, üleüldist, apostlikku kirikut.» Selle usutunnistuse esimene redaktsioon võeti vastu I oikumeenilisel kirikukogul Nikaias 325. a, lõplikult aga II oikumeenilisel kirikukogul Konstantinoopolis 381. a. Usutunnistus iseenesest on selge väljaastumine kirikutlõhestavate tendentside vastu, mis plahvatuslikult hakkasid kasvama pärast kristluse tunnistamist Rooma impeeriumi ametlikuks usundiks.

Oikumeeniline mõtlemine on olemas olnud kõigi sajandite kristluses. Kuid tugevamad on olnud need poliitilised, kultuurilised ja vaimsed faktorid, mis kiriku lõhestumist tingisid või soodustasid, nii et XX sajandil me näeme kristlust erinevate voolude ja konfessioonide kujul. Nõnda näib kujutus kirikust kui terviklikust Kristuse ihust olevat vaid teoloogide soovunelm.

Just sellest reaalsusest ja leppimatusest sellega lähtub XX sajandi oikumeeniline liikumine, mille olemust on 1970. aastate lõpus defineeritud järgmiselt: «*Oikumene* on kõigi kristlaste ja kirikute osadus, kes konfessionaalseid, rahvuslikke, kultuurilisi ning sotsiaalseid piire ületades, tunnistades ja teenides on teel inimkonna ühtsuse poole Kristuses.»

Seega taotleb oikumeeniline liikumine osadust ja nähtavat ühtsust erinevate kristlike konfessioonide ja neisse kuuluvate kristlaste vahel; edasi, osadust eri rahvustesse, kultuuridesse, ühiskondadesse kuuluvate

Oikumeenilisest liikumisest

kristlaste ja kirikute vahel; lõppeesmärgina kõigi inimeste osadust ja ühtsust — kuid mitte ükskõik millist, vaid osadust Kristuse all. Evangelist Matteus on jäädvustanud Jeesuse universaalse misjonikäsu: «Minule on antud kõik meelevald taevas ja maa peal. Minge siis ja tehke jüngriteks kõik rahvad, neid ristides Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimesse ja neid õpetades pidama kõike, mida mina teid olen käskinud. Ja vaata, mina olen iga päev teie juures maailmaajastu otsani!» (Mt 28, 18—20.) Oikumeenilise liikumise eesmärk on, et kõik inimesed oleksid õed-vennad Kristuses. On selge, et mingist administratiivsest või kanoonilis-juriidilisest ega ka puhtpragmaatilisest ühteliitumisest ei saa sellise mõistmise korral jutugi olla. Oikumeeniline mõtlemine ja sellest tulenev liikumine on sügav vaimne ja eetiline hoiak, mis XX sajandi kristlaste seas üha süveneb ja kasvab.

Kuidas on kristlased jõudnud sellele teele, mis viib ühtsuse poole? Millest on tingitud see uus vaimne hoiak, mida nimetame oikumeeniliseks mõtlemiseks? Et see pole tulnud kergelt ja iseenesest, seda illustreerib kasvõi selle meenutamine, et veel 1930. aastatel ja kohati hiljemgi oikumeenilistel konverentsidel ootas osa delegaate seni koridoris, kuni istungil alguspalvet peeti, ning sisenes alles selle lõppedes, sest hereetikutega koos palvetada oli kehtivate kaanonite järgi keelatud.

Kaasaegse oikumeenilise liikumise alguseks võib lugeda 1910. a Edinburgh's toimunud maailmamisjonikonverentsi. See konverents oli kantud veel Esimese maailmasõja eelsest optimismist, nii et konverentsi juhataja piiskop J. Mott sõandas väita, et ühe põlvkonna vältel evangeliseeritakse kogu maailm. Kuigi optimism purunes Esimeses maailmasõjas kildudeks, andis Edinburgh' konverents tõuke oikumeenilise liikumise kahe haru tekkeks ning mõjutas ka kolmanda haru esilekerkimist.

Nimetatud harudest esimene oli Rahvusvaheline Misjoninõukogu, mis moodustati 1921. a Lake Mohonkis

(USA). Misjoniliikumise panus oikumeenilisse mõtlemisse oli järgmine:

1. Misjoniväljadel tajuti esimesena kirikliku lõhes-
tuse kurbi tulemusi. Millisest üksmeelsest kristlikust
tunnistusest paganate ja teistesse religioonidesse kuulu-
vate inimeste ees saab juttu olla, kui kirikud omavahel
jagelevad ega suuda lihtsamaiski asjus üksmeelele
jõuda?!

2. Misjon puutus esimesena kokku sekularisatsiooniga,
uue sünkretismiga ning muude kõrgreligioonide renes-
sansiga. Samuti tajus misjon esimesena, kui habras on
kristluse ja õhtumaise kultuuri süntees, ning hakkas
nägema selle sünteesi lõpu algust. Konstantiinlik ajastu
oli jõudnud lõpule ja misjon reageeris sellele kõige tund-
likumalt.

3. Proletaarne revolutsioon Venemaal ja töölisliiku-
mise plahvatuslik kasv Euroopas näitasid selgelt, et kiri-
kud olid unustanud oma sotsiaalse ülesande. Proletariaat
ei leppinud ainult heategevusliku abiga ning kristluselt
muud toetust saamata pööras talle selja. See protsess
algas juba XIX sajandi keskel, misjon tajus seda esime-
sena ning hakkas avanema sissepoole, kristlike maade
mittekristlikuks muutunud rahva poole.

Rahvusvaheline Misjoninõukogu teotses iseseisvana
kuni 1961. aastani, mil liitus Kirikute Maailmanõukoguga
(KMN). Ta töötas edasi KMN maailmamisjoni ja evan-
gelisatsiooni komisjonina. Misjoniliikumise tähisteks on
olnud seni 10 maailmamisjonikonverentsi, neist viimane
1989. a mais San Antonios (USA). Selle 80 aastat kestnud
arengu tulemuseks on misjoni algkristliku tähenduse
taasavastamine, täielik loobumine kultuuri-imperialismist,
palge pööramine sotsiaalse viletsuse poole ja nn «krist-
like» ühiskondade mõistmine olulise misjoniväljana.

Teiseks haruks oikumeenilise liikumise põhivoolus
oli Usu ja Kirikukorra liikumine (*Faith and Order*).
Edinburgh' misjonikonverentsist mõjustatuna asutas USA
protestantlik episkopaalne kirik samal aastal komisjoni

Oikumeenilisest liikumisest

ülesandega kokku kutsuda konverents, kus saaks arutada küsimusi usu ja kirikukorra valdkonnast, s. t teoloogia, kirikuõigust, liturgikat — seega neid valdkondi, kus erinevused ja vastuolud on kõige suuremad. Kirjavahetuse, artiklite ja külaskäikude abil jõuti niikaugele, et 1920. a õnnestus Genfis pidada nn eelkonverents, mis aga oma tagasihoidlikust nimetusest hoolimata oli kõige esinduslikum kristlik koosolek pärast kristluse lõhenemist kaheks põhiharuks 1054. aastal. 133 delegaadiga oli esindatud 80 kirikut 40 maalt.

Sellel konverentsil käsitleti teemasid, mis on oikumeenilisele mõtlemisele tänini olulised: üleskutse ühtsusele; evangeelium kui kirikute sõnum maailmale; kiriku olemus; kiriku ühine usutunnistus; kiriku vaimulik amet; sakramendid; kristluse ühtsus ja olemasolevate kirikute suhe sellesse. Imetlusväärne on teoloogide julgus nii suuri vastuolusid sisaldavate teemadega tegelema hakata, ning veelgi imetlusväärsem on, et Genfi eelkonverents ei jäänud ühtlasi viimaseks, vaid kujunes tõepoolest lähtepunktiks tänapäevasele oikumeenilisele teoloogiale.

1927. a toimus Lausanne'is *Faith and Order*'i I maailmakonverents. Esindatud oli 127 kirikut, mis tähendas tol ajal ainult roomakatoliku kiriku eemalejäämist. Mõnikord väidetakse, et Lausanne'i konverents seadis sihiks kirikute taasühinemise, pigem oli aga tegemist selguse otsimisega küsimustes, kui kaugele ulatub ilmne üksmeel ning millistes kaalukates punktides säilib lahkmeel; millises suunas tuleb ühiselt teele asuda. II maailmakonverents toimus 1937. a Edinburgh's, mille tähtsaimaks tulemuseks oli otsus moodustada koos Praktilise kristluse liikumisega (*Life and Work*) «kristlike kirikute oikumeeniline nõukogu».

Pärast Kirikute Maailmanõukogu moodustamist tegutseb *Faith and Order*-liikumine edasi usu ja kirikukorra komisjonina ning moodustab oikumeenilise mõtlemise avangardi. Kokku on peetud 11 maailmakonverentsi resp. komisjoni istungit, kus on käsitletud kümneid kesk-

seid teoloogilisi teemasid. Alates 1968. a võtavad selle komisjoni tööst täieõiguslike liikmetena osa ka rooma-katoliku kiriku esindajad. Üheks oluliseks vaheetapiks selle komisjoni töös on 1982. a Limas vastu võetud dokument «Ristimine, armulaud, amet», mille suhtes peaaegu kõik Kirikute Maailmanõukogusse kuuluvad kirikud on võtnud seisukoha ja mis oluliselt kujundab teed nähtava ühtsuse poole. Teoloogiline mõtlemine nii KMN raames kui ka teistes oikumeenilistes organisatsioonides on mitu sammu ette jõudnud kirikute praktilisest otsustamisest. Kuigi on veel olulisi ja praegu ületamatuna näivaid teoloogilisi erinevusi konfessioonide vahel, tundub olulisimaks takistuseks teel osaduse ja ühtsuse poole olevat kiriklike otsuste puudumine või koguni antioikumeenilisus, s. t et retseptatsioon ei vasta saavutatud konsensusitele.

Kolmandaks haruks oikumeenilise liikumise põhi-voolus oli juba nimetatud Praktilise Kristluse Liikumine. *Life and Work*'i ajendajateks olid kristlik üliõpilasliikumine, samuti YMCA (Noorte Meeste Kristlik Ühing) ja YWCA (Noorte Naiste Kristlik Ühing); kõige olulisem aga Esimene maailmasõda kõigi oma koledustega ning vajadus kristlikult mõtestada sõja ja rahu probleeme, kogu ühiskonna eluprobleeme. Liikumise initsiaatoreid oli õigupoolest kolm: Rootsi peapiiskop Nathan Söderblom, Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhi entsüklika «Kõigile Kristuse kirikutele...» 1920. a ning anglikaani kiriku 6. Lambeth-konverentsi «Üleskutse kõikidele kristlastele» (1920).

1925. a toimus Stockholmis selle liikumise I maailmakonverents. See oli esimene kaasaja konverents, kus kirikuid ei esindanud mitte vabad teoloogid, vaid ametlikud delegaadid. Konverentsi keskmes olid sotsiaaleetilised küsimused: seal kõlas esimest korda hiljem lõkkauseks saanud: «Õpetus lahutab, teenimine ühendab.» Praegu on küll selle lause kehtivus rohkem kui küsitav, sageli võib öelda koguni vastupidi, kuid tol hetkel eten-

Oikumeenilisest liikumisest

das see arusaam suurt rolli ühiste praktiliste sammude astumisel. Stockholmi konverents oli esimene, kus erinevate konfessioonide esindajad pidasid ühist jumalateenistust, tõsi küll, ilma ühise armulauata.

Pärast 1925. a maailmakonverentsi arendas *Life and Work* tormilist tegevust. 1928. a rajati Genfis Rahvusvaheline Ühiskonnateaduste Instituut, seejärel uurimistöö osakond ja rida komisjone. Sisulisteks raskuspunktideks oli sotsiaaleetika, kiriku ja Jumala riigi asukoht ajaloos ning alates 1933. a kristlik riigi mõistmine ning kiriku õigus sõna võtta sotsiaalsetes ja poliitilistes küsimustes. *Life and Work* võttis ühemõtteliselt sõna natsionaalsotsialismi ning nn «saksa kristluse» vastu. Vajadus kõige avarama kirikliku ja kristliku seisukohavõtu järele määratles ka 1937. a Oxfordis toimunud *Life and Work*'i II maailmakonverentsi temaatika üldpealkirja all «Kirik, rahvas ja riik».

Sai üha selgemaks, et praktiliste küsimuste arutamine ja lahendamine on mõeldamatu ilma sügava teoloogilise analüüsita, ja seega oli rajatud tee kahe haru — *Faith and Order* ning *Life and Work* — lähenemisele. Mõlema liikumise 1937. aasta konverentsid toimusid koordineeritult ning järgmisel, 1938. a anti volitused ühiselt üle «Kirikute Maailmanõukogu ülesehitusega tegelevale ajutisele komiteele». Sisuliselt oli KMN loodud, ta vajab pidulikku väljakuulutamist ja põhikirja vastuvõtmist, mis oli planeeritud 1941. aastale. Teise maailmasõja puhkemise tõttu lükkus see aga edasi.

1948. a tuli Amsterdamis kokku 351 delegaati 147 kirikust ning see kogu kuulutas 23. augustil Kirikute Maailmanõukogu looduks. Olulisimaiks tähiseiks KMN teel ongi assambleed, mille teemad kajastavad üsna selgelt kirikutele tähtsaid küsimusi. Asutava, I assamblee teemaks oli «Maailma korrastamatus ja Jumala õndsuskava». Probleemaatikale jättis oma jälje sõjajärgne situatsioon ning Ida ja Lääne polarisatsioon. Kõneldi «vastu-

tusrikkast ühiskonnast», mida määratleks vabadus, õigus ning vastutus Jumala ja inimeste ees.

II assamblee toimus 1954. a. Evanstonis (USA) teemal «Kristus, maailma lootus», kohal oli 502 delegaati 138 liikmeskirikust. Tähelepanu keskmes olid kasvavad pinged: «külm sõda», Korea sõda, taasalanud võidurelvas-tumine. Kasvas oluliselt Aasia ja Aafrika kirikute osakaal; KMN hakkas tegelema rassismiprobleemidega; laiendati oluliselt katastroofi- ja hädaabi.

III assamblee oli 1961. a New Delhis teemal «Jeesus Kristus — maailma valgus», kohal oli 577 delegaati 198 liikmeskirikust. New Delhis võeti KMN liikmeks vastu 23 uut kirikut, sealhulgas Vene Õigeusu Kirik. KMN III assamblee aitas oluliselt kaasa selle arusaamise süvenemisele, et kiriku ühtsus ja inimkonna ühtsus pole lahutatavad. New Delhis võeti vastu kaks lühikest, kuid ääretult olulist dokumenti:

— nn «baas», määratlemaks KMN olemust: «Kirikute Maailmanõukogu on niisuguste kirikute osaduskond, kes tunnistavad vastavalt Pühakirjale Issandat Jeesust Kristust Jumalana ja Õnnistegijana ning kes seepärast püüavad ühiselt täita seda, milleks nad kõik on kutsutud, Jumal Isa, Poja ja Püha Vaimu auks»;

— seletus kiriku ühtsusest, mida tuntakse «New Delhi vormeli» või «ühtsusvormeli» nime all: «Meie usume, et ühtsus, mis on nii Jumala tahe kui ka Tema and oma kirikule, saab nähtavaks seeläbi, et kõikjal neid, kes on ristitud Jeesusesse Kristusesse ja kes teda tunnistavad Issanda ja Õnnistegijana, juhatakse Püha Vaimu poolt kohustavasse osadusse, mis tunnistab ühtainust apostlikku usku, kuulutab ühtainust evangeeliumi, murrab ühtainust leiba, liitub ühises palves, elab osaduses, pöördub kõikide poole tunnistades ja teenides. Samuti on nad ühendatud kõigi kristlastega kõikjal ja igal ajal seeläbi, et ametit ja liikmeid tunnustatakse kõigi poolt ning kõik võivad ühiselt tegutseda ja rääkida nii, nagu

Oikumeenilisest liikumisest

seda nõuab antud olukord ülesannete täitmisel, milleks Jumal kutsub oma rahvast.»

IV assamblee oli 1968. a Uppsalas teemal «Vaata, ma teen kõik uueks», osa võttis 704. delegaati 235 liikmeskirikust, sh esimest korda ka Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku esindajad. EELK võeti KMN liikmeks 1962. a KMN Keskkomitee istungil Pariisis. Probleemaatikat mõjustas ühelt poolt 1966. a Genfis peetud konverents «Kristlased meie ajastu tehnilises ja ühiskondlikus revolutsioonis» ning teiselt poolt 1968. a üliõpilasrahutused. Seetõttu oli pearõhk kristlikul teenimisel maailma suhtes. Uppsalas algas KMN tugev sotsiaalne profileerumine: antirassismi programm; uurimused inimõigustest, naiste diskrimineerimisest, vägivallast, humanismist kristlikus kontekstis; aktiveerumine arenguabi; süvenes tegelemine põgenikega ja kogu maailmas, eeskätt pingekolletes, häda ja puudust kannatavate inimestega. See kasvatas usaldust KMN vastu Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika riikides ja kirikutes, kuid kutsus esile ka terava ja mitmekülgse kriitika. Hommikumaa kirikud ütlesid: KMN asendab lunastuse sotsiaalse ja kultuurilise vabastamisega. Evangelikaalid ütlesid: KMN asendab misjoni dialoogi ja sotsiaalsete aktsioonidega. Põhja-Atlandi kirikud ütlesid: KMN asendab evangeeliumi poliitikaga ning toetab terrorit kasutavaid vabastusliikumisi.

V assamblee oli 1975. a Nairobis teemal «Jeesus Kristus vabastab ja ühendab», osa võttis 677 delegaati 271 liikmeskirikust. Olulisi muudatusi KMN põhihoiakutes ei toimunud. Rõhutati evangelisatsiooni tähtsust; üha olulisemaks muutub naiste osa kirikus ja ühiskonnas. Esimest korda käsitleti konsensustekste ristimisest, armulauast ja ametist.

VI assamblee oli 1983. a Vancouveris, teemaks «Jeesus Kristus — maailma elu», osa võttis 839 delegaati 304 liikmeskirikust. Poliitilistes küsimustes oldi küllalt tagasihoidlikud, õigluse, rahu ja desarmeerimise küsimusi

käsitleti teoloogiliselt süvitsi. Vancouveris algas ka nn «kontsiliaarne protsess» — teekond oikumeenilise kontsiili poole rahu, õiglust ja Jumala loodu säilitamist puudutavates küsimustes. Selle tulemuseks oli 1989. a mais Baselis toimunud üleeuroopaline konverents «Rahu õigluses», see oli esimene oikumeeniline kogu, millest ka roomakatoliku kiriku esindajad võtsid osa võrdväärsete partneritena. 1990. a märtsis on Söulis maailmakonverents samal teemal, roomakatoliku kiriku osavõtt näib kujunevat siiski tagasihoidlikuks, mistõttu ei saa seda kontsiiliks nimetada. Siiski on see oluline «kontsiliaarses protsessis». Vancouveris oli keskseks ka ristimist, armulauda ja ametit käsitleva Lima-dokumendi arutelu ning üheks vaimseks kõrgpunktiks armulaua-jumalateenistus Lima-liturgia järgi.

VII assamblee toimub 7.—20. veebruarini 1991. a Canberras, teemaks «Tule, Püha Vaim — uuenda kogu loodu». See teema mõtestatakse lahti järgnevates allteemades: 1. Eluandja — hoia alal oma loodu! 2. Tõe Vaim — tee meid vabaks! 3. Ühtsuse Vaim — lepita oma rahvas! 4. Püha Vaim — muuda ja pühitse meid! Kirikute Maailmanõukogusse kuulub 1990. a alguses 306 kirikut.

Sellega on antud lühike, põhiliselt ajalooline ülevaade oikumeenilise liikumise peavoolust — Kirikute Maailmanõukogust. Oikumeenilist mõtlemist viljeldakse aga kõrvuti KMN ja kõigi kristlike kirikutega kolmeteistkümnes konfessionaalses maailmaliidus, mille liikmeskond ulatub 200 tuhandest (kveekerite maailmakomitee) kuni 55 miljonini (Luterlik Maailmaliit); seitsmes regionaalses kirikute nõukogus (Aasia, Aafrika, Euroopa, Lähis-Ida, Kariibi, Vaikse Ookeani piirkond, Ladina-Ameerika); paarikümnes erinevas kristlikus organisatsioon (nt YMCA, YWCA, Kristlik Üliõpilasliit, Kristlik Rahukonverents, Piibliühingute Maailmaliit, Kristliku Kommunikatsiooni Maailmaliit, Euroopa Oikumeeniline Noortenõukogu jm).

Oikumeenilisest liikumisest

Toimub palju teoloogilisi kahe- ja mitmepoolseid kõnelusi eri kirikute vahel, arutatakse erinevaid teemasid — segaabelude probleemist kristoloogiliste ja sakramentoloogiliste kontroversküsimusteni. Nende kõneluste tulemusena avaldatud dokumendid moodustavad juba omaette raamatukogu. Ka teoloogiline töö ja järelemõtlemine konfessioonide sees toimub oikumeenilist perspektiivi arvestades, erandiks on võib-olla ainult eksegeetilised distsipliinid. Oikumeenilise mõtlemise ja teoloogia üksikteemadest on kõige olulisemad: ristimine, armulaud, amet; kiriku apostellikkus; ühtsuse mudelid (interkonfessionaalne liikumine, interkommunioon, föderatsioon, vastastikune täielik tunnustamine, kiriklik unioon, korporatiivne ühinemine, lepitatud erinevus, konsiliaarne osadus, orgaaniline unioon); dialoogi teooria; eetilised küsimused (mis on praegu sageli uuteks pinge ja lõhede tekitajaiks seal, kus dogmaatilises plaanis on saavutatud üksmeel); õigeksmõist; eshatoloogia; New Age ja sünkretistlike religioonide väljakutse.

Viimati nimetatud teemaga seostub ka üks Eestile aktuaalne probleem. Nimelt on viimastel aastatel mitmed keskmise põlvkonna haritlased väitnud, et Eestis ja eestlastel puudub vaimne kese, mille ümber rahvas võiks koonduda, mis oleks inimeste eetilise-vaimse otsustamise ja tegutsemise aluseks. Olen veendunud, et oikumeenilisele avatusele pürgiv kirik Eestis suudab täielikult selleks vaimseks aluseks olla ning tegelikult ongi seda suurele hulgale lihtsatest inimestest. Selle teadvustamiseks religioosse sünkretismi poole pürgivale (pseudo)haritlaskonnale tuleb aga teha tõsiselt tööd, ja mis kõige tähtsam: kristlased peavad sisemist ühtsust ja oikumeenilist avatust oma eluga näitama.

KADUVUSE TUHANDED VORMID

Vepslased 20. sajandil

Aime Kährrik

Vaevalt on kaduvuse tuhandete vormide hulgas midagi, mis minu meelele tunduks halvavam ja rängem kui keele kadumine või täielik unustusjäätmine teise keele pärast.

Elias Lönnrot

1989. aastal alustas tegevust Vepsa Kultuuri Selts, kes, lähtudes tõsiasjast, et vepsa kultuur on maailma kultuuripildist peaaegu kadunud, ühendab vepslasi ja teistest rahvustest inimesi ning organisatsioone, kes on huvitatud vepsa keele ja kultuuri säilitamisest ning arendamisest ja kes sellele ka kaasa aidata soovivad. Selts moodustati Nõukogude Kultuurifondi juures ning ta juhatus töötab põhjavepsa külas Šoutjärvel Karjala ANSVs. Põhikirja järgi võib Seltsi osakondi luua vepsa asustusega piirkondades, kui seda soovib vähemalt 20 inimest. Tegevuse eesmärkidest on olulisim vepslaste rahvusliku eneseteadvuse tugevdamine, nendes austuse kasvatamine oma keele, ajaloo ja kultuuri vastu. See peaks kujunema vahendiks kaugema eesmärgi saavutamisel, milleks on vepsa kultuuri taasloomine ning vepsa keele ja kultuuri arendamine.

*

Vepslased on teaduse vaateväljas olnud 166 aastat. Pärast nende «avastamist» 1824. aastal Andreas Johan Sjögreni poolt kulus veel aastakümneid, enne kui tekkis selge pilt nende asumisaladest ja rahvaarvust. Möödunud sajandi lõpul kirjutab näiteks Peterburi soome kirikukoolide inspektor Hjalmar Basilier Vepsamaast: «Esimene ja kõige lõunapoolsem rühm Sviri lisajõe Ojati ülemjooksul mõlemal pool Novgorodi ning Aunuse kubermangu piiri, ulatudes itta peaaegu Valgejärve rannikuni; teine on Äänisjärve läänerannikul Sviri jõest nelja penikoorma kaugusel Petroskoi linnast; kolmandasse kuulub rühm külasid Petroskoi lähedal ja maantee ääres mainitu /Petroskoi — A. K./ ning Aunuse linna vahel. /- - -/ teisest eraldi kaugel Äänisjärve idapoolel Isarve vallas rühm vepslasi» (1890 : 53). Kümnekond aastat hiljem kirjutati Venemaa Keiserliku Loodusteaduse, Antropoloogia ja Etnograafia Harrastajate Seltsi aastaraamatus: «Tšuharimaaks nimetan ma Novgorodi kubermangu Tihvini maakonna kirdeosa, nimelt kogu Borisovštšina valda, Lukinski valla idaosa ja kogu Pelduši valda, samuti kitsast riba Ojati jõe paremkaldal, Aunuse kubermangu Lodeinoje Pole maakonna piirides. Pindala on umbkaudu 400 000 tessatini /s. o 4370 km² — A. K./» (Колмогородов 1906 : 43).

Vepslased ongi juba sajandeid elanud mitme suurema geograafiliselt lahus rühmana, mis on viinud vepsa keele praegusele liigendumisele äänis- e põhja-, kesk- ja lõunamurdeks. Sajandi alguses kuulusid äänisvepslased ja osa keskvepslastest Aunuse kubermangu, osa keskvepslastest ning lõunavepslased Novgorodi kubermangu piiridesse. H. Basiliieri kirjelduses pole mainitud tegelikku lõunavepsa murdeala (tollal Tihvini maakonna Borisovštšina vald), teises — Äänisjärve äärseid vepslasi ning vepsa idapoolseimat rühma.

Äänis- ja keskvepslasi on eraldanud teineteisest vene asustus, mis ümbritseb muidugi ka kesk- ja lõuna-

vepsa külasid. Geograafiline ja halduslik eraldatus põhjustas sellegi, et vepslaste eri piirkondi on vaadeldud eri ajal. Nii on ka aastail 1890—1891 ilmunud Eemil Nestor Setälä läänemeresoome keelte häälikuloos nimetatud lõunavepsa murdeks tegelikult keskvepsa murret. Päris lõunamurre sai lingvistide uurimisobjektiks alles 1916. aastal, kui E. N. Setälä tegi esimese keeleuurimisreisi sellesse piirkonda. Et puudus ülevaade rahvaarvust, olid 19. sajandi lõpukümnendel vepsa mail töötanud vene etnoloogid veendunud, et tegemist on kaduva rahvaga, kes elab oma viimaseid aastaid. Mõned rõhutasid vepslaste assimileerimist soodustava tegurina vene asustuse pealetungi ja vene metsatöösturite laastavat tegevust: «/ - - / on lähedal seegi hetk, mil venestub kogu Ojat nii metsaraiumise tagajärjel kui ka vene tööliste juurdevoolu ja Vepsamaa äärmiselt vaese majandusliku seisukorra tagajärjel. Paša on peaaegu täielikult venestunud ja tšuudi¹ sõna on seal haruldus, ainult Valgejärve kolgas hoiab veel tšuudi keelest kinni ja alates (Lodeinoje Pole maakonna) Ladva külast kuni päris Valgejärveni õnnestub harva vene keelt kuulda — kuid sinnagi jõuavad metsatöösturid ja sinna ei tule vene inimene vargana, vaid justkui sõbranagi; juba tema ilmumine mõjub kui mürk pisikestele soome-ugri rahvastele ja vahest juba meie lapselapsed teavad Vepsamaad ainult raamatute järgi.» (Майнов 1877: 41—42.) Teised on peamiseks ohuks pidanud venekeelset kooliõpetust. Matthias Johann Eisen on ühes varasemas eestikeelses vepslasi tutvustavas ülevaates refereerinud seda seisukohta nii: «Wepsa keele ja Wepsa rahwuse panewad mitte-Wepsa keelsed koolid kaduma, ja kaewawad neile aegamööda hauda. Wepsa rahwas sammub kärmelt oma otsa poole. Kool tõukab takka, toetust ei ole; Wepsa keel ja rahwas kaowad, rahwas sulab wenelastega kokku, Wepsa mail

¹ Kuni 1869. aastani nimetasid vepsa keelt *tšuudi keeleks* ka lingvistid.

Vepslased 20. sajandil

kuulub aastasaja lõpu poole ehk veel ainult Wene kõla.» (1911: 173.)

Vepslaste geograafilist paiknemist silmas pidades on niisugused pessimistlikud arvamused mõistetavad. Kuid tuleb arvestada, et olukorda hinnati rahvaarvu teadmata — esimene rahvaloendus Vene impeeriumis oli alles 1897. aastal. Enne seda oli olnud küll võimalik andmeid rahvaarvu kohta saada hingede revisjonide materjalidest ja ka Vene impeeriumi asustatud punktide nimestikest — viimastest küll vaid osa vepslaste kohta, sest Novgorodi kubermangu nimestikes ei ole märgitud rahvust.

20. sajandi alguses on vepslaste arvu hinnatud järgmiselt: Äänisjärve ääres elas 7257 ja Ojati jõe ääres 8880 vepslast (Aunuse kubermangu ala), Valgejärve maakonnas 2011 ja Tihvini maakonnas 7136 vepslast (Novgorodi kubermangu ala) (vt nt Eisen 1911: 171). 1897. aastal oli seega registreeritud 25 284 vepslast. Rahvaarv kasvas sajandivahetusel suuresti, kui otsustada kõige lõunapoolsemate külade põhjal: 1858 — 1681 inimest, 1890 — 2350, 1910 — 3057 (Кяхрик 1989: 285—286).

1897. aasta rahvaloenduse järgi olid vepslased valdavalt talupojad. Teiste seisuste kohta on eri autorid allikainesest välja lugenud mõnevõrra erinevad arvud. Nii olnud muude seisuste esindajaid 22: 7 aadlikku, 5 vaimulikku, 3 aukodanikku ja 7 linnakodanikku (Проблемы... 1989: 13). M. J. Eisen on aga vepslaste sotsiaalset seisundit kirjeldades esitanud andmed 17 mitte-talupoja kohta: «Aunuse vepslastest on meheleminemisega lihtseisusest 4 naesterahvast mõisniku seisusesse pääsnud. Waimulikku seisusesse on vepslastest rahvalugemise järele 3 meeste- ja 2 naesterahvast läinud, auukodaniku seisusse üks naesterahvas, meheleminemise kuga, ja kodanikuseisusesse 4 meeste- ja 4 naesterahvast. Kõik muud kuuluvad talupoja seisusesse» (1911: 171).

Oma jälje on eri piirkondade arengule jätnud administratiivne kuuluvus. Aunuse kubermangu vepslased olid

pärisorjuse aegu riigitalupojad, kellest Petrozavodski maakonna omad kinnistati 18. sajandi algul metallurgia- ja relvatehaste juurde, Lodeinoje Pole talupojad aga Aunuse laevaehitustehase juurde (Проблемы... 1989: 11). Novgorodi kubermangu talupojad kuulusid mõisnikele ning nendel oli säilinud traditsiooniline eluviis.

Vepslaste muistsest käsitöökunstist elas 20. sajandini keraamika. Kõigis Venemaa põhjakubermangudes on hinnatud Ojati kandi Nadporožje küla meistrite lauanõusid (Проблемы... 1989: 14).

Alates sajandivahetusest on vepsa mehed teinud lisaks põllutööle ka hooajatöid. Kõige rohkem on sellega olnud hõivatud Äänisjärve kivilõhkujad ja -raidurid. Kuni 1920. aastateni olid alates aprillikuust peaaegu kõik mehed kodukülast ära — murdmas dekoratiivset Šokša purpurkivimit (porfüüri) ning sobitamas seda väärtuslikematele ehitistele Peterburis, Moskvas ja Liivimaa kubermangus, ka Soomes (nt Iisaku ja Kaasani katedraal Leningradis, mausoleum Moskvas). Teiste piirkondade vepsa meeste hooajatööd olid põhiliselt talvised — metsatöö, nahaparkimine, kingsepatöö, viltide valmistamine jm. Vanemad inimesed vähemalt lõunavepsa murdealal mäletavad veel täpselt, mida eri külade mehed omal ajal põllutöö kõrval tegid.

Vepsa kirjanik ja ajakirjanik Anatoli Petuhhov on osutanud, et enne 1917. aastat suhtlesid vepslased omavahel elavalt (Проблемы... 1989: 55). On andmeid, et aastast peeti üle 20 laada, millest vepslased selles piirkonnas osa võtsid. Ka kirikupühade aegu tulid kirikuküladesse kokku mitme maakonna vepslased. Tähtsusetu pole rahvusliku ühtsuse säilimise toena seegi seik, et sajandite vältel oli välja kujunenud eri piirkondade käsitöömeistrite vaheline tööjaotus — sellega kaasnes ju kaupade vahetamine laatadel. Kõiki vepslasi ühendavaks kohaks, sh Äänisjärve omi, kes olid vene asustusega muudest vepslastest eraldatud, oli vene linn Voznessenje (Проблемы... 1989: 13—14).

Vepslased 20. sajandil

Elava omavahelise suhtlemise tõttu kujunes välja kohalike teede võrk. Näiteks Šimjärve vepslaste ühendused olid A. Petuhhovi andmeil järgmised: Šimjärv — Vidla (55 km), Šimjärv — Ladva (42 km), Šimjärv — Nemža (48 km), Päzar — Järved (ligi 60 km). Põhiliseks liiklusvahendiks oli hobune (Проблемы... 1989:55).

Vene asustusest ümbritsetud vepsa külad olid enamasti ainult vepslaste külad. Veel 1920. aastatel on abielud sõlmitud vaid 3—6 km kauguselt ja eranditult vepslaste vahel (Малиновская 1930:196—198). Ometi on lõunavepslaste majanduslikku ja kultuurilist olukorda uurinud Leningradi teadlane V. Ravdonikas pidanud vajalikuks resümeerida: «/- - / tšuhareid pole just palju, aga peamine — nad on kaduv rahvas, kes sulab neid ümbritsevasse, neid endasse kiskuvasse ja assimileerivasse vene massi. /- - / Tšuharitel ilmselt ei ole rahvustunnet ja venestumisse suhtuvad nad täiesti ükskõikselt, seega pole neile rahvuslikku autonoomiat vaja.» (Равдоникас 1926:260.)²

1897. aastal oli kirjaoskajaid äänisvepslaste hulgas 18,4%, Ojati vepslasi 10,2% ja Novgorodi kubermangu vepslasi 7,9% (Проблемы... 1989:17). Aunuse kubermangus on 1902. aastal olnud karjala ja vepsa laste jaoks 142 nelja-aastase kursusega kooli — 24% kubermangu kõigist koolidest (Eisen 1911:172—173). Novgorodi kubermangu Tihvini maakonna Borissovštšina valla 29 vepsa küllastu külades oli 1910. aastal kuus kooli (Список... 1911:28jj; Кяхрик 1989:285—286). Kuid on teada, et nt 1911. aastal käis koolis ainult 247 vepsa last (Муллерен 1967:106). Vene õppekeelega koolides nähti olulist ohtu vepsa rahvuse püsimisele. Et aga kirjaoskamatuid oli sajandivahetusel palju, eriti naiste hulgas, ei

² Lingvisti kummastab termini *tšuhar* kasutamine veel 1920. aastate teisel poolel — keeleteaduslikes publikatsioonides on Soome autorid juba vähemalt 1869. aastast kasutanud rahvanime-tust *vepslane*. Just selle piirkonna vepslastel on endanimetusena kasutusel olnud *vepslaane* — *bepslaane*.

kujunenud algkool siiski veel venestajaks. Vene keelt muidugi osati sedavõrd, kui elu nõudis, mehed rohkem, naised vähem.

Pärast 1917. aastat muutus vepslaste elu oluliselt nii heas kui halvas mõttes. 1920.—1930. aastail tekkis kõigi vepslaste administratiivse ühendamise lootus. Moodustati 24 rahvuskülanõukogu staatusega haldusüksust.³ Osa neist ühendati kahte rahvusrajooni — Vidla (vn Vinnitsõ) rajoon Leningradi oblastis ja Šoutjärve (vn Šeltozero) rajoon Karjala ANSVs. Kavas oli ka Šimjärve (vn Šimozero) rajooni moodustamine, tegelikult aga likvideeriti olemasolevadki — Leningradi oblastis juba 1937, Karjalas 1957. aastal.⁴ Jäid ainult nn vepsa külanõukogud, täpsemalt külanõukogud, mille piirides elab vepslasi. 1937. aastal võeti neilt aga rahvuskülanõukogu staatus.

Vepsa külanõukogud paiknevad küllaltki kokkusurult: kõige põhjapoolsemast külast kõige lõunapoolsemani on 90 km, läänepoolseimast idapoolsemani 100 km. Kui sajandivahetusel kuulus see ala veel kahe suurema haldusüksuse piiridesse, siis 1937. a aga juba kolme: loodi Vologda oblast, mille koosseisu määrati Leningradi oblastist 9 külanõukogu, mille piirides elas u 8000 vepslast (Проблемы... 1989: 59). Administratiivpiiride muutmist jätkati veel oblasti seeski. Šimjärve vepslastest sai Võtegra rajooni ääremaa (rajoonikeskusest 110 km), nende naabritest — Pžarve, Kuja ja Pondala omadest Babajevo rajooni ääremaa (rajoonikeskusest 117 km). Sellest tuleneva talumatu mahajäämuse ja mahajäetuse tõttu otsustati kodukandist üheskoos lahkuda. 1959. aasta lõpuks Šimjärve külastut enam ei olnud, selle elanikud asusid Leningradi oblasti Podporožje ja Vinnitsõ rajooni vepslaste hulka (Проблемы... 1989: 59).⁵ Šimjärve kui

³ Kaks vepsa asustusega külanõukogu jäi siiski sellisest staatusest ilma.

⁴ Teisal on viimaseks aastaks 1956 (Проблемы... 1989: 22).

⁵ Hiljem on Šimjärve vepslasi asunud Äänisjärve-äärsetesse küladesse, samuti mitmesse selle piirkonna linna (Проблемы... 1989: 59).

Vepslased 20. sajandil

Ojati ja Valgejärve eri valdade vepslasi ühendava lüli kadumisega lõhuti vepsa asustuse sajandite jooksul kujunenud loomulik struktuur. Majanduselu sulgumine rajooni piiridesse, traditsiooniliste laatade ja kirikupühade kadumine lõpetas kontaktid eri piirkondade vepslaste vahel. Kui varem tuli hobusega Päärve külast Järvede külla jõudmiseks läbida alla 60 km, siis nüüd — 570 km, kolme ümberistumisega bussilt rongile (Проблемы... 1989: 59).

1928. aastast kuni 1950. aastate alguseni on tolleaegse Leningradi oblasti Jefimovski (praegu Boksitogorski) rajooni vepsa küladest siirdunud vepslasi esma-

kordselt ka väljapoole isamaad — Siberisse; praegu on Vene NFSV Kemerovo oblasti ühes külas 85 perekonda (Тырышкина 1989: 118).

Võib siiski väita, et vähemalt 1926. aasta rahvaloenduse ajal, mil vepslasi registreeriti juba 32 773, elasid kõik vepslased veel oma isamaal. 1959. aastast alates on vepslasi registreeritud juba ka väljaspool Vene NFSVd (1959 — 294 inimest, 1970 — 224, 1979 — 504) (Проблемы... 1989: 30—31).

Vepsa kultuuri ajaloos oli pöördeliseks 1931. aasta: NSVL TA Keele ja Mõtlemise Instituudis töötati välja ladina tähestikul põhinev vepsa tähestik ja kirjakeel. Kirjakeele aluseks said keskmurde läänepoolsed murrukud, kuid arvestati ka lõunamurde erijooni (Муллонен 1967: 106). Vepsa küladesse siirdus keeleainest koguma esimene ekspeditsioon, koosseisus G. Bogdanov (Keele ja Mõtlemise Instituudi aspirant, ekspeditsiooni juhendaja), M. Hämäläinen (sama instituudi aspirant, ingerisoomlane, hiljem Leningradi ülikooli dotsent), A. Mihkijev (õpetaja), I. Gurkin (Leningradi vähemusrahvuste nõukogude ja parteikooli kursuslane, vepslane) (Муллонен 1967: 106—107; Zaitseva 1989: 130).

1932. aastal moodustati Leningradi Oblasti Täitevkomitee rahvusvähemuste osakonna juurde nn Uue Tähestiku Komitee, mis allus NSVL Kesktäitevkomitee juures töötavale üleliidulisele Uue Tähestiku Keskkomiteele, ning selle juurde ka vepsa keele komisjon. Just see komisjon oligi tegev vepsa õigekirja ja terminoloogia väljatöötamisel, õpikute koostamisel ja tõlkimisel. Esimene vepsakeelne raamat on 1932. aasta novembris ilmunud «Ezmäne vepsiden azbuk i lugendknig» (Муллонен 1967: 103—107). Kuni 1937. aastani ilmus Leningradis kirjastuse «Kirja» ja üleliidulise õppekirjanduse kirjastuse Leningradi osakonna väljaannetena 30 algkooliõpikut ja vepsa—vene kirjakeele sõnaraamat.

Et Karjala ANSV ja Leningradi oblasti juhtkondadel ei õnnestunud välja töötada ühtset keelepoliitikat,

Vepslased 20. sajandil

hakkasid vepsa õppekeelega koolid 1932. aastast tööle ainult Leningradi oblastis — 57 algkooli 3328 õpilasega (Муллонен 1967:106). Alguses olid nad ainult põhimõtteliselt vepsa õppekeelega — niivõrd, kuivõrd leidis pädevaid õpetajaid. Vepsa õpetajaid alles hakati koolitama — Lodeinoje Pole pedagoogilises tehnikumis õppis 60 vepslast. Kuni ei olnud õpetajaid, piirduiti paljudes koolides ainult vepsa keele tundidega. Näiteks Sodjärve koolis oli nädalas üks tund vepsa keelt, kusjuures õpetaja oli venelane. Arvatavasti just niisuguseks õppetöök korraldas kiir- ja pikemaajaseid pedagoogilisi kursusi Uue Tähestiku Komitee. Alguses polnud ka õppekirjandust piisavalt, kõik vepsa koolid varustati vepsakeelsete õpikutega alles 1934. aastaks (Муллонен 1967:107).

Karjala ANSVs sai vepsa koolide õppekeeleks soome keel. Intelligenti ja lapsevanemate visa võitluse tulemusena mindi küll siingi üle vepsakeelsele õppetööle, aga — vaid kaheks kuuks. 1937. aasta lõpuks oli katkenud igasugune rahvuslik kultuuritöö. Vepsakeelsed õpikud enamasti hävitati. Ainult lühikest aega oli ilmunud venekeelne ajaleht «Вепсская правда». Täiskasvanute koolitamise üht võimalust on kirjeldanud Arskahti vepslane mulle järgmiselt: kõigepealt omandati kirjaoskus õhtutundidel kodukülas, seejärel käidi vähemusrahvuste nõukogude ja parteikooli kursustel Leningradis — ning oldigi piisavalt haritud, et töötada algul kooliinspektori või õpetaja, hiljem klubijuhataja või täitevkomitee esimehena.

Pärast 1937. aasta pööret on Leningradi ja Vologda oblasti võimud püüdnud vepsa rahvast assimileerida n-ö kiirendatud korras. Vepslaste arvu vähendati kunstlikult ning suurendati venelaste arvu — isikut tõendavates dokumentides ja külanõukogude majandusraamatutes võltsiti vepslaste rahvuslikku kuuluvust, kui vähegi võimalik (Проблемы... 1989:21—22). Seda põhjendati «kõrgemalt poolt» tulnud korraldusega, mis omakorda põhines väitel, et vepsa rahvast ei ole N. Liidu rahvaste

loendis. (Tegelikult on vepslased siiski rahvaloenduste ettevalmistavate materjalide hulka kuuluvas rahvuste ja keelte sõnastikus kirjas.) Niisuguse riikliku suhtumisega kohanes päris suur osa vepslastest, eriti need nooremad, kes normaalsema elu otsinguil linna siirdusid. Ümberkaudsete venelaste hoiakuid vepslaste suhtes vist uuritud ei ole. Vepsa külades ei ole neid palju, kuid nende vähestegi suhtumine on kas jaatav või eitav. Esimesel juhul õpitakse ära vepsa keel ja soovitakse olla üks nende hulgast. Teise hoiaku näiteks olgu seik 1978. aastast: üks minu keeleandmete kogumist seiranud väheseid Maigjärve venelasi päris murelikult, ega ma ometi vepslaste rahvustunde turgutamise ja nende kui rahvuse ühendamise peal väljas ei ole.

1930. aastatest on andmeid suhteliselt hästi korraldatud majandus- ja kultuurielust vepsa kolhoosides. Näiteks Kuja ja Pondala mail olid külanõukogude esimehed ja sekretärid vepslased, igas kolhoosis oli söökla ja lasteaed, koole oli viis (242 õpilasega 280 õppimisealisesest), Kujas avati haigla, Pondalas velskripunkt (Проблемы... 1989: 58). Rajati kohalikke väikesi elektrijaamu. Teisalt aga oli 1950. aastate alguseks näiteks Vologda oblastis teravilja hektarisaagikus 3—4 ts, piima aastaväljalüps 300—350 l lehma kohta, kolhoosniku töötasu 80—100 rubla aastas tolleaegses vääringus; polnud elektrit, tehnikat, maanteid (Проблемы... 1989: 59). Eri piirkondade majandus- ja kultuurielu ebavõrdsus säilis. Etnograaf V. Ravdonikase eesmärgiks oligi tutvuda just lõunavepslaste olukorraga ning teha ettepanekuid selle parandamiseks. Leningradi ja Vologda oblastis hakati siiski 1950. aastatel koondama nn perspektiivitate piirkondade inimesi perspektiivsematesse piirkondadesse, arvestamata seejuures rahvusgruppide terviklikkuse säilimise vajadust (Проблемы... 1989: 22). Jõuetus niisuguse totra majandamise reeglite ees on olnud kindlasti üks olulisemaid põhjusi, mis viis põlise maamehe veps-lase uude, linnakeskkonda. Viimase 50 aastaga on Lenin-

Vepslased 20. sajandil

gradi oblasti maavepslaste arv vähenenud 4 korda, Vologda oblastis aga 10 korda (Проблемы... 1989:22).

Kuigi Karjala ANSVs ei ole vepslaste rahvuslikku kuuluvust võltsitud, on sealgi omad probleemid. Nimelt on Äänisjärve kallastele juba 1930. aastatest alates organiseeritult suunatud ümberasujaid Venemaalt, mis on viinud selleni, et vepslaste isamaal on vepslaste osakaal vähenemas: nt Šoutjärve rajooni elanikest oli 1933. aastal vepslasi 80%, nüüd on neid seal 50%, kusjuures kahes külanõukogus on vepslased juba vähemuses (Проблемы... 1989:22).

Assimileerimisprotsess, mida juba 19. sajandil arvati vepsa rahvust ähvardavat, käivitus tegelikult 1950. aastatel. Seejuures polnud otsustav mitte ainult vene asustuse ja vene keele tulek vepsa külle, vaid ka vepslaste endi lahkumine külast, sellega kaasnevad segaabelud, emakeele vahetamine vene keele vastu, väga paljudel juhtudel ka rahvusliku kuuluvuse muutmine (nii sunnilt kui ka juba vabatahtlikult).

Kuigi 1937. aastal likvideeriti vepsa kirjakeel, ei tähendanud see vepsa keele uurimise lõpetamist. Vastupidi — eriti elavalt on N. Liidus seda tehtud just 1960.—1970. aastatest alates, kui kaitsti kolm kandidaadiväitekirja vepsa keele alalt (Šokšu külast pärit vepslane Maria Zaitseva (1965), Tiit-Rein Viitso (1966), Voilahe külast pärit vepslane Niina Zaitseva (1975)).⁶ NSVL TA Karjala filiaalis valmis M. Zaitseva ja Maria Mulloneni koostatud suur vepsa—vene sõnaraamat, mis ilmus 1972. aastal. Et selle trükiarv oli ainult 1250, on seda saanud kasutada eeskätt lingvistid, nii nagu koostamisel oli eesmärgiks seatudki. Praeguseks on vepsa sõnavarakogud olemas nii Petroskois (kõigi murrete kohta) kui ka Tal-

⁶ Vepsa keele alal on kandidaadiväitekirja kaitsnud veel vepslane Nikolai Bogdanov (1952) ja A. Kährrik (1985). R.-P. Ritter on 1972. a Münchenis saanud doktorikraadi vepsa keele alase väitekirja põhjal.

linnas (lõunamurde kohta). Vepsa rahvaluulet on aga kogunud põhiliselt Eesti folkloristid.

Ainelist vepsa kultuuri asuti talletama enam-vähem üheaegselt — 1960. aastatel — Eesti Rahva Muuseumis, Podporožje Koduloomuuseumis ja vepslase Rjurik Lonini poolt ka põhjavepsa külas Šoutjärvel. 1971. aastast ongi Podporožje muuseumi tähtsamaks uurimis- ja kogumisteemaks «Vepslased». R. Lonini harrastusest on välja kasvanud Karjala Riikliku Koduloomuuseumi vepsa etnograafiline osakond. 1980. aastate algul oli nendes kolmes muuseumis hoiul 424+522+3000 eset, ERMis veel ka 1834 fotot ja 694 joonistust (Проблемы... 1989: 130, 137, 145).

Šoutjärvel tegutseb 1936. aastast alates vepsa rahvakoos. Praeguseks on sellest kujunenud nii N. Liidus kui välismaal esinev koor, kes 1970. aastal sai rahvakollektiiviks ja kellest nn Kesktelevisioon on 1982. a teinud filmi «Vepslaste laulud ja tantsud» (Проблемы... 1989: 155). Vähemalt kaks heliplaati tutvustavad ka vepsa laulukultuuri: «Родные напевы», millel Ladva küla folklooriansambel laulab muu hulgas ka kolm vepsakeelset laulu (kaks neist on itkud) (Проблемы... 1989: 137), ja «Karjalan musiikkia» seeriast «NSVL rahvaste kunst», millel paar vepsakeelset laulu, üks neist rahvakoori esituses.

1981. aastal kogus NSVL TA Karjala Filiaali Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi töögrupp andmeid nn päritoluvepslaste kohta Leningradi ja Vologda oblasti külades. 1926. aasta rahvaloenduse andmetel elas Leningradi oblastis (sh Vologda oblastisse jääv ala) 73,8% kõigist vepslastest e 24 186 inimest (kogu arv 32 773). 1979. aasta rahvaloenduse järgi elas 72,4% kõigist vepslastest e 5864 inimest (kogu arv 8094) Karjala ANSVs (Leningradi ja Vologda oblasti vepslaste arvu sellel loendusel välja ei toodud). Et nende ametiasutuste andmeid, kelle esmaülesandeks on statistiliste materjalide koostamine, ei saa siinkohal usaldada, esitan andmeid

Vepslased 20. sajandil

vepslaste praeguse arvu, majandusliku ja kultuurielu kohta Karjala töögrupi töö tulemustele toetudes (Проблемы... 1989: 5, 27jj, 77).

1981. aastal oli N. Liidus u 13 000 vepslast. Vene NFSVs elas neist 12 500. Võrreldes 1930. aastate rahvaarvuga on vahe —20 000. Tuleb arvestada ka seda, et palju vepsa mehi kaotas elu Teises maailmasõjas: lõunavepsa Tsäigla külastust näiteks 50 meest; üldse tuli lõunavepslasi sõjast eluga tagasi külaelanike hinnangul vaid paar meest. Rahvaarvu vähenemine assimilatsiooni tõttu⁷ on ilmne aga igal juhul.

Leningradi ja Vologda oblastist sai töögrupp andmeid 4860 vepslase kohta. Nende 4860 hulgast valiti 800, keda küsitleti eraldi. Vepslaseks pidas end neist 92%, venelaseks 6%, 2% ei osanud vastata.

Oma põlisel asualal elavad vepslased põhiliselt küla-
des (töölisasulates on neist 11,3%).

Äänisjärve edelarannikul Petrozavodsk-Voznessenje maantee ääres (halduslikult Karjala ANSVs) on kolmes külanõukogus viis vepsa küla (Šokša, Vehkoja, Šoutjärv, Kaleig, Kaskeza), kus elab kokku 1881 vepslast.⁷ See on pisut üle 54% kõigist elanikest.

50—60 km Sviri jõest lõuna poole Ojati ja Kapša ülemjooksul ning lisajõgede ääres (Leningradi oblasti Podporožje, Lodeinoje Pole ja Tihvini rajoonis) on kaheksas külanõukogus 12 küla (Vidla, Nemž, Järved, Vilhal, Pecoil, Ladv, Mägärv, Nažamjärv, Korboil, Rebagj, Tšidoi, Korvoil), milles elab vähemalt 4000 vepslast (kahe külanõukogu kohta pole arvandmeid).⁸ See on Podporožje rajoonis keskmiselt 97%, Lodeinoje Pole rajoonis 54,8%, Tihvini rajoonis 99,9% külanõukogude kõigist elanikest.

Valgejärve pool (Vologda oblasti Babajevo rajoonis) on kahes kõige idapoolsemas külanõukogus viis küla (Särgjärv, Pondal, Kuja, Voilaht, Pžarv), milles elab

7. s. 9. ¹⁰ Sh külastud, mille koosseisu kuulub mitu küla.

773 vepslast (ühes külanõukogus on vepslasi 72%, teises 15,4% kõigist elanikest).⁹

Äänisjärve lõunatippu (Vologda oblasti Võtegra rajoon) jääb Ošta külanõukogu, mille piirides elavate vepslaste täpset arvu 1981. a pole teada; on teada, et vepslasi oli seal 25% kõigist elanikest, keda 1987. aastal oli 2185.

Leedjõe ja Kolpjõe (vn Лидь, Колпь) ülemjooksude vahelisel alal (Leningradi oblasti Boksitogorski rajoonis) on kahe külanõukogu 8 külas (Arškaht, Maigarv, Požariš, Kortlaht, Tšäigil, Šidjärv, Sodjärv, Vaagedjärv) 996 vepslast.¹⁰ See on 82,3% külanõukogude piirides elavatest inimestest.

Kokku on maavepslasi niisiis 6714 (lisaks veel kolme külanõukogu piirides elavad vepslased) — samal maaalal, kus 1930. aastatel arvatakse olnud 34 000—35 000 vepslast (Муллонен 1967: 105).

15,6% maavepslastest ei teadnud, et ka väljaspool nende kodurajooni elab vepslasi. Mingi ettekujutus oma rahva asumisaladest oli 9,5%-l, hea ettekujutus aga ainult 0,9%-l maavepslastest.

Maavepslaste haridustase on 1980. aastatel olnud niisugune: kirjaoskamataid — 10,3%, algharidusega — 28,6%, lõpetamata keskhariidusega — 31,6%, keskhariidusega — 14,4%, tehnilise keskhariiduse ja keskerihariidusega — 14,1%, kõrg- või lõpetamata kõrghariidusega — 0,9%. Vepslaste suhe emakeelega on pidevalt nõrgenenud, s. t suureneb küll end vepslaseks nimetavate inimeste osakaal, kellel aga vepsa keel ei ole enam esmane. Linna-vepslased suhtlevad peaaegu ainult vene keeles. 82,4% maavepslastest valdab vepsa keelt vabalt, vepsa keelt ei oska 1,2%. Eri piirkondades ja eri vanuserühmade vepslaste vahel on siin aga olulisi erinevusi. Vepsa keele hoidjateks on põhiliselt Leningradi ja Vologda oblasti üle 40 aasta vanused vepslased.

Äänisjärve vepslastest on pooled töölised, 29,4% põllumehed, 12% teenistujad. Teistes regioonides on

Vepslased 20. sajandil

vastupidi — töölisi 24,6%, põllumehi 61,9%, teenistujaid 13,5%.

Vähemalt kõige lõunapoolsemal alal pole enam tege- mist põllumeestega selle sõna traditsioonilises ja veps- lastelegi tuntud tähenduses. Sodjärve ja Arskahti küla- nõukogud kuuluvad praegu ühte sovhoosi, mille põhi- ülesandeks on pullide, s.o lihaloomade kasvatamine. Leivavilja enam ei külvata, piimakarja kasvatamist takistavad peamiselt väga halvad külavaheteed.

Keskmine palk on Äänisjärve vepslastel 100,6 rbl, Leningradi oblasti vepslastel 81,4 rbl, Vologda oblasti vepslastel 76,9 rbl (Karjalas on alates 1968. aastast keh- testatud rajoonikoefitsient ja teisigi soodustusi).

Olmekeskond on vepsa külades väga erinev, mis osalt tuleneb külade erinevast elujõulisusest. Üle 500 elanikuga külasid on ainult Äänisjärve ja Valgejärve vepslastel. Päris suur hulk vepsulasi elab pisikülades, kus elanikke alla 50 (nt lõunavepsa murdealal on niisuguseid külasid kümmekond). Haiglat või velskripunkti, post- kontorit, kauplust, kooli ja kirikut ei ole kaugeltki igas külas. Näiteks lõunavepsa murdeala kahes külanõukogus on 8 külastu peale 1 kool, 2 velskripunkti, 3 postkontorit, 4 kauplust, aga pole ühtki kirikut. Haigla, mis oli väga vajalik üksikuile vanakestele, kes oma pensioni eest või- sid siin veeta talved, suleti kümmekond aastat tagasi. Autoga pääseb liikuma ainult 5-kilomeetrilisel lõigul Arskahtist Maigjärveni ja 12-kilomeetrilisel lõigul Sod- järvelt Vaagedjärveni. Arskahtist Vaagedjärvele pääse- miseks tuleb sõita u 120 km, ehkki otseteed, jalgrada pidi, on vahemaa u 15 km. Veelgi raskem on pääseda teiste rajoonide külanõukogudesse ning isegi oma rajooni keskusesse. Et läbida 180 km Sodjärve ja Boksitogorski vahel, tuleb minna jalgsi või veoauto kastis¹¹ 16 km Boru külla, kuhu põikab osa Zaborje-Krasnõi Bor kitsarööp-

¹¹ Autoteeks kohaldati olemasolev tee aastail 1951—52, kui Sodjärvele ilmusid esimesed autod.

melise raudtee rongist (terve rongi koosseisus on vedur, reisijatevagun, kaubavagun). On juhtunud, et osal reisi-
jatest tuleb vedurijuhiga ruumi jagades sõita kuni Zabor-
jeni, s. o u 60 km, kust edasi Boksitogorskisse pääseb teed
pidi bussiga. Parem pole olukord Arskahtist väljapääse-
misega: kuigi kümmekond aastat tagasi avati bussiihen-
dus Arskahti ja Jefimovski vahel (kust edasi Boksito-
gorski saab sõita bussiga), on kohalikud tee-ehitusvõima-
lused siiski nii väikesed, et tee nõuab kogu aeg remonti
ning on ka heas korras olles suuremate vihmade aegu
kohati läbimatu.

Kahtlemata on teede halb olukord teinud Vepsamaa
kesk- ja lõunaosa majandus- ning kultuurielu raske-
maks. Teisalt aga on see takistanud migrantide liikumist,
mistõttu siinsed külad on üsna puhtad vepsa külad.

Üks nähtus on vepsa demograafilises olukorras suh-
teliselt uus: Karjala vepslaste ealis-sooliste näitajate
võrdlemine 20-aastase vahega — 1959 ja 1979 — näitab,
et vepsa rahvus vananeb (Проблемы... 1989: 44). Lenin-
gradi ja Vologda oblasti vepslasi pole selles suhtes veel
võrreldud, sest seni kasutada olnud arvud ei ole olnud
õiged. Leningradi oblasti lõunavepsa murdeala külade
vepslaste vananemine on näha niisamagi. Elujõulisteks
küladeks, kus on töövõimelisi noori perekondi ja lapsigi,
on jäänud vaid külanõukogude keskused Arskaht ja
Sodjärvi.

*

20. sajandi vältel on vepslaste arv tõusnud erakord-
selt kõrgele (34 000—35 000), kuid seejärel kahanenud
peaaegu kolm korda (12 000—13 000) ning väheneb prae-
gugi. Elukohta on vahetatud nii isamaa piires kui
mujale, kusjuures umbes pooled vepslastest on linnas-
tunud. On tekkinud segaabelud. Vanimal asualal Lenin-
gradi ja Vologda oblastis on salatud *tšinovnik*'ute «asja-
tundlikkuse» tõttu ära oma rahvus ja emakeel. Kõige

Vepslased 20. sajandil

selle tulemusena on kujunenud end teadlikult venelasteks ja/või vene keelt emakeeleks pidav rühm vepslasi. Geograafiline ja halduslik eraldatus on süvenenud. Eri oblastite ja eri rajoonide vepsa rahvusrühmad ei suhtle enam omavahel, mistõttu vepslastel pole ülevaadet, kus ja kui palju elab rahvuskaaslasi. Traditsioonilisi tegevusalasid teatakse ainult mälestustes. Vepslastele on antud ja ka peaaegu kohe võetud võimalus saada vähemalt algharidus emakeeles.

NSVL TA Karjala Filiaali Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituut ning oma rahvust veel hindavad vepslased on püüdnud viimastel aastatel selgitada, mis võimalusi veel on vepsa rahva ja kultuuri säilitamiseks (vt Кяхрик 1989). Ka NLKP Keskkomitees on mõistetud Karjala, Mari, Udmurdi ja Eesti rahvusteaduste institutide sellesisulisi pöördumisi. Seda ei saa (vähemalt esialgu) väita Leningradi ja Vologda oblasti «peremeeste» kohta. Vepsa rahva säilimine ning vepsa kultuuri taastamine on aga võimalik ainult siis, kui õnnestub muuta väga paljude vepslaste väärtushinnanguid. Lootusi julgustab see $\frac{2}{3}$ 18—20-aastastest vepslastest, kes küsitluse järgi pidas vepsa keele õpetamist koolis vajalikuks. Vepsa keele õpetamist on juba alustatud Karjala ANSVs (ja ainult seal): Šoutjärve koolis õpetab nüüd soovijatele vepsa keelt vepslane Rjurik Lonin.

Kirjandus

Basilier, Hjalmar 1890. Vepsäläiset Isaijevan voolostissa. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, VIII, s 43—84

Eisen, Matthias Johann 1911. Eestlaste sugu. (Eesti Kirjanduse Seltsi Rahwakirjanduse-toimekonna väljaanne. Rahwakirjandus. 3.) Tartu

Zaitseva, Nina 1989. Kieli säilytettävä. — Punalippu, n:o 2, s 129—132

Колмогоров, А. 1906. Поездка по Чухарии: Предварительное сообщение. — Землеведение: Т XII, 1905. г., кн III—IV; с 93—114

Кяхрик, Айте 1989. Проблемы будущего вепсов и вепского языка. — Советское финно-угроведение, Т XXV, № 4, с 281—287

Майнов, В. 1877. Приоятская чужь (Весь-Вепсы). — Древняя и новая Россия, Т III, № 5, с 38—53

Малиновская, З. 1930. Из материалов по этнографии вепсов. — Западнофинский сборник. (Академия наук СССР. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. 16.) Ленинград, Академия наук СССР, с 163—206

Муллонен, Мария 1967. Вепская письменность. — Прибалтийско-финское языкознание: Вопросы фонетики, грамматики и лексикологии. Ленинград, Издательство «Наука». Ленинградское отделение, с 105—109

Проблемы истории и культуры вепской народности. 1989. Петрозаводск, Карельский филиал Академии наук СССР. Институт языка, литературы и истории

Равдоникас, В. 1926. Чухари. — Тихвинский край: Краеведческий сборник по Тихвинскому уезду. Тихвин, Издание Тихвинского уисполкома, с 242—261

Список населенных мест Новгородской губернии. 1911. Т VII: Тихвинский уезд. Новгород

Тырышкина, Татьяна 1989. Этнодемографические процессы в группах пришлого населения Западной Сибири: На примере вепсов. — Молодые ученые — здравоохранению: Тезисы докладов научной конференции. Новокузнецк, Академия медицинских наук СССР. Сибирское отделение. Институт комплексных проблем гигиены и профессиональных заболеваний, с 118—119

DON QUIJOTE LITAANIA

Rubén Darío

Tõlkinud Ain Kaalep

Francisco Navarro Ledesma

Hidalgode valdjas ja kurbade isand,
sinu jõule jõudu on unistus lisand,
pähe kuldse kiivri fantaasialt said;
pole eales saadud, ei saada sust jagu,
kuidas, kus ja kunas sind ahistatagu,
olgu kilbiks-odaks sul ka süda vaid.

Sina palverändur, sina õilis, püha,
kes pühitsend oled neid radasid üha,
mida mööda kulges su võitlussetõtt,
kui vastaseks mõistus, kui vastaseks seadus,
kui vastaseks teadvus, kui vastaseks teadus,
kas ründasid valet või ründasid tõtt...

Sa vapratest vapraim, sa kangetest kangeim,
rändrüütlitest rüütleim ja raudseim ja rangeim,
kes sa tunned võrdselt end võrdsete seas —
sind tervitan! Olgu meil tulevast aimu,
kui sirguvat näeme kesk aegu su vaimu,
kesk mööduvat kiitust, kesk mööduvat laimu,
kesk sagivat põõblit, kel tühjus on peas!

Sinu võite kiitmaks ei kõrgeimgi kiitus,
ei suurimgi austus, ei kauneimgi riitus
ole küllalt värske ega küllalt noor —
ja kui maitsed ära need ülistuskõned,
kus koorukest palju ja ivadki mõned,
on sinuga Orpheus ja Orpheuse koor.

Sa ulmade Roland, üht laulikut kuule:
sinu Clavileñot nii austab ta luule,
et su poole hirnub ta Pegasus nüüd;
kuule lahkelt tema litaania sõnu,
ilmlikke ja hardaid, täis muret, täis mõnu,
kord kandmas tõekuube, kord saladusrüüd!

Meie eest sa palu, kel on piinutanud
küll ihu, küll hinge elu näljad-janud,
kel kadunud päike ja religioon,
kes me naeruväärseks teinud manchalikkust,
hispaania vaimu suursugusust-rikkust,
sees lõtvus ja loidus ja liiga lai joon!

Meie eest sa palu, kel on meelega järgi
maagilised roosid, kes loorberipärgi
ei põlga! *Pro nobis ora, üllas don!*
Tuul sasib maailma auloorbereid, kuna
su vend Segismundo üha meeletuna
käib ringi ja Hamlet sind austamas on.

Palu oma uhkes ja üleavas keeles,
palu oma puhtas ja taevases meeles,
palu meie nimel, palu meie eest,
sest oleme juba ju hingeta, nõuta,
nii enese väeta kui Quijote jõuta,
kõrvalt Sancho puudu, Jumal puudu seest.

Valu küüsis, Nietzsche üliinimeste
ja laulikukeste
ja arstide küüsis (oh neid arstimeid!),
Akadeemiate õudblasfeemiate
epideemiate
küüsis päästa meid.

Nende tigidate,
kel au on vaid kate,
nende ülipeenelt üleolevate
irvhammaste hõimu,
kes kavala sõimu
alal otsind aina on kõveraid teid,
nende kõigi võimu
küüsis päästa meid.

Sina palverändur, sina õilis, püha,
kes pühitsend oled neid radasid üha,
mida mööda kulges su võitlussetõtt,
kui vastaseks mõistus, kui vastaseks seadus,
kui vastaseks teadvus, kui vastaseks teadus,
kas ründasid valet või ründasid tõtt...

Meie eest sa palu, sa kurbade isand,
kelle jõule jõudu on unistus lisand,
kes sa kuldse kiivri fantaasialt said,
kellest pole saadud, ei saadagi jagu,
kuidas, kus ja kunas sind ahistatagu,
olgu kilbiks-odaks sul ka süda vaid!

Kogust «Elu ja lootuse laulud»
(*Cantos de vida y esperanza*, 1905)

EUROOPLANE DON QUIJOTE

Salvador de Madariaga

Tõlkinud Jüri Hanko

Palju rohkem, kui see tundub, on ta ka nime poolest eurooplane. Mõnigi hispaania õpetlane, eesotsas Rodríguez Maríniga, on asjatult tuhninud Andaluusia ja La Mancha kirikute käärkambrates, otsides Quijanosid, Quijadasid ja Quesadasid. Nende arvates andis Cervantes oma kangelasele nime, mis oli tuletatud hispaania pärisnimest algusega *Quix*¹ või *Ques*. Pigem oleksid nad võinud märgata Cervantese ohtraid vihjeid, et ta ei hooli eriti, kuidas nimetab ennast see aadlik, kellest pidi saama rändrüütel. Sest varsti laseb autor oma kangelasel jutustada, et ta põlvneb otseliinis Quijadade austusväärsest ja kangelaslikust suguvõsast ja nimetab end Alonso Quijanoks. Ainuke, mis näib Cervantesele tähtis olevat, on *Quij*. Kuid vaatame seda ka pisut lähemalt.

Tegelikult ei tähenda autorile midagi nime algus, vaid just lõpp. Mitte *Quix*, vaid *ote*. Sellepärast, et nende kolme tähega lõpeb Lanzarote, mis on Lanceloti² hispaania

¹ Märk *x* esineb vanemas hispaania kirjaviisis, tänapäeval on selle asemel *j*. *Toim.*

² Lancelot — Arthuri-saaga kangelane, esineb keskaegseis romaanides, eriti Prantsusmaal ja Saksamaal. *Tlk*

Don Quijote, Europeo. — Salvador de Madariaga. Guía del lector del «Quijote». Madrid, Espasa-Calpe, S. A., 1978, pág. 195—215.

niakeelne vaste. Agarad õpetlased on siin olnud eksiteel, sest nad võtsid nime lõppu kui suvalist ja algust kui paratamatut, kuna Cervantese jaoks oli asi hoopis vastupidi. Ta ei kavatsenud joonistada karikatuuri mõnest tuttavast La Mancha aadlikust, pannes selle lugema rüütlromaane ja ennast isegi rändrüütliks pidama, vaid ühest Lanzarotet jäljendavast rändrüütlist. Nimi? Midagi niisugust, mille lõpus on *ote*.

Siit lähtudes hakkas ta mõtlema hispaaniakeelsetele sõnadele, mis *ote*'ga lõpevad. Nii tuligi talle meelde sõna, mis pani teda rõõmsalt muigama — nagu juhtus alati, kui ta oli sattunud mingile sõnamängule, sest talle meeldis sõnadega mängida nagu Shakespeare'ile ja Molière'ilegi. Sõna *quixote* tähendab seda osa raudrüüst, mis kaitseb keha vööst kuni põlvedeni. Mida rohkem veel vaja? Don Quijotel oligi kõigiti sobiv nimi käes.

Veel üks lisaselgitus, kuidas autor selle nime esipoole *Quij* sai. Selleks et tuua oma minevikukangelast kaas-aegsete hulka, vihjas Cervantes ebamääraselt mingile hidalgole: «Räägitakse, ta liignimi olevat olnud Quixada või Quesada (selles küsimuses on lahkuminekuid autorite vahel, kes sellest asjast kirjutavad), kuigi tõenäoliste oletuste põhjal võib arvata, et ta nimi oli Quijana. Aga see ei ole meie loole kuigi tähtis.» Kõigi tulevaste õpetlaste püüdlused leida mingit perekonda, kelle nime alguses on *Quix*, jäeti niimoodi kõrvale juba eeskätt. Teiselt poolt, kui taktitundeline ja terase taibuga Dorotea sai kirikisanda ning habemeajaja plaanist rüütli koju viia täielikult teada, muutis ta end printsess Micomiconaks ja lausus nagu möödaminnes, et see, kes peab teda hiiglase Pandafilando Süngopilgu käest päästma, olevat keegi rändrüütel nimega don Azote või don Gigote. Möödapääsmatu *ote* on siin ilmne.

Niisiis järeldub sellest, et meie hispaania kangelane pärineb otse Lanzarotest; tal on franko-briti sugupuu; selles Euroopa rüütlilegendis põimuvad kokku kolm suurt

Eurooplane don Quijote

tüve: PRANTSUSMAA, BRITANNIA ja PÜHA ROOMA RIIK.

Don Quijote ei jäta seda päritolu kuulutamata. Juba ühes oma esimestest seiklustest, kus teda paluti, et ta seletaks, «mis ta õieti rändrüütlite all mõtleb», vastab ta: «Kas teie heldused ei ole siis lugenud Inglismaa ajaraamatuid ja lugusid, milles jutustatakse kuningas Arthuri kuulsatest kangelastegudest? Selle kuninga kohta, keda meie oma kastilia keeles Artuseks nimetame /---/, noh selle tubli kuninga ajal asutati too kuulus Ümmarguse Laua rüütlite ordu ja tol ajal juhtuski täpipealt nii, nagu neid seal jutustatakse, kõik need Järve Lanzarote ja kuninganna Ginebra armuseiklused...» — ja sellest don Quijote lähtuski, kui ta näiteks viitas: «Kunagi pole ühtki rüütli daamide poolt nii hästi teenitud nagu Lanzarotet, kui ta Bretañast koju tuli.»

Bretañast-Bretagne'ist-Britanniast, olgu või Inglismaalt, sai meie don Quijote niisiis oma nime. Aga nagu juhtus ka Lanzarotega, tuli see Prantsusmaa kaudu, sest kui Cervantes võttis turvistiku üksikosa nimetuse *quixote* ja ristis sellega oma kangelase, siis see sõna on tulnud hispaania keelde prantsuse keelest, kus raudrüü osa, mis kaitseb reit (pr *cuisse*), on *cuissot*. Siin peab möödaminnes märkima, et *e*, mis on meie kangelase nime lõppu lisatud hispaania keeles ja jälgendab *e-d*, mis lisati Lancelotile, saades Lanzarote, oleks teisel pool Püreneesid väär ja võlts. Jõudnud aga Prantsusmaale ja laia ilma, pidi don Quijote loobuma sellest *e-st* nagu Lanzarotegi; et viimane seal on Lancelot, siis peaks olema ka inglise keeles Quixot ja prantsuse keeles Cuissot. On ilmne, et *don Cuissot de la Mancha* annaks edasi Cervantese tähendust. (Esimestes prantsuskeelsetes väljaannetes oligi *don Quichot*.)

Keegi ei hakka arvama, et tegu on pelkade nimedega (pealegi pole mitte kunagi tegu *pelkade* nimedega, sest neil on alati mingi tähendus). Vaatamata oma satiirilistele kavatsustele, leiab Cervantese meistriteos koha selles

müüdi ja rüütellikuse veerikkas voolus, mis uhas kesk-aegset Lääne- ja Kesk-Euroopat nagu võimas jõgi, viljastades neid maid, mida ta läbis ja niisutas. Nii veidrad kui olidki selle liialdused, sel oli oma valgustuslik-kasvatulik ülesanne, sest ta propageeris vastupidavust, eneseohverdust, halastust, austust naissoo vastu ja esmajoones nõudlikkust ning head maitset käitumises. Cervantese suurimaid saavutusi on, et ta suutis puutumatusena säilitada vooresi, mida rändrüütlus kehastas, vaatamata purustavale satiirile, mis ta teoses oli. Don Quijote on alati nende rüütellike vooruste poolest kõigile eeskujuks, ja sellega võidab ta isegi nende armastuse ja austuse, kes kõige rohkem naeravad ta lolluste üle.

Oma totrustest hoolimata suudab don Quijote alati säilitada seda tüüpilist euroopalikku joont — ülimusteadvust. Ta on hispaania rüütel (*caballero*) ehk inimene, kes sõidab hobuse (*caballo*) seljas. Tänapäeval ütleksime, et ta sõidab esimeses klassis või isiklikus autos. Selles ja mitte milleski muus seisiski tol ajal asi. Noil päevil, kui tekkis sõna *rüütel*, oli hobune luksusesemeks, mis maksis mitu härga. Rüütli elamistingimused olid paremad liht-rahva omadest — materiaalselt oli ta palju kindlustatum, aga moraalselt nõuti talt ka palju rohkem, sest tal oli kohustus rutata appi oma lääniisandale, kui viimast ähvardab mingi hädaoht. Rüütel oli niisiis ülimusnimene, *loomulik isand*, nagu don Quijote ennast ka Sanchole määratleb. Aga teeb ta seda siis, kui kutsub oma kannupoissi enda kõrvale ühes kitsekarjustega istuma ja ütleb talle: «Sööd minu taldrikust ja jood sealt, kust mina joon, sest rändrüütlustest võib öelda sedasama mis armastusest — et ta teeb kõik võrdseks.» Selline suhtumine on vägagi euroopalik, vastandades loomuliku isandlikkuse formaalsele, olgu küll, et peab seisust tähtsamaks ülimuslikkusest ega mitte ülimuslikkust seisusest.

Don Quijotele on ülluse allikaks teod — teema, mille juurde ta sagedasti pöördub. See on tihedalt seotud tol ajastul nii palju vaieldud küsimusega: kas hinge lunas-

Eurooplane don Quijote

tust on võimalik saavutada usu läbi ilma tegudeta või koos tegudega. Olgu vastus sellele teoloogilisele mõistatusele milline tahes, ei ole kahtlust, et Euroopa vaimsus nõuab tegusid. *Kas olgu meel kui vaga, ent arm käib teo taga.* Eurooplane on aktiivne inimene, ja nagu seda Coudenhove-Kalergi on teravapilguliselt märkinud, kujutleb end kangelasena, mitte aga pühakuna. Peab ütleva, et selles suhtes kehastab don Quijote oma elu ja tegevusega, nagu ka kõneluste ja mõtteviisiga, tüüpilist eurooplast. Juba algusest peale, XIII peatükis, laseb Cervantes tal võrrelda rändrüütli elukutset vaimuliku omaga. «Räägitakse, et vaimulikud paluvad täies rahus taevalt õnne ja edu maailmale, aga sõdurid ja rüütliid viivad täide seda, mida nemad paluvad /- -/ ja mitte katuse varjus, vaid lageda taeva all, olles suvel väljakannatamatult põletava päikese kiirte märklauaks ja talvel kärelda külma võimuses.»

Sellelt raamatuleheküljelt — nagu teistelki — õhkub sedasama teovaimu, mis tõstab esile eurooplast kui edasipüüdjat, uurijat ja avastajat. See lehekülg oleks jäänud kirjutamata, kui ergutanud poleks need hämmastavad teod, mida konkistadooride kangelasvägi saatis uuel mandril korda lausa käigupealt, pikemalt mõtlemata hädaohtudele, mis neid ootavad tundmatul maal, see lehekülg on juba sissejuhatusena tulevaile sajandeile täis eurooplaste tegusid teistel passiivsetel mandritel. See konkistadooridesse juurdunud veendumus, et pole looduses mingit inimesele ületamatut barjääri, mis tänapäeval on avardunud kaugemale meie planeedistki astronautide puhul, sai esmakordselt ilmsiks rüütliromaanides, puhkes õitsele kuulsusrikaste kangelastegudena konkistadooride ajal ning inspireeris seiklema «kuulsat hispaanlast», nagu Cervantes ise oma kangelast nimetab.

Küllap naerdakse: «Ah, ta oli ju hull!» Sedagi tuleb seletada tingimata euroopalikust seisukohast. Üks Euroopa tüüpilisi jooni on, et ikka leitakse tuge mõistusest, kuna Cervantesele meeldisid just hullud. Aga kas

pole viimaks tegu sama asjaga või vähemalt ühe medali kahe poolega? Kes tunneb linna, kui ta pole näinud selle aguleid? Cervantesel oli kombeks olla mõistuse agulite suhtes väga tähelepanelik, niimoodi, et ta hullud pole kunagi täiesti hullud ja elavad mõistuse poolvalguses, mida ta kirjeldab alati hämmastavalt targalt.

Selles, nagu ka kõiges muus, on kahtlemata ta meistriteoseks La Mancha rüütel. Viimasele sobib kindlasti väga see, mida ütleb Hamlet enese kohta: «Ma olen hull ainult põhja-loode tuulega.» Don Quijote on arukas, teravmeelne, mõistlik, paljulugenud ja võimeline viima argumenteeritud vaidlust eduka lõpuni. Ainult rändrüüt-luse ahtale alale sattudes hälbib ta jutt, ja isegi seal, kui vaid tunnustada tema mänguruumi, liigub ta sirgjoonelisel ja mõistuse valgusel.

Idee õppida mõistust tundma hullumeelsuse kaudu on nii euroopalik, et on saanud tänapäeval psühhiaatria aluseks. See idee on ilmselt üks põhilisemaid kogu Cervantesel elufilosoofias. Üks joon, mis teeb don Quijote kuju nii võluvaks, on see, et olles sageli täiesti arukas, ei ole ta kunagi täiesti hull; isegi kõige pöörasematel hetkedel tundub alati, et teda ümbritseb mingi terve mõistuse ja harmoonia õhkkond. Välja arvatud siis, kui mängus on ta rüütliteod, võib meie rändrüütel end niisiis pidada eurooplase eeskujuks — ta on mõistuse, rahuliku arutluse ja tõetsimise kaitsja.

Seda olukorda kinnitab unustamatu reljeefsusega romaani vahest kõige cervanteslikum stseen, don Quijote kohtumine Cardenioga: üks alati valmis libisema oma ainulaadsesse ossa, teine täiesti meeletu, kuid ainult aegajalt. Seega kohtubki hull, kelle meeletus ilmneb ainult teatavas suunas, hulluga, kes on hull ainult teataval ajal. Cardenio on loodud hämmastavalt täpse psühholoogilise plaani järgi: et tal puudus julgus rünnata don Fernandot, kui see suurnik röövis ta mõrsja, kannatab ta nüüd mahasurutud agressiivsuse all, mis teeb temast äkiliste ja õigustamatute vihahoogude ohvri.

Mõlema hullu vestlus on selguse ja läbinägelikkuse meistriteos. Cardenio määrab selle kulgu. Mitte mingisuguse küsimuse ega muuga ei tohi keegi kurba lugu katkestada. Kõik respekteerivad jutustaja tahet, ja ta jutt on pikk ning laiaulatuslik, kuni see lõpuks puudutab don Quijote ala — see on siis, kui nimetatakse möödaminnes Amadísi. Kohe murrab La Mancha kangelane antud lubadust ja ütleb mõned arukad ning viisakad sõnad vahele *oma* teema kohta, vabandades siis vahelesegamise pärast. Kõik asjata. Aeg-ajalt-pöörane on juba saanud väljakutse enda poolt maksma pandud seaduse rikkumise tõttu, ja sellele järgneb teab mis põhjusel üldine kaklus kõigi kohalviibijate osavõtul. Ainult don Quijote, kes on Cardenio meeletuse esimene ohver ja lamab juba pikali maas, jääb sellest kõrvale. Cardenio raevuhoog läheb ruttu üle ja ta lahkub rahulikult tegevuspaigast, kuid Sancho on ta peale tige ning tahab nüüd oma viha kitsekarjase peale välja valada, kuna vahepeal toibunud don Quijote vaidleb sellele vastu: «Ma tean, et tema ei ole selles, mis sündis, põrmugi süüdi.» Siin on niisiis tegu eeskujuliku juhtumiga *mõistuse kasutamisest*.

Don Quijote «tõestab» Sanchole laitmatute argumentidega alata, et see on tema, kellel «on õigus». Siin on kohe üks näide käepärast. Kurva Kuju rüütel on võitnud Peeglite rüütli, tegelikult don Quijote naabri Sansón Carrasco, kes meie kangelast kahevõitlusele kutsudes tahab sundida koju tagasi pöörduma. Asjad lähevad aga vastupidi, ja kui võitja tõstab üles oma vastase kiivri visiiri, näeb ta, et see ei ole keegi muu kui bakalaureus naaber. Don Quijote jaoks on saladuse lahendus lihtne: õel võlur on võidetu ära moondanud, et temalt võitu röövida, ainult Sancho ei näi olevat selles veendunud. Selle peale väidab don Quijote: «Olgem ometi mõistlikud! Tule ja ütle, mille pärast peaks bakalaureus Sansón Carrasco rändrüütli näol, varustatud kaitse- ja pealetungirelvadega, minuga võitlema?» Meeletu ta ju vist on, aga ta mõttekäigud põhjenevad arukusel.

Mitte asjata ei ütle ta järgmises peatükis oma kannupoisile: «Ja saa aru kõigi oma viie meelega, et see kõik, mida ma olen teinud, mida teen praegu ja edaspidi, on kõik täie mõistuse juures tehtud.» Neis sõnus pole midagi hullumeelset. Ja see *kõigi viie meelega arusaamine* — milline imetusväärset euroopalik viis väljendada seda olulist väärtust, mis eurooplase jaoks on arusaamisel ja viiel meelel! Ainult Cervantes võis tulla selle peale, et panna see mõte ühe «põhja-loode tuulega hullu» suhu. Ja selge, et sel otstarbel pidi Cervantes jõudma sanna-samma kuhu Shakespeare: *ta paneb oma hullu hullust teesklema*. Hamlet teeskleb hullumeelsust, et saada rohkem tegevus- ja sõnavabadust ning nõnda paremini varjata oma kavatsusi. Järele aimamaks Amadisi, kes pühen-dus kõiksugustele meeletustele ja rumalustele, et anda voli oma valule Oriana halvaks panu pärast, teatab don Quijote Sanchole, et ta kavatseb teha enda hulluks, seni kui kannupoiss toob talle uudiseid Dulcineast, ja hulluda tõeliselt, kui uudised pole head. Ta otsib niisiis Sierra Morenas paika, kus võiks oma kavatsuse täide viia, ja leidnud selle, «hakkas valju häälega rääkima, nagu oleks ta hullumeelne» — Cervantese lause väärrib allakriipsu-tamist.

Peen mäng — hull, kes teeb enda hulluks. Aga peale selle peene mängu on mõistuslik tagapõhi ilmne. Nii näeme kogu romaani kestel, kuidas don Quijote kaitseb kõige puhtamalt euroopalikke üritusi ning ideid, nagu võibki oodata olendilt, kelle on loonud Erasmuse hiilgava õpilase viljakas geenius. Nii ütleb ta nõiduse kohta: «Tean väga hästi, et maailmas pole nõidust, mis võiks tahtele mõjuda ja seda sundida, nagu mõned lihtsameel-sed arvavad, sest meie tahe on vaba ja ei ole mingit rohtu ega nõidust, mis seda sunniks.» Ja piinamise kohta: «Sest nad ütlevad [galeeriorjad], et «ja» kirjutatakse sama paljude tähtedega kui «ei», ning et piisavalt õnne on sel kurjategijal, kelle elu või surm on tema keele võimuses ja midagi ei olene tunnistajatest ega tõendus-

test. Ja mina arvan, et nad sellega palju märgist mööda ei lase.» Nii räägib üks, valvur ja don Quijote tähendab selle peale: «Seda arvan mina ka.»

Oli karm aeg. Ei ole selles kahekõnes mitte jälgegi nüüdisaja peamisest argumendist piinamise vastu — selle julmus. Nii valvuri kui ka meie rändrüütli jaoks oli tähtis vaid see, et piinamine pole küllalt erapooletu ja tõhus vahend tõe leidmiseks — seisukoht, millest euroopalikumat ei saa ollagi.

Võrdse vaprusena tormab meie rüütel piiki käes hoides võitlusse kõigi keskaegsete tuuleveskitega, mis seisavad ta ees. Praegu nägime teda nõidasid ründamas. Aga kuidas on lugu hiiglastega? Selge on, et ta uskus neisse, kui ta vaatas neile oma põhja-loode tuulega huluse seisukohalt. Kuid missugune oli ta tõeline arvamine nende kohta, kui ta vaatas neile oma olemuse teiselt küljelt? Harva on isegi Cervantes jõudnud õnnelikumale mõttele ja selle väljendusele. «Kui suur näib teile, mu armuline härra don Quijote, olevat hiiglane Morgante?» küsib habemeajaja, ja see on küsimus, mis nõuab euroopalikku vastust, sest tahta teada saada, kui suur on üks hiiglane — see on juba kohane Euroopa teaduslikule ja kõike mõõtvale vaimule. Cervantes ei pane oma rändrüütli suhu mingit selget, lihtsat ega järsku vastust; see on tal delikaatselt varjundatud ja nii läbimõeldud, et ei puudu midagi, mis ei lubaks ütelda, et tegemist on viisaka ja pisut kavalavõitu kummardusega Pühakirjale, lisaks mõned konkreetsed faktid, üks prohvetlik eelaimus proportsionaalsest anatomiast, mida sajandeid hiljem adub Cuvier, ja lõpuks järeldus, mille ironia, võlus Voltaire'i:

«Mis puutub hiiglastesse, siis on mitmesuguseid arvamusi, kas neid on olnud maailmas või mitte. Aga Pühakiri, mis ei või kübemeigi võrra tões eksida, näitab meile, et nad olid olemas, jutustades loo vilistist Koljatist, kes oli seitse ja pool küünart pikk — see on määratu pikkus. Ka on Sitsiilia saarelt leitud sääre- ja õlaluid,

mille suurus ilmutab, et nende omanikud olid hiiglased ja nii suured nagu kõrged tornid, sest geomeetria päästab selle tõe kahtlusest. Aga sellest hoolimata ei tea ma kindlasti öelda, kui suur oli Morgante, ehkki kujutlen, et ta ei võinud väga pikk olla. Sellele arvamisele sunnib mind asjaolu, et loos, kus jutustatakse üksikasjaliselt tema vägitegudest, öeldakse, et ta tihti magas katuse all, ja kuna leidus maja, kuhu ta mahtus, siis on selge, et ta suurus ei võinud tohtu olla.»

See on arukas ja meisterlik kunst, mis jätab küsimuse lahtiseks, nagu seda ka loodus tavatseb teha. Galeeriorjade episood pole mitte sugugi erandiks, kuigi näib nii. Lõppude lõpuks kogu Don Quijote hoiak, need põhjendused enda veenmiseks, et vangid tuleb vabastada — kas pole ta siin Tolstoi ja Bakunini eelkäija? Ta ei talu seda, et kedagi sunnitakse minema sinna, kuhu ta ei taha, «sest mulle näib vali, et tehakse orjaks seda, keda Jumal ja loodus on vabaks loonud». Don Quijote räägib niimoodi valvuritele, et veenda neid vange lahti laskma, ja kui need keelduvad, vabastab nad ise. Selle tasuks soovib meie kangelane, et mehed läheksid Tobososse ja heidaksid end Dulcinea jalge ette, mille peale kurjategijad loobivad oma vabastajat kividega.

Tavaliselt tuuakse see stseen üheks näiteks hullu rüütli paljudest veidrustest, millele kohe järgneb karistus nende poolt, kellele ta head tegi. Kuid nagu Cervantese puhul tihti, peab siingi asja vaatlema lähemalt. Esialgu tekib Sancho ja don Quijote vahel tähelepanu vääriv kahekõne.

«See on galeeriorjade ahelik, nad lähevad kuninga käsul galeeridele sunnitööle.»

«Kuidas sunnitööle?» küsis don Quijote, «kas on võimalik, et kuningas kedagi sunnib?»

«Ma ei ütle seda, vaid et need inimesed on oma kuritegude eest mõistetud sunniviisil teenima kuninga galeeridel.»

Eurooplane don Quijote

«Olgu kuidas tahes, aga need inimesed ei lähe sinna ikkagi mitte omal tahtmisel, vaid neid viiakse vägisi.»»

See, mis siin inspireerib don Quijotet, pole midagi vähemat kui euroopaliku mõiste *seadus* arengukäik, alates «sellest, mida sunnitakse ülevalt poolt peale», kuni ihaldatud «selleni, mida vastavalt kokkuleppele pole vaja peale suruda». See on sügavalt euroopalik vaatekoht. See areng on paralleelne vägivallavalitsuse arenemisega nõusolekuvalitsuseks, kuulekuse muutumisega nõustumiseks. Selles valguses omandab uue selguse ja tähenduse don Quijote küsimus Sanchole: «Kas on võimalik, et kuningas kedagi sunnib?» See episood visandab niisiis üht kõige iseloomulikumat Euroopa sünnitist — liberaalset demokraatiat.

Mitte vähem euroopalik pole see võrdlemine, vastandamine, võistlus, mis näib don Quijote kujutluses pidevalt käivat sõjakunsti ja teaduse vahel ja mis paneb teda vaimukaid kõnesid pidama, hoolimata sellest, kas need sobivad antud olukorras või mitte. Tema nagu kõigi temaaegsete inimeste jaoks on teadused eelkõige juriidilised: tänapäevalgi kasutame sõna *letrado*.³ Lugenud ta sagedasi arutlusi ja vestlusi sel teemal, võime järeldada, et ehkki ta alati pooldab sõjakunsti ja kuulutab selle teatavat üleolekut teadustest, annab ta endale aru mõistete kahemõttelisusest, mida nii täiuslikult näitab Hispaania meretaguste vallutuste ajalugu. Kahe lipu, teaduste ja sõjakunsti oma all seisavad ühel pool huvi tegevuse *objekti* vastu, olgu see ühiskond, vabariik, seadus, voorus, *a priori* otsustamine, President; teisel pool huvi tegevuse *subjekti* vastu, milleks on autoriteet, monarh, au, *a posteriori* otsustamine, Asekuningas. Kui Hispaania kuningas saadab mõnd Uue Ilma kuningriiki valitsema mõne õpetlase (kes on alati vaimulikust seisusest), siis ei lähe see sinna mitte kui Asekuningas, vaid kui President.

³ Sõna-sõnalt 'lugenud, haritud', tegelik tähendus 'advokaat'.
Toim.

Tuleb hoiduda tendentsist dateerida meie aja uusi ideid Prantsuse revolutsiooni või Jean Jacques Rousseauga. Kuigi sügavale Euroopa pinda juurdumata, ei oleks Rousseau ega Robespierre olnud võimelised neid ideid mitte millestki looma ja levitama Lissabonist Helsingini. Cervantese meistriteoses võib «uusi» ideid leida üsna palju. Siin on kohe näide ilusast karjatüdrukust Marcelast, keda Grisóstomo sõbrad süüdistavad julmuses ja võrdlevad basiliskiga, sest ta on keeldunud noore luuletajast karjase armastusele vastamast ja niiviisi tõuganud ta enesetapule. Tütarlaps ilmub äkki Grisóstomo sõprade ette, kui need parajasti on noormeest matmas, ja oma õnnetu armastaja surnukeha juures, mida ümbritsevad ta kurvad sõbrad, peab ta niisuguse kõne, mida Jean Jacques ise poleks põlanud: «Niisama vähe, kui on õigus süüdistada rästikut selles, et ta mürgine on, sest mürgi, millega ta tapab, on loodus talle andnud, niisama vähe olen mina laitust ära teeninud sellepärast, et ma olen ilus. Sest voorusliku naise ilu on nagu kauge tuli või terav mõök; esimene ei põleta ega teine ei haava kedagi, kes neile mitte liiga ligidale ei lähe.» Ja edasi tuleb see suurepärase kinnitus: «Ma sündisin vabana, ja et võida vabalt elada, valisin ma väljade üksilduse; nende mägede puud on mulle seltskonnaks, nende ojade selge vesi minu peegliks, puudele ja vetele usaldan ma oma mõtted ja ilu.» Nagu krooniks kõigele ütleb neiu veel järgmised sõnad, mis sunniksid kadedusest kahvatama isegi Savoy vikaari: «Minu soovide piiriks on need mäed, ja kui nad kaugemale ulatuvad, siis ainult selleks, et taeva ilu vaadeldes ülendada oma hinge tema päriskodu poole.»

Jean Jacques'i väarika eelkäijana ilmutab Don Quijote end ka siis, kui ta käsitleb haridus- ja elukutseküsimusi. Kui küla-aadlik Rohelise Mantli rüütel jutustab don Quijotele oma pahameelest poja vastu, kes oli eelistanud luulekunsti õigusteadusele ja teoloogiale, väidab meie kangelane: «... mis puutub sellesse, et sundida teda õppima üht või teist teadust, siis ei pea mina seda õigeks,

Eurooplane don Quijote

kuigi ei oleks kahjulik talle nõu anda...», ja kohe lisab ta, et luulekunst «ei pea andma end kelmide ega hari-matu rahvamassi kätte, kes on võimetu mõistma ja hin-dama temas peituvaid varandusi. Ja ärge arvake, mu härra, et ma nimetan siin rahvamassiks ainult lihtsat ja alamat rahvast: ei, igaüks, kellel puuduvad teadmised, olgu ta ka suur isand või vürst, tuleb samuti arvata rahvamassi hulka.» Aga don Quijote paneb tähele ka, et noormees, kelle isaga ta vestleb, eksib, kui ta eelistab kreeka- ja ladinakeelset luulet hispaaniakeelsele, «ja põhjus on see, et suur Homeros ei kirjutanud ladina keeli, sest ta oli kreeklane, ega kirjutanud Vergilius kreeka keeli, sest oli roomlane». Niisiis räägib-kirjutab igaüks oma keeles. Ja see on ühe eurooplasest humanisti arva-mus, kes on mõistnud igale rahvale omaseid loomulikke vaimseid liikumisi, olles eelkäijaks sellele, mida XIX sajandil hakatakse nimetama rahvuslikkuseks.

Aga kui Cervantes ja ta kangelane astuvad rahvus-likkuse pinnale, mis on mõeldud rahvusliku vaimu loo-muliku jõuna ja mis oma positiivsest küljest vaadatuna annab eluõiguse rahvastele, nagu ka inimolendeile, siis näeme neid samal ajal üle olemas sellest rahvuslikkuse negatiivsest kujust, mis viib tülide ja sõdadeni. Hooli-mata üldisest populaarsusest, ei ole stseenis, kus mõle-mad tõusevad kõrgemale rahvuslikust piiratusest, selle sügavat satiirilisust osatud nähagi.

Kes poleks lugenud neid imetusväärseid lehekülgi, kus don Quijote kujutlusvõime muudab kaks lambakarja teineteist ründavateks sõjavägedeks! Ja kuidas on võima-lik unustada neid uskumatult koomilisi nimesid, mida don Quijote mõtleb välja, kirjeldades Sanchole mõisaid, linnu ja riike, kust need sõjaväed on pärit! Kuid neid nimesid tuleks juba lähemalt vaadata.

Et mõned neist vihjavad Võitmatu Armaada admira- lile hertsog Medina Sidoniale ja kahele või kolmele tema perekonna liikmele, seda tavatsetakse tänapäeval pidada

kindlaks. Samuti on peaaegu kindel, et «suur imperaator *Pentapolín del Arremangado Brazo*» on õel vihje Felipe II-le, kes ei paistnud eriliselt silma oma sõjalise aktiivsuse poolest, aga võis end nii või teisiti nimetada isandaks üle viie kuningriigi (Kastiilia, Aragón, Portugal, Napoli ja Sitsiilia, või ka Hispaania, Portugal, Itaalia, Flandria, Indiad⁴). Kui don Quijote loetles võitlus-salku, mida ta nägi oma lummatud silmade ees, kirjeldas ta Hispaaniat ja hispaanlasi, lisades sinna veel Apenniinid, ja võib-olla tsensori petmiseks veel: «... lõpuks kõiki, keda kogu Euroopa endasse mahutab.» Kui neile tunnustele lisada, et Pentapolini vastaseks oli Alifanfarrón, kes valitses saarel, mis oli küll maskeeritud «Trapobana» nimeliseks, siis on selge, mis pulbitses Cervantese kujutlustes.

Niisiis võime tänapäeval hinnata seda teist tähendust, mis on sellel kuulsal oinaste võitlusel oinastega. Moondumine on see don Quijote jaoks, aga satiir Cervantese jaoks, sest quijotelik meeletus muudab oinakarja sõjaväeks, kuna aga Cervantese satiir teeb sõjavägedest oinad. Ja see vastandlikkus omandab veel rohkem euroopalikku tähendust, kui ta kontrasteerub omakorda selle ülistusega, mida Cervantes ei lakka laulmast Lepanto lahingule, mis polnud ainult Hispaaniale, vaid kogu Euroopale võiduks.

Cervantes näeb kristlaste vahelistes võitlustes oinakarjade lahingut. See on euroopalik ja erasmuslik mõtteviis, mida üks teine erasmuslane, Alonso de Valdés, kes oli Karl V sekretäriks, väljendas juba generatsioon varem, kirjutades, et kõik kristlaste vahelised sõjad on tegelikult kodusõjad...

Aga need eurooplased — kuidas nad endid valitsevad? Selles suhtes on meie Cervantes oma arvamust ka

⁴ Indiateks (*las Indias*) on hispaania keeles nimetatud Ameerikat. *Toim.*

väljendanud ja see on olnud kaval ning satiiriline — väljendanud või, peaaegu võib öelda, et kehastanud ühes teose kõige lõbusamas stseenis. Juhtub see esimese osa lõpus, kui Cervantes kogub imetlusväärse hulga rahvast, sündmusi ja lugusid kokku kõrtsis, mida don Quijote peab lossiks. Korraga ilmub Mambrino kiivri habemeajaja ja tunneb ära oma eesli koormasadula, mille Sancho temalt oli seadusevastaselt ära röövinud kui sõjasaagi. Mees nõuab oma tagasi, aga Sancho, jäljendades oma peremeest, vastab talle, et see ei ole eesli koormasadul, vaid hoopis hobuse sõidusadul ning kumbki pool jääb jonnakalt oma arvamuse juurde.

Mis on veel parem valimiste võrdkuju? Kumbki pool kaitseb oma õigust, oma nägemust asjast. Nii et don Fernando, kes on lõpuks ikkagi hertsogi poeg, märkab otsekohe võimalust, mida talle pakutakse teotsemiseks, ja nagu iga hertsogi poeg, teab ta väga hästi, et elust tuleb võtta, mis võtta annab. Nii ta kuulutabki oma seisuse autoriteedile tuginedes, et korraldab salajase hääletuse, ja selleks käib ta ringi ning küsib juuresolijailt, kas tegemist on koormasadulaga või sõidusadulaga, ja et kõik teavad, milles asi seisab, ning tahavad võimalikult palju nalja saada, siis otsustavad kõik, et see on sõidusadul, nii et, nagu ütlevad prantslased: kui kõik eksivad, on ka kõik õigesti taibanud, ja habemeajaja kaotabki hääletuse.

Siin pole tegemist ükspäinis satiiriga üldise valimisõiguse pihta, sest siin tehakse katset lahendada ka Cervantese alalist probleemi — mis on tõde? Niisugune on küsimus, mida peab silmas romaan ka kõige lõbusamates kohtades, küsimus, millele igal leheküljel vastab kaks häält — rüütli *a priori* hääl ja kannupoisi *a posteriori* hääl. Don Quijote toimib tegelikult eelarvamusena loodud kujutluse järgi, mis võib olukordadele vastata, aga ei pruugi. Sanchol pole mingeid eelarvamuslikke kujutlusi ega üldistest mõistetest arusaamist, ta on valmis niisiis nõustuma sellega, mis tuleb, nagu see tuleb, et valada see vanasõnade keelde, mis on abiks ta mälule. Empiiri-

lise tõe elav ja elamuslik loomus — kus küll oleks see väljendatud veel jõulisemalt kui Sancho sõnades! Imetlusväärseks näiteks sobib siin: «Laske nüüd see saar aga tulla ja mina püüan olla niisugune valitseja, et ma kelmi-dest hoolimata lähen taevasse, ja mitte ahnuse pärast ei lahku ma oma hurtsikust ega püüa tõusta kõrgemale, vaid soovist proovida, mis maik sellel maavalitsejaks olemisel õige on.»

Ent selle teose kavand on liiga peen, et lubada ainult musta ja valget vastandada; nii oleme lauses, mis väärrib tsiteerimist, kuulnud don Quijotelt täielikku ülistust vanasõnadele, olgugi see lihtsalt üks tähelepanek, mille rüütel tegi nagu muuseas, mis siis, et see tolele ajajärgule oli põhilise tähtsusega: «Mulle paistab, Sancho, et ei ole vanasõna, milles poleks tõe, sest kõik nad on mõtteterad, mis on saadud kogemustest — kogu teaduse emast.» Siin on kuulda Cervantesi häält, mis kõlab kokku kaasaegse Francis Baconi omaga — tõeliselt euroopalikku häält. Aga olgu küll don Quijote mõtteviis selline, ei ela ta sugugi selle järgi. Elus on ta platoonik, kes läheneb reaalsusele *a priori* arusaamadega, samal ajal kui Sancho ei mõista, mida võiks tähendada üks idee, ja ootab, et elu ise seda ütleks. Kuid me ei hakka antiteesi kaotama, sest see kallutaks meid Cervantesest kõrvale; murelikult pani ta ju ütlema Sancho enda: «Mina olen Panzade suguvõsast ja me oleme kõik jonnakad ja kui me ükskord oleme juba öelnud paaritu, siis jääb nii, olgugi et tegelikult on paaris.»

Cervantes on kuju andnud sellele rõhutatud vastuolule kahe peategelase vahel oma teose teise osa pirandellolikus alguses, kus rüütel ja kannupoiss arutavad omaenda lugu, mis on trüki avaldatud ja ka palju loetud. Don Quijote muretseb ja kortsutab kulmu nende eksituste pärast, mida autor tema kuulsust kahjustades on teinud; Sancho lööb kuulsusenaudingule otsekoheselt ja kõhklemata käega. Tõe kaks poolust, kehastatud Platoni ja Aristotelese poolt, on mõjunud Euroopa hingele,

Eurooplane don Quijote

nad vastanduvad läbi terve romaani, millest niimoodi on saanud üks tee Euroopa enesetunnetuse poole.

Raamatu lõpupoole on veel üks intellektuaalse harmoonia kena episood: don Quijote ja Sancho kohtuvad katalaani bandiitidega, kelle juhiks on kuulus Roque Guinart. Cervantes jutustab, kuidas see tuntud röövel «käskis oma meestel ritta astuda ja siia, tema ette tuua ja välja laduda kõik riided, ehted, raha ja üldse kõik, mis nad viimasest jagamisest saadik olid kokku röövinud. Teinud kiiresti hinnangu, viies üle ja arvates ümber raha peale kõik, mida ei saanud jagada, jaotas ta saagi kogu oma salga vahel nii õiglaselt ja targalt, et karvavõrra ei astunud üle ega rikkunud jagavat õiglust.» Ja siis laseb autor tal öelda: «Kui nendega niisugusest täpsusest kinni ei peetaks, siis ei saaks nendega koos elada.»

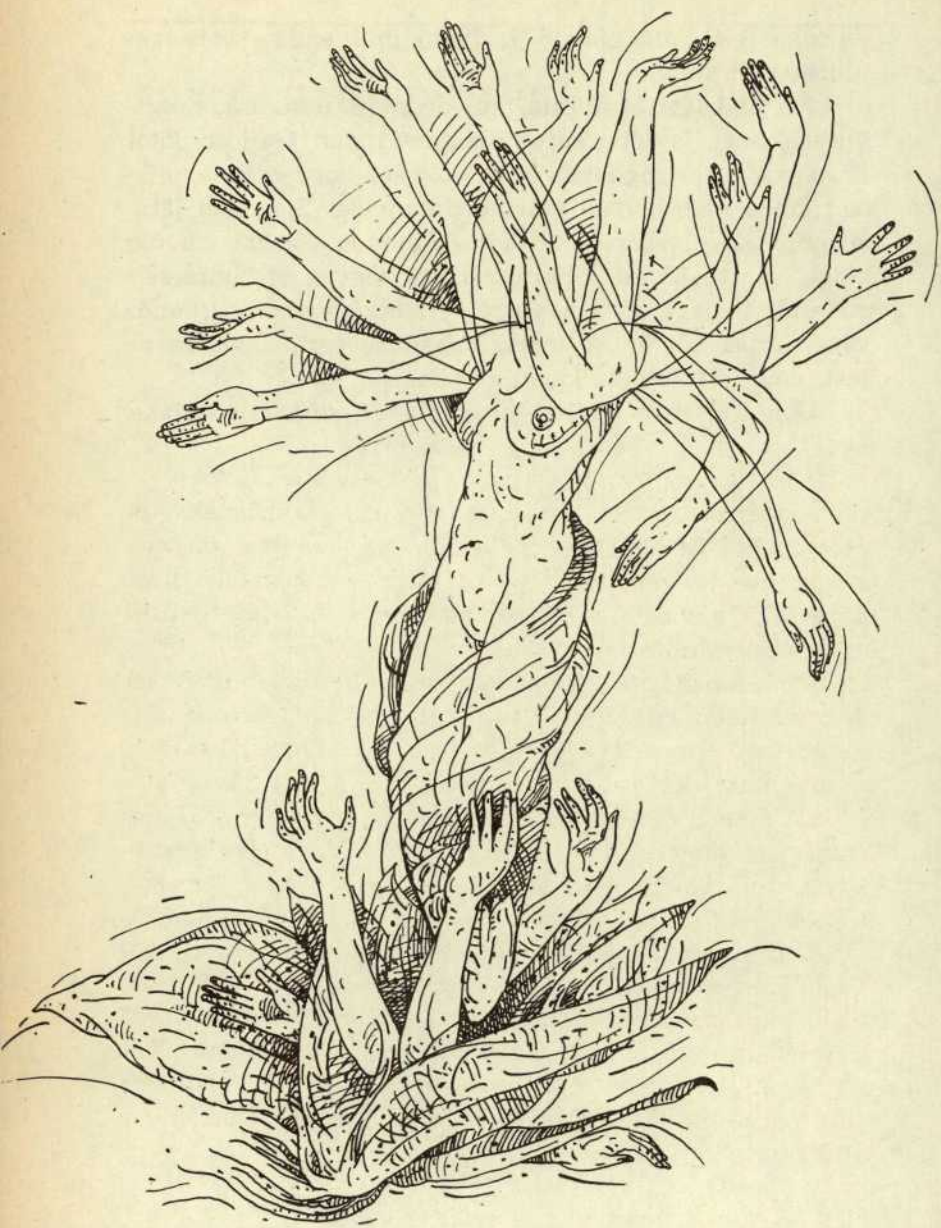
See on minu arvates üks neid kohti, kus Cervantes viitab millelegi, mis on palju sügavam, kui esialgu tundub. On selge, et ta kavatseb siin silm silma vastu seada kaks ühiskonda: ühe väiksema, röövlite oma, ja teise suurema, rahva oma, kusjuures väiksem elab rikkudes suurema seadusi, aga ometi ei saa eksisteerida täpselt allumata omaenda seadustele. Niisiis on siin ilmne paralleel Salamanca õigusteaduse-koolkonnaga, mis tol ajal visandas rahvusvahelise õiguse aluseid, püüdes väikesi ühiskondi või rahvaid veenda, et on vajalik rakendada ühises suures ühiskonnas niisuguseid õiguspõhimõtteid, mida igaüks oma piirides püüaks teostada, nii nagu Roque Guinart seda tegi, jagades oma vargasaaki.

Selge, et seda ülevaadet don Quijotest kui eurooplasest ei saa lõpetada, tsiteerimata ta kõige euroopalikumat kuulutust. Kuid enne kui teha seda, tuleb meenutada, kuidas kaunis karjaneitsi Marcela kinnitab: «Ma sündisin vabana!» ja kuidas Sancho, paranenud suurusehullusest ja avastanud, et paljukiidetud saarevalitsemine toob endaga kaasa rohkem muret kui rõõmu ning rohkem peamurdmist kui rahuldust, loobub oma saarest ja ütleb:

«Andke teed, mu härrad ja laske mul endise vabaduse juurde pöörduda.»

Nii et keegi ei imesta, kui peentest toitudest, mugavusest, aust ja lõbudest küllastunud don Quijote jätab sinnapaika hertsogilossi ja läheb veel kord otsima seiklusi, mida võib kohata maanteedel, öeldes Sanchole järgmised mälestusväärased sõnad: «Vabadus, Sancho on üks kõige väärtuslikum kingitus, mida taevas on inimesele andnud, temaga ei saa võrrelda ühtki varandust, mida varjab maa või katab meri. Vabaduse eest, nagu ka au eest, võib ja tuleb elu kaalule panna.»

Don Quijote, «kuulus hispaanlane», suur eurooplane.

UUE MAAILMA ERIPÄRA

Arturo Uslar Pietri

Tõlkinud Ülle Masing

Ameerika andis Euroopale põhjust arutlusteks ja unistusteks. Ta avas uue ja tundmatu maailma, millega end mõõta ja võrrelda. Ta pakkus eurooplastele uusi mõtteid ja ajendeid rahulolematuseks, mida nad tundsid oma elukorraldusest.

Renessansi sotsiaalsed utopiad, tulvil kriitilist ja reformistlikku käerollust, said inspiratsiooni Ameerikast. Pigem küll ameerikaliku uudsuse ja headuse ähmasest tunnetamisest kui selle mõistmisest.

Esimesed vähesed teated, mida eurooplased Uuest Maailmast ahnelt vastu võtsid, rääkisid peamiselt uud-susest. Too maailm on erinev sellest, kus elavad Euroopa inimesed. Mitte ainult erinev, vaid ka kindlalt parem.

Renessanss on kriisi- ja ümberkujunduste ajastu. Kogu Euroopas käib ringi reformismivaim. Vajatakse uusi ühiskonnaideaale, esteetilisi ideaale, religioosseid ideaale. Tahetakse taas leida ja uuendada kaugete või unustatud, arvatavasti paremate aegade sisu. Tahetakse tulla tagasi antiikteaduse ja -kultuuri juurde, algkristluse eetikanormide juurde.

La extrañeza. — Arturo Uslar Pietri. Veinticinco ensayos. Caracas, Monte Avila Editores C. A., [1969].

Uue maailma eripära

Need ideaalid, mida üllad vaimud püüavad taastada, näivad olevat olemas Uues Maailmas. Olud, kuhu rändurid sattusid uutes maades, tunduvad pühakirja Eedeni aia ja klassikaliste poetide Kuldse Ajastuna.

Indiaanlased on vabad ja elavad imetlusväärses liidus Loodusega. Nad ei kannu rõivaid, nad ei tunne omandit, nad ei tea midagi luksusest, nad peaaegu ei kasuta relvi. Kolumbus märgib, et «neil pole rauda ega terast» ja nad on «valksueta ja väga suuremeelsed kõige suhtes, mis neil on».

Kõigest sellest unistas rauast ja sõjast üleüllastunud Euroopa, mürgitatud etiketist ja seadusandlusest, täis vihkamist, rivaalitsemist ja enesekindlust, haaratud hirmust sõja, surma ja viletsuse ees.

Thomas More, inglise lordkantsler, on üks esimesi, kes asub looma ideaalse ühiskonna vormi, milles võiksid realiseeruda kauge Kuldse Ajastu olud. 1516. aastal avaldab ta oma «Utopia». On väga tähendusrikas, et kujuteldava ideaalsaare avastaja oli just Vespucci väljamõeldud kaaslane. Tema kuulsa saare stiliseeritud elu on väga lähedane kirjeldustele Ameerikast. «Utopia» elanike voorused on väga sarnased Kolumbuse indiaanlaste omadega.

More'i raamatu vastukaja oli tohutu. Läänemaailma jõudis nägemus õnnest, mis tekitas reformiihalust. Ja see nägemus oli teatud viisil seotud Ameerikaga. Samuti oli seotud Ameerikaga kuulus visioon loomulikust õnnest, mida haritud Euroopa luges Doonau talupoja episoodist, mille vend Antonio de Guevara oli lisanud oma laialt tuntud ja tõlgitud teosele «Vürstide kell». See oli visioon õnnelikust maailmast, erinevast ja vabast Euroopa pahedest.

See äratundmine paneb paljud mõtlema vältimatule halvale, mida koloniseerimise plaan kaasa toob. Korrumppeerunud ja dekadentlik Euroopa tsivilisatsioon hakkaks hävitama ja mõjutama imetlusväärset looduslikku korda.

Mõned hakkasid juba esimesest hetkest peale mõtlema niisuguse katastroofi ärahoidmise vajadusele. Nad püüdsid leida võimalust, et Euroopa ei laostaks Ameerikat kõlbeliselt ja et säiliks puutumatuna põhiline sellest imetlusväärsest ühiskonnakorraldusest.

Ameerika on Kuldse Ajastu kevadine maailm — vastupidiselt Euroopale, Raudse Ajastu haigele ja talvi-sele maailmale. Need, kelle hing pulbitseb renessansi reformide unistustest, arvavad, et Ameerikat tuleb hoida euroopalikust reostusest. Et see imetlusväärne Ameerika maailm on ainus, mis võib tulevikus päästa humanismi ja kristluse.

Mõned neist, kes hakkasid juhtima Ameerika koloniseerimist, ei piirdu ainult mõtetega, vaid püüavad jõuda tegudeni. Nad said aru, et Uuel Maailmal on oma saatus ja seda ei tule ühendada Vana Maailma saatuse ja vormidega.

Algusest peale tehti Ameerika mandril sotsiaalseid katseid ja eksperimente. Taheti teada saada, milline ühiskonnakorraldus indiaanlastele paremini sobiks, et päästa nad orjusest, euroopalike pahede saastast ja hävingust, ning näha, kas nad suudaksid elada nagu kristlastest talupojad Kastilias.

Dominikaani munk Pedro de Córdoba tegi ühena esimestest ettepaneku säästa kaugemad alad kokkupuu-detest hispaanlastega, et indiaanlased ristiuskü pöörata ja nende elu korraldada. Rodrigo de Figueroa teeb aastal 1519 mitmeid eksperimente Hispaniolas*, et selgitada indiaanlaste võimet elada vabaduses oma külades hispaanlastest eraldi.

Hieronymose vendade missiooniks on Cisnerose käsul 1516. aastal uurida Hispaniolas küsitluste ja eksperimentide abil ühiskonnakorraldust, mis sobiks indiaanlastele.

* Haitis.

Uue maailma eripära

Bartolomé de las Casas, üks neist, kes kõige agaramalt ürituse eest võitlesid, korraldas 1518. aastal ühe maatüki eraldamise Cumaná lähedal, et luua uus ühiskond indiaanlastest ja Kastiilia talupoegadest uue kristliku rüütelkonna juhtimise all, mis kuuluks Espuela Dorada rüütlitele. See katse ei jõudnud puudulikust ja jõuetust algusest kaugemale ja lõppes peagi verise nurjumisega.

Kuid paljud lähevad sama idee arendamisel veelgi kaugemale ja usuvad, et Ameerikas tuleb täiendada seda, mis seal juba olemas on, et Ameerika võiks omakorda oma realiseerunud utoopia traditsioonidega päästa kogu inimkonna.

Nii mõtlesid esimese tunni mungad-humanistid. Vend Juan de Zumárraga, Mehhiko esimene piiskop, kes loeb More'i «Utoopiat» ja teeb selle kohta märkmeid, on nende ideedega päri.

Ja tema toetusega arvestab üks erakordne mees, kes otsustab need ideed ellu viia. See, mida Vasco de Quiroga teeb Michoacanis asutatud hoolduskülades [*hospitales-pueblos*], kui Mehhiko koloniseerimine hakkab laiemat ulatust võtma, pole midagi muud kui püüd luua More'i «Utoopia» ühiskonnakontseptsioonile vastavat indiaanlaste ühiskonda.

Kuid Vasco de Quiroga eesmärk pole eksperiment. Tema arvates on see kord Ameerikale omane ja ainult siin võib ellu viia algkristluse ideaali. Tema ei kavatsenud anda indiaanlastele Kuldset Ajastut, vaid respektierida ja jätkata seda, mis tundub talle Kuldse Ajastuna, kus indiaanlased elavad.

Ühes 1535. aasta õigusaktis on öeldud keisri nimel: «Need pärismaalased on samasuguse loomuga nagu need, kellest räägib Lukianos Kuldse Ajastu puhul.» Quirogale tundub, et see on reaalsus, mille hispaanlased leidsid ja mida pole osatud tähele panna. «Kõiges, nagu olen öelnud, sarnaneb Uue Maailma teatud ajastu Kuldsele Ajastule ja jäljendab seda, ja minu arust me ei näe ega vaatagi seda.»

Suur don Vasco märkab üllatusega võimalust, et Euroopa maailm võiks Ameerika eeskuju abil oma elu ümber korraldada ja naasta unustatud ideaalide juurde. Ta tegi keisrile ettepaneku «reformida ja restaureerida ja seaduslikustada, kui võimalik, kristlikku elu ja doktriini, tema püha lihtsust, vagurust, alandlikkust, vagadust ja halastust selles uuestisündinud Kirikus, selles Kuldses Ajas nende pärismaalaste seas.»

Uus Maailm mitte ainult ei või, vaid peab elama kooskõlas Thomas More'i kontseptsiooniga, arvab Quiroga. More'i vabariik näib olevat vastavuses Uue Maailmaga. More pidi suhtuma oma vabariiki kui Uues Maailmas juba eksisteeriva tõeluse ühte avaldusse. Ja keiser peab korraldama selle elluviimise. Nii leitakse, et More kujutles oma «vabariiki rahva jaoks sellisena, et tal oleks Uue Maailma looduslik kvaliteet, et valitseks tõe kõiges ja kõige jaoks, nii nagu ta seda ongi kujutanud ja kirjeldanud viisil, mis mind on palju kordi pannud imestama, sest see tundub mulle otsekui Püha Vaimu ilmutusena ühiskonnast, mis oleks sobiv ja vajalik Uus-Hispaaniale ja Uuele Maailmale.»

Kui Vasco de Quiroga pühendub täielikult oma hoolduskülade loomisele, usub ta end teostavat Ameerika saatust. More'i «Utopia» ühiskond on sobiv ja vajalik sellele maailmale, mis just seetõttu on Uus. Ameerika seostub paljude nende inimeste meeltes mõttega maast, mis on määratud ellu viima Humanismi kuldseid unistusi õnnest.

See idee, mida suures osas inspireeris Ameerika ja mis oli seotud Ameerikaga, hakkab levima ja tungima euroopalikku mõtlemisse. Montaigne võtab selle uuesti üles, rääkides metslastest kui võib-olla kõige õnnelikumatest ja täiuslikumatest inimestest. Montaigne'ilt sai Shakespeare utoopilise nägemuse, mida ta kirjeldab «Tormis». Ja kui don Quijote hakkab mõtisklema karjuste ees, tuleks vaid meenutada seda õnnelikku pilti, mille juured olid Uues Maailmas.

Uue maailma eripära

Juba XVIII sajandi teisel poolel, täies ratsionalistlikus joovastuses, ütleb «Gazette de France» (4. aprillist 1774): «Meie meresõitjad, kes on hästi uurinud põhjapoolkera, kinnitavad, et loomulik vabadusenauding on sünnipäraselt omane maale, taevale, selvadele ja järvedele, mis teeb võimatuks, et see tühi ja veel uus piirkond võiks sarnaneda Universumi teiste osadega. Nad on veendunud, et kõik euroopalik, mis on üle kantud nendesse tingimustesse, peab samuti omandama osaliselt selle iseloomuliku.»

Kõige kurioosimate katsete seas, mis teostati Ameerikas, päästmaks seda maad euroopalikust saastast ja laskmaks tal jumalikust ettenägevusest juhituna teostada oma saatust, on väga originaalne ja pikaajaline eksperiment, mida tegid jesuiidid Paraguay alistamisel. Nad teostasid ühe kõige tõhusama ja pikaajalisema teadaoleva utopistliku ühiskonna katse.

Isa Charlevoix, kes kirjutas mõnusa loo ümberkorraldustest enne nende kokkuvarisemist, mille põhjustas jesuiitide väljakihutamine, märgib, et nendes ümberkorraldustes on teostatud «Fénéloni, sir Thomas More'i ja Platoni ülevad ideed».

Kolmekümnest Paraguay asundusest kavatsesid jesuiidid luua eraldi asuva maailma, mis oleks isoleeritud kõigist kontaktidest eurooplastega, ja seal ellu viia reguleeritud sotsiaalse harmoonia, kus inimesed elaksid kristlikus lihtsuses ja alluksid Jumalale. Kinnisele piiratud maa-alale hispaanlased ei pääsenud, ja paatrid, kes õpetasid oma vastristituile ladina keelt ja muusikat, ei pooldanud kastiilia keelt. Enamus omandist oli kollektiivne. Elu oli pühendatud palvustele ja tööle. Igal inimesel oli oma kindel, täpselt määratletud koht ühiskonnas. Kellelegi polnud lubatud midagi üleliigset. Alkoholism ja kerjamine olid kaotatud. Iga perekond sai maatüki, millest piisas enda elatuseks, ja mõned tööloomad. Töötati ka kommuuni maadel, mille saak viidi ühistesse ladudesse, arvestades võimalike ikaldustega, ning et saada

andameid kirikutele ja kultuse tarbeks, leskede, orbude, haigete ja invaliidide abistamiseks ja administratsiooni ülalpidamiseks. Ülejäänud eest maksti lõivu ühiskassale ning osteti metalli, relvi ja vajalikke esemeid, mida polnud võimalik ise teha. Kaks ja pool sajandit suutsid jesuiidid seda tohutut katset jätkata. Chaco ja pampade kõnnumail kerkisid põldudest ümbritsetud asundusmajade valged read. Hiiglasuured ja uhked kivikirikud asusid väljaku ääres, kus hiilgavas vormiriietuses peeti suuri religioosseid ja rahvapidustusi tantsude, muusika ja lauluga.

Paatrid suhtusid indiaanlastesse nagu suurtesse lastesse — lihtsameelseisse, kes on nende kätte usaldanud oma elu. Juba Kolumbus oli võrrelnud neid lastega. Ja lastega võrdles neid mitmel korral ka isa Las Casas oma kaitsekõnedes. Asundusi hakati kujutlema laste maailmadena, mis olid eraldatud korrumpeerivast kokkupuutest euroopalikuga, et viia seal ellu algkristliku elu ideaal range ja pideva eeskoste all.

Eestkoste ja eraldatuse lõppedes jesuiitide minemakihutamisel pudenes laiali see ainulaadne Arkaadia, ja peagi ei jäänud temast järele muud kui kokkuvarisenud tahutud kividest portikused, mis olid alistunud troopikatihnikutele.

Nendes katsetes ja neid suunavates kontseptsioonides oli mõte, et Ameerika erineb Euroopast ja see idee on kutsutud ellu viima erilist ülesannet inimkonna jaoks.

Nii kinnitati Ameerika maailma eripära ja omanäolisust. Seda oli kinnitanud avameelne Juan de Cárdenas juba algusaastatel, öeldes: «Indias on kõik ebatavaline, kõik on üllatav, kõik on erinev ja mõõtmetelt suurem.» Need mõtted Ameerika maailma iseärasusest ja originaalsusest taaselustuvad tohutu jõuga ja väga omapärasel viisil XVIII sajandil.

Ainult et paljugi, mis oli paistnud eelisenä, hakkab nüüd näima puudusena. Indiaanlane ei tundu enam õnneliku ellujäänuna Kuldsest Ajastust. Ta näib mandununa.

Uue maailma eripära

Valdavaks saab mõte, et Ameerika on küpsemata kontinent, tulvil veel primitiivset rõskust, kus taimed, loomad ja inimesed ei saa areneda täiuslikkuseni.

Seda kinnitab XVIII sajandi teadus. Ja see pilt hakkab kerkima, osalt teisi välja tõrjudes, osalt segunedes vanade utoopiliste kontseptsioonide moonutatud nägemusega.

Buffon deklareeris peaaegu vältimatu autoriteediga, mis tal omal ajal oli, et Ameerika on nõrk ja seal puudub küpsus. Ta ütles: «Elementide ja teiste füüsikaliste põhjuste kombinatsioonides on midagi vaenulikku elava looduse kasvamisele selles Uues Maailmas... , selle kitsa taeva all sellel tühjal maal, kus inimene elas vähesel arvul laialipuistatult ja ekseldes, rännates; kus ta, kaugel sellest, et olla peremees sellel maa-alal, ei valitse seda mingil moel; kus ta pole kunagi alistanud ei loomi ega elemente, pole valitsenud merede üle, pole kutsunud kohtu ette jõgesid, pole harinud maad... , ta ei eksisteerinud Looduse jaoks, vaid elas nagu tähtsusetu olend, automaatne segu, saamatu ja võimetu Loodust parandama või aitama.»

Tõendi selle üldise taandarengu kohta leiab Buffon loomariigist. Ameerikas pole elevant, ninasarvikuid, kaameleid ega jõehobusid. Sealsed kõige suuremad loomad on «neli, kuus, kaheksa ja kümme korda väiksemad kui vana kontinendi metsloomad». Puuma on «väiksem, nõrgem ja arem kui tõeline lõvi». Tapiir, «see Uue Maailma elevant, on kuuekuise vasika või väheldase muula suurune». Ka inimene pole erand selles, mida ta nimetab elava looduse vähenemise üldiseks faktiks kogu kontinendil. Ta kinnitab, et «metslane on nõrk ja väike, ka selles osas, mis puutub tema suguorganitesse. Neil pole karvu kehal ega habet ja neil jääb puudu tulisusest oma naise jaoks».

Ühes raamatus, mis leidis väga laia kõlapinna ja mis hakkas kujundama ratsionalistliku mõtlemise põhisuunda Ameerikast 1768. aastal, kordas kuulus abt Cor-

nelio de Pauw suure kirjandusliku tunderõhuga Buffoni kõige äärmuslikumaid üldistusi. Maailm oli nagu jagatud valguse pooleks ja primitiivsete varjude pooleks. Ta ütles: «On kahtlemata suurepärane ja kohutav vaatepilt näha seda maakeri poolt niivõrd loodusest unustatuna, et kõik temas on degenerereerunud või vördjalik.»

Seda ameerikaliku degeneratsiooni ja vördjalikkuse ideed levitas omakorda väga tuntud raamat «Ameerika ajalugu», mille Robertson avaldas 1777. aastal. Ja abt Raynal kordas oma teoses «Indiate filosoofiline ajalugu» lühidalt samu väljamõeldisi — järeldamaks, et tegemist on «noore maailmaga».

Eelromantik Bernardin de Saint Pierre ütleb oma teoses «Looduse harmooniad» (1796), võrreldes maailma nelja osa inimese nelja vanuseastmega: «Loodus näib olevat määranud Ameerikale lapseliku loomuse. Ta on loonud ta temperatuurilt üldjoontes õrna ja niiske nagu lapsed.»

Vallandunud poleemika oli elav ja mõjuv. Sellest õhkus selget ja objektiivset ameerikaliku reaalsuse mõistmist. Teadlastest reisimehed nagu Humboldt ruttasid ümber lükkama vääri tõekspidamisi. Kreoolid hakkasid tundma õppima pärismaalaste minevikku, näitamaks, et indiaanlased olid olnud tugevad ja saavutanud kõrge tsivilisatsioonitaseme; ja kliimat, näitamaks, et see ei nõrgesta elusolendeid. Clavigero kirjutab oma monumentaalse teose «Mehhiko muistne ajalugu» peaaegu ainsa eesmärgiga kummutada Pauwi eksiarvamused. Hipolito Unanue kirjutab 1806. aastal teose «Tähelepanekuid Lima kliimast ja selle mõjust orgaanilisele olendile, eriti inimesele», et kummutada Buffoni ja Pauwi teesi. Osaliselt tegi seda ka Caldas raamatus «Uus-Granada kuningriigi päevik».

Käib võitlus Ameerika tõelise näo leidmiseks. On palju nägusid, nii tõelisi kui võltse, mida Ameerika oma-pära esile toob. Lääne mõtlemine tegeleb nendega pidevalt.

Uue maailma eripära

See omapära oli pärmiks utoopiatele ja moonutus-tele. Uus lootuste või nõiduste maailm. Maailm, mis pole sotsiaalselt mandunud nagu Euroopa — nii mõtleb Vasco de Quiroga — või eelhumaanne maailm, mis pole veel vabanenud ürgmuda rõskusest — nagu kirjutab Buffon.

Kuid nende nägemuste ja moonutuste tuumana tajutakse, et Ameerikale on antud Vanast Maailmast erinev saatus. Olla see, mis Vana Maailm lakkas olemast aegade alguses või mida ta iial ei suuda olla. See mõte on alati liitunud kontseptsiooniga Uuest Maailmast. Ja on alati aidanud anda tema ajaloole iseäralikku tähendust.

EESTI ESIMENE ELATUSMAKSUMUSE INDEKS

Karin Liikane

Elatusmaksumuse ehk elukalliduse indeks on suhtarv, mis iseloomustab rahva või rahvastikurühma (ka perekonna, leibkonna) elatumiskulude keskmist muutumist. Elukalliduse indeksi väärtused näitavad muutusi rahva elatustasemes. Ka on nende alusel võimalik võrrelda eri regioonide ja rahvastikurühmade elatustasemeid.

Elatusmaksumuse indeksi arvutamisel on ka teine eesmärk. Kui lihtsad hinnaindeksid näitavad, et mingi kauba või teenuse hind on muutunud nii ja nii mitu korda, siis ei ole see veel piisav argument, et korrigeerida samas ulatuses rahva sissetulekuid. Selline teadmine üksi ei võimalda ju öelda, milline on mingi kauba või teenuse osa meie tarbimiseelarves. Võib-olla on selle osatähtsus nii suur, et tulud peaksid tõusma märgatavalt, või jälle nii tühine, et elatusmaksumuse suurus peaaegu ei muutu. Mis neist tuludestki siis muuta. Elukalliduse indeks aga kirjeldab rahva ostuvõime dünaamikat, lähitules vaid keskmiselt tarbitavate kaupade ja teenuste hindade muutustest.¹ Need andmed määratlevad juba

¹ Rahva ostuvõime dünaamika kirjeldamiseks loetakse tarbimise maht mõlemal perioodil ühesuguseks ning hinnatakse sel

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks

tõesemalt, kas ja mil määral on palga-, pensioni-, stipendiumi- ja toetussummasid vaja korrigeerida, et rahva sissetulekud jõuaksid tema kuludega sammu pidada.

1989. aastal võeti elatusmaksumuse indeksi korrapärase arvutamise nõue ka Eesti isemajandamise programmi. IME koondkontseptsioonis märgitakse, et indeksi väärtusi arvestades «seatakse sisse kord /- -/, mis võimaldab kompenseerida inimestele hindade tõusu» (Eesti NSV... 1989: 2). Esmajärjekorras on kavas üle vaadata sotsiaalkindlustuse ja -hoolduse väljamaksed, stipendiumid. Need ülesanded on Eestile uudsed ning seega võiksime ehk arvutatavat indeksitki nimetada «Eesti esimeseks elatusmaksumuse indeksiks» — kui meie majandusajalugu ei tunneks selle nime kandjat juba kuus ja pool aastakümnet.

EESTI 1925. AASTA ELATUSMAKSUMUSE INDEKSI KOOSTAMISLUGU

Elukalliduse arvutamine Eesti Vabariigis seostub Anatol Toomsi nimega. Tema palvel tuletas Tartu Ülikooli tollaegne lektor Johann Voldemar Veski ka mõiste võõrkeelsetele nimetustele «Lebenskosten», «coût de la vie», «cost of living», «il costo della vita», «стоимость жизни» eestikeelse vaste — «elumaksumus». See oli mõeldud asendama populaarseks saanud terminit «elukallidus», sest elatumiskulud võivad ju ka kahaneda.²

moel elatusmaksumuse keskmist muutumist üksnes hindade mõjul. Seda tüüpi indekseid tuntakse ka *tarbijahinna indeksite* nime all. Majandusteadlased eristavad ka elukalliduse indekseid teist tüüpi, mis väljendab kahe ajavahemiku tarbimiseelarvete suhet ja kirjeldab elatumiskulude muutumist nii tarbimise mahu kui hindade toime.

² A. Tooms oli seisukohal, et «elukallidus» samastub kitsalt «elumaksumuse tõusuga». Eesti kaasaegne majandusteadus loeb mõisteid «elatusmaksumus» ja «elukallidus» aga sünonüümideks (Majandusteaduse... 1985: 180).

«Elumaksumusindekseid» avaldati Eesti ajakirjanduses umbes 1930. aastate keskpaigani. Siis ristiti «elumaksumus» ümber «elatusmaksumuseks», ilmselt viitega elatusvahendite maksumu-

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks arvutati Eesti Riigi Statistika Keskbüroos. Nii nagu paljude muudegi ettevõtmiste puhul, saadi innustust ja nõu teiste riikide praktikast, sest selleks ajaks olid juba «pea igas riigis /- - / oma elumaksumusindeksid tarvitusele» ning «alalist käsitlemist leidnud» nii eriala- kui ajakirjanduses (Tooms 1925 : 7).

Indeksi koostamiseks oli vaja kõigepealt määrata Eesti tüüpilise leibkonna tarbimiseelarve suurus. Selleks oli mitu võimalust: 1) teha teatud arvu leibkondade tarbimisbühžettide analüüs ühes tulemuste keskmistamisega, 2) lähtuda rahva kogutarbimisest ja leibkonna keskmisest suurusest või 3) koostada eelarve teoreetilistel alustel. Esimesel viisil toimides oluaks tulemus kahtlemata kõige tõepärasem. Paraku pidi Statistika Keskbüroo kahetsusega nentima, et seni pole ei Eestis ega naabrite juures büdžetivaatlusi korraldatud ja järelikult langeb see variant ära. Loobuti ka teisest võimalusest — «selle arvutamise viisi suurim puudus on, et tema järele ei ole võimalik arvutada korterikulude kohta käivate väljaminekute osa», sest «tegelikult korteriüürnikkude poolt makstud üüri üldsummat on võimata kindlaks teha» (Tooms 1925 : 22).

Kolmest võimalusest tuli valida viimane: seada kokku Eesti tüüpilise leibkonna teoreetiline tarbimiseelarve. Koostajad rõhutasid seejuures, et kuna nende eesmärgiks ei ole mitte elatusmiinimumi³ leidmine, siis on leibkonna

sele, mida «teatavas paigas tavaliselt ning järjekindlalt ostetakse» ja «mille tarvitamisega on saavutatav teatav majanduslik heaolu tase» (Eesti... 1933 : 943). Selline ümbernimetamine on põhjendatud — majandusteadlasi huvitab eelkõige ikka *elatumise*, mitte *elu* odavnemine ja kallinemine. Seejuures on huvitav, et need nimevahetuskaalutlused ei mõjunud «elukallidusele».

³ Elatusmiinimumi all mõistame ühe inimese või perekonna äraelamiseks oluliste elatusvahendite ja teenuste minimaalset hulka, mis on vajalik kõige algelisemate kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks ja piisav tööjõu säilitamiseks (Majandusteaduse... 1985 : 180). Elatusmiinimumi kui tarbimiseelarve koostamise objektiivsus on väga poleemiline, sest küllaldaselt kehvast elatamisviisist saab alati leida veelgi tagasihoidlikuma.

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks

väljaminekute iga rühm eelarves esindatud umbes 80—90% ulatuses. Vastavad kaubad ja teenused püüti aga valida nii esindavad, et nende hindade võimalikest muutustest saaks teha üldistusi kõigi vastava rühma kulude muutumise kohta. Märgiti õigesti, et elatusmaksumuse indeks «on seda halvem, s. t. tõelikule tasapinnale mittevastavam, mida järsumalt iga üksik tema rühm või element üldindeksi peale mõjuda võib» (Tooms 1925: 15).

Probleeme tekitas indeksi alusaasta paikapanemine. 1920. aastatel lähtus enamik maailma tähtsamaid elukalliduse indekseid 1913. või 1914. aastast kui sõjaeelset «normaalajast» — Eesti mark tuli aga käibele hiljem. Sõjajärgsetest aastatest jäi sõelale 1922. aasta kui «stabiilim ja majandusliku olukorra poolest lähedaim aasta iseseisvuse ajast.» (Tooms 1926: 15.) Et jälgida elatusmaksumuse dünaamikat lahus marga kursi muutustest, rehkendati tarbimiseelarve kaupade-teenuste hinnad kulla väärtust arvestades ümber. Nõnda kaasnes üks oluline «pluss» — võimalus kõrvutada 1922. ja 1914. aasta elatumiskulusid, sest kulla väärtusega sai seostada nii sõjaeelset kuldrubla kui Eesti kuldkrooni.

Indeksit hakati korrapäraselt avaldama kuukirjas «Eesti Statistika» alates 1925. aasta märtsikuust. Tabelist «Elumaksumusindeksite käik 1914—1924» leiame andmeid Eesti tüüpilise leibkonna elatumiskulude dünaamika kohta, esitatuna neljal eri kujul: «Indeks kulla väärtuse järele 1914 = 100», sama «Eesti marga peale arvatult», «Indeks kullaväärtuse järele 1922 = 100» ning «Indeks Eesti marga järele 1922 = 100». Lisaks elukalliduse koondindeksi väärtustele on välja toodud kulurühmade — «toitluskulude», «korterikulude», «valgustus- ja küttekulude», «riietuskulude» ja «muude kulude» indeksarvud.

ELUKALLIDUSE KOONDINDEKSI KULURÜHMAD

Millised kaubad ja teenused peituvad loetletud pealkirjade taga ning kuidas kulurühmade suurusi määrati?

«Toitluskulude» kokkuseadmiseks tuli koostada teatud kalorsusega (3850 kcal inimese kohta) menüü, mis vastaks tervishoiuõuetele ja arvestaks Eesti toitumistavasid. Selleks valiti «vähene arv toiduaineid, mille suurem tähtsus üldises riigi tarvitamises vastuvaidlematu» (lisatud on päevane tarbimistase 1 inimese kohta grammides) (Tooms 1925 : 53, 57)⁴:

1) rukkileib	625	14) või	25
2) nisujahu	25	15) rasv (sulatatud)	10
3) sai	50	16) loomaliha	102
4) odratangud	65	17) sealiha	65
5) riis	10	18) vasikaliha	25
6) kartulid	800	19) lambaliha	13
7) kapsad	50	20) heeringad (soolatud)	50
8) porgandid	50	21) räimed (soolatud)	40
9) herned	20	22) haugid (värsked)	25
10) suhkur	45	23) räimed (värsked)	20
11) (vilja)kohv	10	24) sool	35
12) piim	200	25) sibulad	8
13) munad	6,7		

Toodud nimistu annab hea ülevaate tolleaegsest tarbimisstiilist, sest mõistetavalt arvati tarbimiseelarvesse vaid need toidukaubad, mida üks keskmine Eesti leibkond eriti hindas ja mis talle olid iga päev kättesaadavad.

1925. aasta toitluskulude indeksi väärtuste leidmiseks koguti kaupade hinnad Tallinna turgudelt ning 1914. aasta hinnad määrati Tallinna Statistika Büroo bülletäänis ja ajalehes «Päevaleht» avaldatud teadete alusel.

«Korterikulud» osutusid kõige raskemini arvatavaks elatumiskulude osaks. Eelkõige läksid arvamused lahku küsimuses, mil määral üüriseaduses märgitud tariife tegelikkuses arvestatakse ja kui palju neid ületa-

⁴ Koos toitluskulude indeksiga avaldas Statistika Keskbüroo tähtsamate toidukaupade turuhindu Eesti 13 linnas ja 21 alevis.

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks

takse. Sellekohaste andmete saamiseks korraldas Statistika Keskbüroo valikvaatluse; et aga vastanute arv oli loodetust oluliselt väiksem, pidid indeksi koostajad laekunud andmeid ekspert hinnangutega täiendama.

«Valgustus- ja küttekulud». 1922. aasta rahvaloenduse materjalidest oli teada, et Tallinna 1—3-toalistes korterites kasutatakse umbes $\frac{3}{4}$ juhtudest valgustuseks petrooleumi ja ligikaudu veerandil juhtudest elektrit. Petrooleumi hinnad koguti kauplustest, elektri puhul lähtuti Tallinna elektrijaama tariifist.

«Kütteinena on meil vastuvaidlemata peajasjalikult puud, milledele vähemal määral ka turvas seltsib. Harva on tarvilusel kivisüsi — peajasjalikult keskkütte sisse-seade juures, kus vähemal määral ka naftat tarvitatakse. Põlevkivi kütteinena eramajadesse veel teed leidnud pole.» (Tooms 1925: 78.) Väljaminekud küttematerjali — kase-, männi- ja kuusepuude soetamiseks hinnati kolm korda suuremaks kui valgustuskulud.

«Riietuskulude» rehkendamisel töimiti järgmiselt: «Seame oma sihiks mitte täpselt välja kalkuleerida, missuguse osa taskurätikust või sukkadest üks isik päevas ehk nädalas tarvitab ja teisi sarnaseid kalkulatsioone teha, vaid võtame jälgimisele üksikult riidesortide hinna, õmblustööraha, pesuartiklite ja saabaste hinnad. Need elemendid peaksid väljendama kõige iseloomulikumaid jooni, mis omased riietusele kui elutarvete rühmale.» (Tooms 1925: 79.) Neid põhimõtteid järgides arvati tarbimiselarvesse kulud sellistele kaupadele ja teenustele nagu

- 1) ülikonna- ja palituriie (hinnad koguti vabrikutest);
- 2) ülikonna õmblustööraha (aluseks Tallinna erinevate linnajagude keskmise suurusega rätsepatöökodade teenustasud);
- 3) pesuriie (bjassi ja mitkali hinnad);
- 4) saapad (hinnad koguti Tallinna suurematest kingsepatöökodadest ja kauplustest).

Väljaminekute suhte (50:25:10:15) kirjapanemisel kasutati Läti elukalliduse indeksi meetodikat.

Et riietuskulud on arvatud väga «jämedates joonetes», võib järeldada, et keskmine Eesti leibkond oli garderoobikaupade ostmisel suhteliselt vähenõudlik. Muidu ei oleks niisugune üldistamine andnud riietuskulude muutumisest tõest ülevaadet.

«Muud kulud» olid mitmed tähtsad leibkonna väljaminekud, mis eelnevatest rühmadest ühegagi ei sobinud. Et neid aga arvestamata ei tihatud jätta, koguti nad iseseisvasse gruppi. «Muude kulude» hulka arvati:

- 1) kulud «füüsilise puhastamise», s. o sauna, habemeajamise, juustelõikamise ja seebi tarvis;
- 2) «sõidukulud» rongipileti lunastamiseks Tallinn—Nõmme raudteel;
- 3) kulud «ajakirjandusele», s. t ajalehe «Päevaleht» aastakäigu tellimisele ja üksiknumbri ostmisele;
- 4) kulud «kultuurilistele lõbudele», s. o «Estonia» ja «Grand-Marina» piletitele;
- 5) väljaminekud keskmist sorti tubaka ja kahte sorti paberosside ning õlle ostmisel.

Kaalukamaks hinnati kulud «füüsilisele puhastamisele» ja «kultuurilistele lõbudele».

Statistika Keskbüroo kavatses leibkonna tarbimiseelarvesse hõlmata ka väljaminekud mööbli ja majatarvete soetamiseks. Elatumiskulude lõplik loetelu aga näitab, et sellest miskipärast loobuti. Vahest ei jõudnud indeksi koostajad üksmeelele, missuguseid kulusid need rühmad peaksid hõlmama, ja lootsid selgust saada edaspidistest büdžetiuuringutest. Nad võisid ka tugineda teadmisele, et enamiku riikide elukalliduse indeksites ei ole seda tüüpi kulusid arvestatud.

Tarbimiseelarve kulurühmade paikapanemiseks ja elatusmaksumuse indeksi väärtuste arvutamiseks tuli määrata eri laadi väljaminekute suhe. Ka siin saadi abi naabrite kogemustest, eelkõige Soome ja Läti indeksite koostamise meetodikatest. Nõnda hinnati toitluskulude

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks

osatähtsuseks 60% kulude üldsummast, riietuskulud arvati olevat toitluskuludest neli korda väiksemad, korteri- ja muud kulud kuus korda väiksemad. Valgustus- ja küttekulud olid poole väiksemad korterikuludest.

«ELUMAKSUMUS- (ELUKALLIDUS-)INDEKSID

1914—1926. A.:

MIDA NEIST ARVUDEST ARVATA

Eesti esimese elatusmaksumuse indeksi väärtused annavad informatsiooni elukalliduse suhtelisest muutumisest, alates 1921. aasta juulist kuni 1926. aasta septembrini. Ilmneb, et kuigi 1921. aasta suveks olid sõjaeelse ajaga võrreldes suurenenud väljaminekud mitmete kaupade ostmiseks — jahu ja tangained, köögivilid, õlu, paberossid ja tubakas, petrooleum, seep ja saapad, vähenesid elatumiskulud tervikuna sel ajavahemikul umbes kümnendiku võrra (Elumaksumus... 1926).

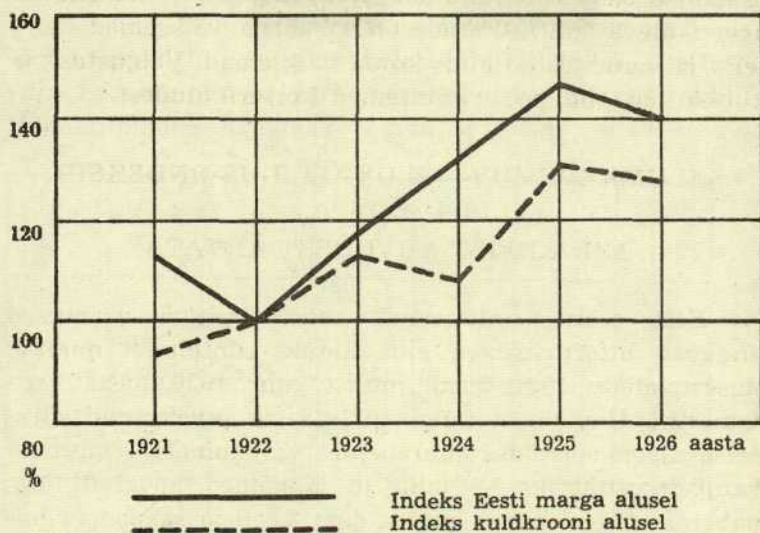
Järgnevatel aastatel väliskaubandus elavnes ning sõjajärgse üldise majandusliku tõusuga kaasnes ka Eestis elukalliduse tõus. Meie hinnad tegelikult «kohanesid» välisturu taseme järgi (vt joonis 1) 1923. aasta juulikuul indeks näitab, et kahe viimase aastaga olid Eesti leibkonna elatumiskulud suurenenud marga alusel keskmiselt 5,2% ja kuldkrooni alusel keskmiselt 18,5%.

Alates 1923. aasta teisest poolest marga kurss langes. Marga alusel arvatud indeks näitab elatusmaksumuse suhtelist suurenemist 1924. aasta juuliks juba peaaegu kolmandiku võrra üle 1922. aasta taseme. Kuldkrooni alusel arvatud indeksi põhjal aga elukallidus Eestis vähenes.

Pärast marga stabiliseerimist 1924. aasta sügisel tunnistavad indeksi mõlemad teisendid taas üksmeelselt, et elatumiskulud kasvasid.

Iseloomustades ajavahemikku 1924. aasta juulist kuni 1926. aasta juulini, võib ütelda, et elukalliduse tase

Joonis 1. Elatusmaksumuse muutumine Eestis aastail 1921—1926 (1922. a suhtes). Andmed: Eesti Statistika Kuukiri, nr 57, 1926, lk 21.

stabiliseerus. 1922. aastaga võrreldes suurenesid väljaminekud kaupadele ja teenustele marga alusel keskmiselt 1,4 korda ja kuldkrooni alusel ligi kolmandiku võrra.

Kulurühmade indeksid järgivad koondindeksit üsna täpselt (vt joonis 2). Nelja aastaga (juulist 1922 kuni juulini 1926) kasvasid kõige rohkem väljaminekud eluase tarvis (keskmiselt $\frac{2}{3}$ võrra), ka tootluskulud suurenesid kiiremini kui elatumiskulud tervikuna. Ülejäänud kulud on muutunud suhteliselt vähem. Väljaminekud petrooleumile, elektrile ja küttepuudele kokku vähenesid keskmiselt kümnendiku võrra.

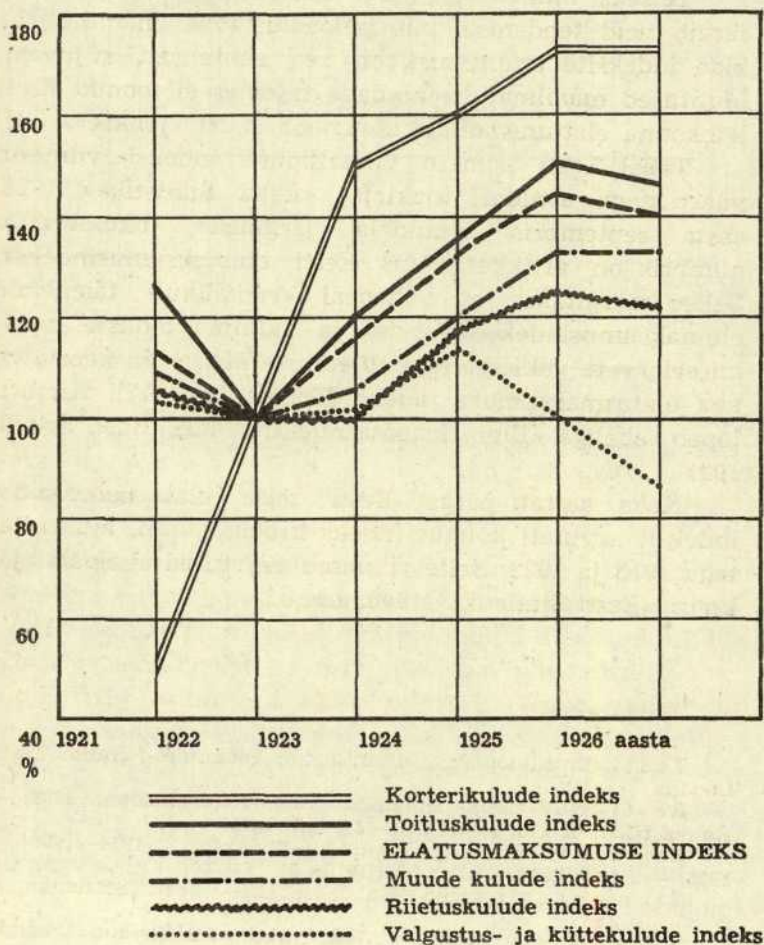
Kõige rohkem kasvasid sel ajavahemikul Eesti leibkonna kulud lihasaadustele (u 2,4 korda) ja vähenesid küttepuude soetamise kulud (ligi 17% võrra).

Võrreldes Eesti esimese elatusmaksumuse indeksi väärtusi teiste riikide sellekohaste näitajatega, võib tar-

Eesti esimene elatusmaksumuse indeks

bimiseelarvete struktuuri ja arvutusmetoodika erinevus-tele vaatamata välja tuua kaks aspekti.

Eesti kuldkrooni alusel arvatud indeks on teiste riikide elukalliduse indeksitega võrreldes muutunud suhteliselt vähe: +10,3% võrra. Veelgi tagasihoidlikumalt

Joonis 2. Elatumiskulude muutumine Eestis aastail 1921—1926 (1922. a suhtes Eesti marga alusel). Andmed: Eesti Statistika Kuukiri, nr 57, 1926, lk 21.

on elatumiskulud kasvanud üksnes Lätis, seevastu Soome indeks näitab peaaegu 12-kordset elatusmaksumuse tõusu. (Elumaksumusindeksid. 1926) Järelikult oli elatusmaksumus Eestil aastail 1914—1926 suhteliselt muutumatum kui mujal.

Teiseks ilmneb, et kuigi Eesti indeksi dünaamika järgib neid tendentse, mis iseloomustavad enamiku riikide indeksite muutumist, on see suhteliselt sujuvam. Muutused maailmaturu hindade tasemes ei toonud Eesti leibkonna elatumiskulude kõverasse suuri «jõnkse».

Tabel Eesti esimese elukalliduse indeksi viimaste väärtustega avaldati ajakirjas «Eesti Statistika» 1926. aasta septembris. Kuukirja järgmises, oktoobrikuu numbris on artikkel «Uus Eesti elumaksumusindeks». Selles märgitakse, et vahepeal «rikkalikult täienenud elumaksumusindeksi teooria» ja Tallinna tööliste tarbimiseelarvete valikvaatluse tulemuste põhjal on koostatud uus elatusmaksumuse indeks (Tooms 1926: 17). Kirjutis lõpeb tabeliga «Elumaksumusindeksite käik (uued arvud) 1921... 26».

Kaks aastat pärast Eesti teise elatusmaksumuse indeksit arvutati kolmas indeks krooni alusel, alusaastatega 1913 ja 1922. Selle viimased väärtused avaldati ajakirjas «Eesti Statistika» 1940. aastal.

Kirjandus

- Eesti Entsüklopeedia. 1933. 2. kd: Chamfort-Ferialia. Tartu, Loodus
- Eesti NSV isemajandamise koondkontseptsioon. 1989. — Rahva Hääl, nr 119, 21. V, lk 2—3
- Elumaksumus- (elukallidus-)indeksid 1914—1926 a. 1926. — Eesti Statistika, nr 57 (12), lk 21
- Elumaksumusindeksid. 1926. — Eesti Statistika, nr 50 (5), lk 25
- Majandusteaduse ABC: Majandusleksikon kõigile. 1985. Koost. U. Mereste. Tallinn, Eesti Raamat
- Tooms, Anatol 1925. Elumaksumus (elukallidus). (Äratrükk Eesti Statistika kuukirjast nr. 36 (3).) Tallinn
- Tooms, Anatol 1926. Uus Eesti elumaksumusindeks. — Eesti Statistika, nr 61 (16), lk 11—18

TEENIDES ISAMAAD

Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939–1940

4. okt. Vab. Val. kell 11 koos Kadriorus. Selgub, et venelased tõlgitsevad lepingut nii, et nad aerodroome võivad ka mandril asutada kohtades, kus kokku lepitakse. Tahaksid Pärnu kandis ja Lihulas. Rei olevat käinud vahepeal Molotovi juures ja see tõlgitsevat lepingut samuti. Reek tahab seepärast, et komisjoni esimeheks määrataks välisminister, kes teaks lepingut kaitseda. Ka teaks ta komisjonile seletada, mis Moskvas arvati ja eriti, mida arvas juht Stalin. Sellel tunduvat komisjonile olevat mõju. Muidu ütlevat Vene komisjon, et tema ei tea lepingut tõlgitseda, vaid täidab Vorošilovilt saadud juhiseid. Ka tahtvat nad tuua väge maad mööda. Üht tankide brigaadi Pihkva raioonist ja üht soomusosa Narva kaudu. Paluvat näidata liikumise teid. Arvatakse, et Eesti peab pretsiisilt kinni pidama lepingu mõttest ja tekstist. Kui muidu ei saa, läbirääkimistes niikaua vaheaeg teha, kuni Rei Moskvas pakti tõlgitsuse asjus saab kokkuleppe. Välisministeeriumist olevat Reile saadetud ka selleks juhtnõore. Välisministrit ei peeta tarvilikuks komisjoni esimeheks määrata, küll aga läheks välisminister komisjoni koosolekule ja seletaks seal pakti ja meie valitsuse seisukohti. Vägesid peetakse kõige kohasemaks

transportida raudteel. Pakkuda venelastele selleks tonnaashi. Esmakordselt tundub president närvilisena. Ta vastab ärritatult nii teede- kui majandusministritele, kes oma nõuu tahavad anda. Kui lepingu kavasid välisminister omal ajal ette kandis, arvasin mina koha pealt, et tuleks võimalikult vähem vaidluspunkte jätta aerodroomide ja baaside suhtes, sest pärastised täitjad võivad krõbedamad olla kui Moskva ise. Nüüd selgub, et ongi nii. Kõige kangekaelsem olla komkor Pavlov, selle järele — Meretskovi; Issakov, kes kõige kõrgemal kohal, ei paistvat väga raskusi tegevat. Tundub, et meie valitsus vist tegi vea, kui ta sõja puhkedes ei kutsunud rohkem mehi sisse — suurem kaitsevalmidus poleks olnud paha. Koosolekule jõudsime esimestena Kask ja mina. Kask avaldab arvamist omavahel, et nüüd tuleks ellu kutsuda uus Vab. Val., kelle välisminister siis sõidaks Moskvasse asju klaarima. Vist on valitsuse muudatus olnud kusagil kaalumisel, sest ka peaminister avaldas kord arvamist, et peale lepingu sõlmimist Venemaaga peaks valitsus tulema uuendamisele, et lepingut täitma hakkaks uus koormamata valitsus.

5. okt. Käis Kelder, kes seletas, et sõjaministeerium kavatsevat esitatud eelarve kava veel suurendada. Tema arvates sellel ei olevat mõtet. Olen teisel seisukohal ja arvan, et kulusid tuleks muidugi üksikult kaaluda, kas põhjendatud, üldiselt aga sõja ajal ei või sõjam. eelarvet vähendada. Käis ka Mei, kes jooksvate asjade ettekandmise järele seletas, et kuuldusi käib, et valitsus tuleb ümberkujundamisele. Selter ja Rei vahetavat omad kohad. Ära minevat ka Kask. Kuulduste hallikad — Viktor ja Vold. Pätsid.

7. okt. 1939. a. Kell 11 Vab. Val. koosolek. Mitme küsimuse puhul val. liikmed teevad märkusi selle kohta, et üks või teine küsimus jääks uue Vab. Val. koosseisu otsustada. Küsin Assorilt, kas praegune val. mõtleb lahkuda? Ta ütleb, et see sündivat juba paari päeva pärast. Temal isiklikult ei olevat sugugi kahju praegusel ajal

lahkuda. Usun seda. Strandmann vabastatakse Pariisist. Sepp soovitab seda jätta järgmise valitsuse teha, kuid tagajärjeta. Öpik saadetakse Berliini eriliseks attascheeks. Selter tähendab, et meie informatsioon on olnud äärmiselt piiratud. Näit. juba enne sõja algust on Schumann rääkinud, et Vene saab Valgevene ja Galiitsia. Et aga Berliini saatkond midagi pole teatanud, arvanud Selter seda juttu tühiseks. Pärast selgus, et Sch. oli õigus.

Lill informeerib, et Vene vägesid võimatu paigutada ainult baasides. Seepärast määratud nendele ka raioon Haapsalust kuni Matsalu laheni. President nõus, aga ei pea võimalikuks, et sisemaale mõni väeosa pandaks — juba rahva meeleolu pärast mitte. Issakov ja Meretskov on kutsutud Moskvasse, seepärast olevat lõppotsused tegemata, aga Vene delegatsioon olevat juba nõustunud loobuma ratsaväebrigadi siiatoomisest eeldusel, et sellega ka Moskva päri. Arvatakse, et paigutamiseks saab raskusi olema — 25 000 meest on nii kiiresti raske majutada. Paldiski rajoonile seepärast juurde antud Klooga ja Laulasmaa suvitusrajoonid, kus ruumi rohkem. Sellesse linna — pataljon motoris. Jalaväge, suurtükiväedivisjon, tankide brigaad, lennupolk — muidu ära ei mahuks. Paldiski ja Haapsalu vahelisse raiooni antavat mõned tagavaraaerodroomid, et hädakorral saaks seal maanduda. Sinna aga garnisone ei tulevat. On loota, et venelased püüavad oma sõdureid eraldada rahvast. Haapsalus olevat üks raudteetöeline näidanud venelaste poole rusikat, lausudes: «Е. тв. м., куда дѣли моего отца!» //-- --/, kuhu mu isa panite!/. Komkor Pavlov tähendanud: «Сердитый у вас народ» /kange rahvas on teil/. Lõuna puhul tahetud meie poolt lõunat anda ka Vene autojuhtidele — ülemus aga keelanud seda, tähendades, et autojuhtidel kõik kaasas. Pavlov kiitnud, et meie rahvas elab puhtalt.

Õhtul kell 18^{1/2} olid minu pool vastuvõtul A. Merits, Käärikud, Taltsid, Ruusad, Müllerid ja pr. M. Raamot. Ei saanud seda lõbusat ja muretut tuju kuidagi sisse, mis

varem meie vastuvõtudel on olnud. Räägime sõjast, venelastest, uuest valitsusest. Pr. Käärik ütleb, et val. tulevat kaks Hansu: Piip ja Kruus. Pääministri kandidaatideks olevat Uluots, Jürima ja Selter. Ruus ütleb, et ka Veermaa lahkuvad. Temal olevat sellest mõnusest mehest kahju. Ta annud omavalitsustele vabama voli kui oli see Eenpalu ajal. Viimane aga ka peaministrina seganud palju siseministeeriumi ressoori asjadesse. Ka Eenpalu lahkumist peab ta põhjendamatuks. Üldine arvamine, et praegune valitsus jätab raske päranduse, kuigi ta ise selles pole just süüdi. Kella 2 paiku lahkuvad viimased külalised.

8. okt. kell 11 teatab Terras, et kell 12 on Vab. Valitsuse koosolek. Selgub, et Saksamaalt on sõitmas üks komisjon, kes tahab korraldada saksa soost kodanikude äraviimist Eestist Saksamaale. Seda mõeldakse teha jäädavalt. Valitsus otsustab minejad kustutada kodakondsusest. Majandusliste vahakordade korraldamiseks luuakse meie poolt komisjon: Markus, Varma, Tuulse, Raid, Vendt, Raudma. Ülesanne, et meie majandus ei kannataks. Immoibiilide ja tööstuste ülevõtmiseks pikaajaksed pantkirjad oleks soovitav. Jälgida, et varandused läheks eesti kätte.

Koosolekul ka kindr. Reek ja Brede. Seletavad, et eilsel koosolekul näidatud raiooni ka ei mahu kõik sissetoodavad Vene väed. Otsustatakse raiooni laiendada. Paigutuskohaks näidata rohkem avalikke asutusi: üks koolimaja Haapsalus, Pürkse ja Penijõe põllumajanduskoolid, Palivere lastekodu jne. Väed tulevat maanteid mööda: osa Narvast ja osa Pihkvast. Liikuma venelased nõus nii, kuidas meie soovime — isegi öösi. Valve oleks meie peal. Rongidega ei saavat, kuna see nõuaks ca 100 rongi. Soome on saanud ka kutse Moskva. Soomes olevat sisse kutsutud 8 aastakäiku mehi. Meeleolu olevat niisugune, et venelastele ei antavat hääga järele. Lätisse tulevat 35 000 punaväge, peajasjalikult Jelgava raiooni. Leedusse tahetavat paigutada 100 000 Saksa piiri lige-

dale ja ehitada sinna kindlustusi. Vastutasuks antaks Vilno maakonnast 10 valda. Ajame juttu Laidoneriga. Ma ütlen, et Vene nõudmine Soome vastu võiks meile olla kasulik, kuna ta toob Soome Skandinaaviast Baltikumisse, mis viimase jõude suurendab. L. on samas arvamises. Venelased tundvat huvi Soome saarte kohta, ka Hango ja Ino kindluste kohta ja päämiselt Petsamo raiooni kohta. Nad tahtvat oma suurt laevastikku ehitada Põhjameres, sest Balti meri on ju suletav. Mina arvan, et Vene-Soome konflikti puhul viimased vahest võivad loota Rootsi abile. L. ütleb, et seda ei ole, kuna juba 1938. a. marssal Mannerheim olevat tēmale seletanud, et konflikti puhul Venega Rootsi jäävat erapooletuks. Ma ei tahaks seda uskuda, sest kui venelane Saaremaal ja Ahvena saartel, siis kaoks Rootsi buršui uni varsti. Mis tulevik toob, on tume. Paistab, et vähemalt praegu Venemaa ei kavatse meie siseasjadesse segada. L. ütleb, et temal sama mulje. Meretskov on omavahel seletanud, et tema olevat oma ametikohuse tõttu, kui Leningradi ringkonna ülem, algatanud Moskvast praegust aktsiooni. Alati olevat Venemaa tunnud enese Balti poolt ebakindlana kaitse mõttes ja nüüd olevat tema arvates kätte jõudnud soodus moment hädaohu kõrvaldamiseks. Kui ta oma plaani Vorošilovile esitanud, arvanud see, et selle küsimuse lahendamine jõuga ei ole Suure Venemaa kohane — üks nii suur ja teine nii veike, kuidas klapiib siin sõda. Meretskov lisanud aga, et kui oleks olnud veel Eesti Kommuuna, siis ka vist oleks küsimus lahendatud jõuu teel. Tuleb jutt põgenikkudest — Puhkidest, Veile-rist jne. Laidoner ütleb, et tema siit ei lahku. Lõõvad maha, mis sellest — küllalt juba elatud. Ka see oleks parem lahendus kui näituseks Rydz-Smigly lugu — kuluta võeraste ukselävesid. Mulle imponeerib see sõjamehe julge jutt.

Imelikud tunded tekivad sakslaste lahkumise puhul. Eesti rahvas on 700 aastat ihkanud, et nad siit kaoks, nüüd on see kätte jõudnud. Olen kujutanud, et omal ajal

tulid siia tugevad mehed raudrüüs, jõhkrad oma füüsilise jõuu ja tervise külluses. 700 aastat on nad siin oma luste rahuldanud, ära lähevad kindlaid füüsilise degeneratsiooni pitsatit kandvad inimesed, neist palju rauke ja defektseid, ka vaimlisel alal. *Sic transit gloria mundi*. Kõik tasub ennast kätte. Kell 18 minu pool Sikkar ja Derrik.

9. okt. Valitsuse koosolek õhtupoleel. Päeva olevat olnud ka üks omavaheline koosolek, kus olnud teravaid rääkimisi. Harutatakse Vene asja.

10. okt. V. V. koosolek kell 18. Päeval olevat olnud koosolek, kus ministrid nõudnud kõvemat korda. Nimelt olevat Neeme Ruus käinud koos töölisvanematega Vene saatkonnas oma abi pakkumas tööliste muretsemisel kindlustustöödele baasides. Selle tagajärjel lasknud välja jutu, et maksetakse mustatöölisele 75 s. tund ja kümnikule 200—300 kr. kuus. Ka muidu tükkivat see Rkl. Vene saatkonnale nii ligi, et sealt meie võimusi juba sellest informeeritud, et mitte asjata tüli ei tekiks. Uue valitsuse moodustamisega olevat ametis J. Uluots. Tahtvat teha koalitsioonivalitsust. Enne koosolekut tuleb Viitak muheda näoga Uluotsa juurest, kes talle portfelli pakkunud. Kella 19 sõidan Nõmmele Taltside juurde õhtuks. Seal ka Tooni, Jürimad, Tupitsed, Rostid ja Palvadre. Jürima ja Talts on mures — kui viimati sakslastele liiga palju kaasavara ei antaks. Küsimus teeb tõsist muret, kuna minejate kogu varandust võiks hinnata 200—300 miljoni kroonile. Sakslased levitavad kuuldusi, et siin Baltimaal olemine hädaohtlik, et hirmutada rohkem oma rahvuse liikmeid *Vaterland*'i kaasa tulema. Need jutud häirivad ka muidugi meie rahvast.

11. okt. Kell 12 V. V. koosolek. Kask räägib, et asi võib hulluks minna, sest Uluots tahtvat ka N. Ruusi mehi kaasa võtta A. Gustavsoni isikus sotsiaalministrina. Venelastega läbirääkimine on jõudnud lõpukorrale. Neile tulevat juurde anda aga veel Kehtna ja Kuusiku mõisad aerodroomide tarvis. Sõjamehed arvavad, et terved mõi-

sad tuleb anda. Selter ütleb, et jutt on mõisa osadest ainult, kuhu tuleks lennuväe õppeaerodroomid. Üldse paistab, et sõjamehed on vastutulelikumad venelastele kui tsiviilvõimud ja tahavad rohkem anda, mures olles, et venelased muidu ära ei mahu. Assor ütleb omavahel, et sõprus olevat nii suureks läinud, et Reek on joonud venelastega sinasõprust ja pärast ka demonstratiivselt igal pool sinatanud. Häa on muidugi, et meie poolt lepingut ausalt täidetak, aga ei peaks mitte unustatama Eesti huvisid esijoones. Soovin Assorile õnne uute V. V. jäämise puhul. Ta küsib, kust tean, et talle tehti ettepanek. Ta olevat nõusoleku annud, tähendab aga, et vaimustust just ei ole. Küsin, mis arvab ta pääministrikandidaadi sündsusest. Ta ütleb, et hindab Eenpalut sellel kohal kõrgemalt, aga viimane on omadega läbi, kuna tal pole kuskil pool enam usaldust. Eenpaluga polevat ta kavatsenud enam kaasa minna, kuna nad üksteist vastastikku enam ei seedivat. Areneb äge sõnelus Laidoneri ja Eenpalu vahel. Näib, et vahekorrad siin ei ole enam niisugused, et võiks koostöö edasi kesta. E. arvab, et sisepoliitika ohjad peaks ülemjuhataja, kellele allub sisekaitse ülem, pingumale tõmbama, et idus lämmatada tendentse, mis avalduvad N. Ruusa-Vene saatkonna loos. Ülemjuhataja arvab äritatult, et tema kõik korraldused teinud, valitsus aga peaks julgema selles asjas otsusi teha. Olen nende kahe mehe vahekordi jälginud juba aastaid. 1934. a. tundusid nad juba rivaalidena. Pätsi tervis oli siis halb ja rivaliteet käis selle ümber, kumb on järeltulija. Kui 1935. a. otsustati Rahvuskogu kokkukutsumine, oli öösi väike koosviibimine V. V. liikmete vahel kadunud Seljamaa juures. Eenpalu ütles minule otsekoheselt, et tema arvates Laidoner ei kõlbavat poliitiliseks juhiks, või mis mina sellest arvan. Ütlesin, et ka minule ta sisepoliitilistes küsimustes tundub nõrk. Ka edaspidi ühel või teisel juhul on see rivaliteet väljendunud. Pealetungija on olnud Laidoner. Eriti enne uue parlamendi kokkutulekut tähtsate dekreetide arutamisel.

Tol korral jäi aga Eenpalu veel alles. Nüüd aga paistab tõesti, et tema aeg on läbi poliitika määrajana. Käsenkeelan kord peab vist andma ruumi niisugusele, kus kõiki seltskondlisi jõude oleks võimalik rakendada meie riigi alleshoidmisele. Valimiste mahinatsioonid on kõigutanud rahva usku aususesse ja seda võib parandada ainult uus mees. Ka ei ole ülevalt Eenpalu poolt organiseeritud poliitilised aglomeraadid annud uusi isikuid, keda võiks usaldada raskel ajal riigitööle, ega pole ka suutnud kujundada läbilöövat ideoloogiat. Mis sealt on tulnud, see on rohkem muuseumilõhnaline värk üldtunnustatud vooruste propageerimisega. Eestluse tungimist majandusalal ettevõtetesse on soodustatud, aga tihti selle juures oli tunda korrupsiooni lõhna (Johanson'i paberivabrik), millest Laidoner V. V. avalikult kõneles, või jälle on see riigile maksnud ränka raha (Kehra). Uus õhkkond on tarvilik — nii tarvilik, et seda ka Eenpalu truomad pooldajad (Assor) juba tunnevad. Aga kas uuel tulejal jätkub julgust ja oskust uulitsat vaos hoida, mis võib uues olukorras eriti akuutseks muutuda? Siin oleks Eenpalu kogemused tarvilikud.

12. okt. Minu juures kabinetis käis I. Raamot. Ta ütles, et uue valitsuse koosseisu asjus olevat eila õhtul kokku lepitud. Uluotsa, Jürima ja Penno vahel. Valitsusse tuleksid Jürima (sise), Piip (välis), Gustavson, A. (sotsiaal), Kogerman (har.), Soots (sõja). Olevat veel lepe, et Viitak kuu-paari pärast tagasi astub ja tema asemel tuleb Penno või Köster. Viitakut ei saavat juba praegu välja jätta, kuna president teda soovivat edasi näha. Arvab, et peaks minema Penno, kuna ta koos Jürima ja Sootsiga võiks moodustada uue võimaliku agraarpartei tuuma. Kell 21 oligi uue kabineti koosolek, kus Gustavsoni ja Sootsi asemel olid Kask ja Reek. Kinnitati kokkulepped venelastega, mida ette kandis Reek. Koosoleku lõpul Uluots pidas veikesse kõne presidendile, millele viimane reageeris lausega, et presidendi ülesanne ei ole valitsusi kukutada, vaid püüda neid toetada.

13. okt. V. V. koosolek kl. 13. Päevakorras on kokkulepe sakslastega. Välisminister ja Reek tunnevad muret, et venelastega puuduvad majandusküsimustes lepped ühenduses vägede sissetoomisega. Piibul on valmis isegi kirja kava Moskva valitsusele, mis sihib nende lepete kiirendamisele. Laidoner ja mina tähendame, et pole meie huvides selles asjas venelasi kiirustama hakata. Päälegi leian mina, et meil seadused lubavad tasu maksmise korras kiiresti muudatusi teha raudtee, posti ja telegr. alal (kõik see on tariifide küsimus), seepärast pole meie poolt mingit kiirustust tarvis, vaid oleme alati valmis kokkuleppeid ausalt täitma. Otsustataksegi Moskvat selles asjas mitte tülitada, vaid Reek võiks pöörduda kohalikkude Vene sõjavägede esindajate poole ja nendega läbi rääkida, missugusi majanduslisi korraldusi oleks tarvis teha enne vägede tegelikku sissetulekut. Otsustatakse asutada sõjaministrile II abi koht, kuhu kutsuda kindr.-major Traksmaa. Tema ülesanne — Vene vägede sissetulekuga ühenduses olevad küsimused. Selgub, et venelasi on häirinud Inglise raadio ja lehtede teated, nagu kavatakse nad Eestit okkupeerida. On omalt poolt valmis neid kuuldusi ümber lükkama. Sakslastega kokkuleppe kava kantakse ette. Selgub, et komisjoni töös on puudusi — valitsus paistab puhttehnilistes ja juriidilistes küsimustes olevat asjatundlikum kui komisjon. Juriidilise täpsustamise juures aga kipuvad majanduslikult negatiivsed mõtted lepingusse. Vaidleme nendele Sepaga vastu. Arvan, et mida rohkem varasid loodava *Treuhänder*'i /usaldusmehe/ alt välja jääb, seda parem. Ka on ette näha, et meie ainult väikese murdosa varadest suudame aastas transfereerida. On karta, et vahest kõike lahkujate varanduse teenistustki meie ei suuda üle kanda. Siis võib tulla nähe, et *Treuhänder* pidurdab varanduste realisatsiooni. Aeglase realisatsiooni puhul aga püsivad varanduste hinnad kõrgel, mis pole meie huvides. Võetakse parandus sisse, et realisatsioon ei tohi liialt venida.

14. okt. Tegin korraldused raha-, teede- ja sõjaväe osakonnale sammude asjus, mis tarvilikud sõlmitud ja sõlmitavate kokkulepete asjus tähele panna venelaste tulekul ja sakslaste lahkumisel. Öhtul olid minu pool Sossi, Leo ja Derrik.

15. okt. kell 12 valitsuse koosolek. Kantakse ette Saksa leping. Mõned parandused ka nüüd veel. Algatan järgmise küsimuse. On ette näha, ja seda on toonitanud ka Sepp, et meie ainult 2—3 miljoni krooni aastas transfereerida võime. Kui aga kokkuleppes mingit vihjet sellele ei ole, et transfereerimine sünnib pika aja jooksul, siis võib Saksa pärast seletama hakata, et ta on kokkuleppe sõlminud heas usus, et ta siis juba Saksa kodanike varanduse kiiresti kätte saab. Praegu on meie positsioon kõvem, kuna oleme praeguses olukorras andjad. Sellepärast peaks kas kokkuleppes selle kohta midagi olema, või kui sakslased ütlevad selles asjas volitused puuduvat, siis vähemalt ühepoolne deklaratsioon tarvis sisse anda. Toetab Kask ja vahelehuüdes ka Jürima. Sepp ütleb, et ta seda suusõnaliselt deklareerinud. Piip leiab formulatsiooni, mis lepingu kavasse võetakse — et transfereerimine ei tohi halvata meie maksubilantsi ja sünnib pikaajaliselt. Saab teatavaks, et venelaste majutajad jõuavad Tallinna kl. 15. Öhtul tuleb Tallinna külla Vene laevastik Balti laevastiku komanderi flagman Tributsi juhtimisel. Saksa asja kohta ütleb president, et see on hullumeelne samm, inimesi ümber istutada nii massiliselt. Kasu ei kaalu kannatusi üles — hoolimatus. Reek informeerib, et Lätis olevat pään töstmas kommunistlike kalduvustega kihid. Valitsusringkonnad tugevasti häiritud. Leedus olevat olnud punaste lippudega rongikäike. Ka juutide pogromme. Tuleb jällegi jutt N. Ruusi käikudest. Provokatsiooni ilmet selles asjas. Palvadre ütleb minule, et Ruusiga kaasas olnud töölisvanemad olevat pahandunud olnud Ruusi ülalpidamisest ja ütelnud viimasele suu sisse, et see asi hääga ei lõpe tal. President ja Laidoner nõuavad niisuguste nähtuste idus lämmatamist.

Kui see kestab, pärast korra maksmapanek palju raskem. Kui riigi saatus kaalul, ei saa rehkendada üksiku vabaduste ja hääloluga.

16. okt. Kell 9 hom. Vab. Val. koosolek. Saksaga kokkuleppe allakirjutamine. Piip teatab, et saadik Frohwein tahab sisse anda kirja maha jäävate Saksa seltside varanduste asjus. Tema tahaks vastata, et Eesti valitsus valmis rääkima, aga ütleb juba ette, et saab toimitud meil maksvate seaduste alusel. Otsustatakse Uluotsa soovil selles asjas mingeid samme mitte astuda enne kui presidenti informeeritud. Korra loomiseks läbikäimisel venelastega tehakse Sepale ülesandeks töötada välja seaduse kava, mis ette näeks, et tööliste palkamine ja varustamine sünniks majandusministri määruste kohaselt. Kell 21 uus V. V. koosolek, kus esitatakse parlamendile eelpoolloodud mõtete kohane seadus. Ülemjuhataja arvab, et meie ei saa edasi, kui niisuguste asjade korraldamist saame ainult parlamendi kaudu ette võtta. Olukord on meil isegi raskem kui Vabadussõja ajal, sest nüüd tulevad ju võõrad väed sisse. Peaks maksma hakkama meie põhiseaduses sõja ajaks ettenähtud kord või vähemalt mobilisatsiooniaegne kord. Kui Oidermaa, Jürima, Assor vahele hüüavad, et saab ka praeguse korraga läbi, saab ülemjuhataja ägedaks. Uluots ütleb, et teeme selle seadusega katset — kui ei tule kiireid otsusi, otsime teist väljapääsu. Ülemjuhataja ütleb, et teda häirib olukord. Istutud Vene külalistega väga sõbralikult koos, vahekorrad head, kutsutud meie sõjaväejuhte Vene laevadele, aga äkki teatatud, et nad ei saa vastu võtta, kuna laevastik saanud käsu külaskäik katkestada ja Balti merele sõita. Koosoleku kestes aga saabub uus teade, et laevastik võib külaskäiku jätkata. Laidoner informeerib olukorrast Soomes. Vene nõudmisi Soomele ei tea täpselt. Küsimuses on tõenäoliselt Ahvenamaa ja teised Soome lahe saared, Ino kindlus ja Petsamo sadam. Vene lennukid olevat juba neljapäevast saadik retkeid ette võtnud üle Soome maa, käies isegi Botnia lahe ääres Oulu kohal. Soomlased pole-

vat tulistanud. Neil polevatki õhukaitsekahureid. Mobiliseeritud olevat üle 200 000 mehe. Loodetavat, et Rootsi ka sõtta astub. «Bofors» olevat juba müünud suurtükke ja muud varustust, Soome oma vabrikud laskvat esimesed suurtükid välja alles 6 kuu pärast. Paasikivi jõudnud täna hommiku kell 9 Helsingi tagasi. Olevat ette näha, et veel kord Moskvasse sõidab. Läti olevat Venega jõudnud kokkuleppele. Toodavat sisse 20 000 meest. Paigutatavad garnisoonid Jelgava, Daugavpils ja Rēzekne ümbrusse. Muidugi ka Liibavi, Vindavi ja Domesnāsi. Häirivad Lätis siiski ei olevat. Leedusse paigutavat ka 20 000 meest Vilniusse ja Šiauliai-Tilsiti teele. Leedus tegevat raskusi Vilniuse maa varustamine — see lagedaks tehtud, isegi aknaklaase koos raamidega kaasa viidud. Ka juudiküsimus raske. Neid palju kogunend eriti Vilniusse, ka neist Poola osadest, mis läksid Saksa valdusesse. Vaesemad juudid — väga rahutu element. Tõstvat pead, lootes Vene abile. Valitsus otsustanud korda pidada. Tulen koju koos Laidoneri ja Palvadrega. Arutame võimalusi valitsemise töö korraldamiseks. Arvan, et meil peab olema õnne ja väga tark ja kaugelenägelik juhtimine, et tervelt välja tulla tekkinud olukorrast. Parlamendi kokkujäämisel palju pljusse, aga miinused on, et ta närveerib õhkkonda ja raske on võimu kontsentratsioon. Kõige parem kui saaks korraldada nii, et ta käib küll koos, aga ei jääks permanentselt istuma. Laidoner arvab ka, et parlamendikõnelused võivad närveerida õhkkonda. Ta ütleb, et olukord on nii segane, et paari päevagi kohta ei või rahvusvahelisi olukordi ette näha. Ütleb, et Soome-Vene sõja puhul oleme ju otse sõjakolde ääres. Soomlaste varustus on nõrk. Puuduvad kahurid õhukaitseks ja tangitõrjeks. Venelased mõtlevad praegu küll ausalt meiega, aga kui kaua see nii kestab, pole teada.

17. okt. Kell 17 Riigivolikogu esimene üldkoosolek. Esimeheks valitakse 62 häälega — 13 valge sedeli juures — O. Pukk. Vastaskandidaat K. Eenpalu on rahvarinde koosolekul jäänud vähemusse. Tähelepanuväärt!

K. E. viis Riigivolikogu valimised läbi oma tahtmise järele. Möödunud kevadel sai ta veel rahvarindes suure enamuse — räägiti 55 häälest. Aga vähemagi raskuse puhul valgus see enamus laiali kui lumi päikese käes. Karineel kurjustab kuluaarides, et ta vähemusse jäänud rahvarindes, et Tallinna saadikud deklareerinud, et nad on Pukkiga rahul ja Tallinn on Pukkiga rahul. Mis maa soovivat, seda ei küsitavat. Rinde koosolekule ei lähe Eenpalu, Karineel, Tandre ja veel mõni. Kahtlemata on Puki pooldajad näidanud suuremat leidlikkust: nad on väitnud, et tarvis koht juhatuses anda ka vähemale erakonnale. See kerge lahendada, kui vabastada II abiesimehe koht Pukki esimeheks valides. Eenpalu tuleb kuluaarides minu juurde ja küsib uudiseid. Mul pole midagi rääkida, mida poleks ajakirjanduses. Läksin kell 20 «Centumisse». Leedu sõjaväe esitaja on rõõmus Vilniuse pärast. Olevat aga Švenčionysi kandis veel mõned Leedu vallad jäänud venelaste kätte. Rõõmustab, et nende tegelikult tulevat ainult 17 000 punaarmeelest. Ütleb, et väga võimalik, et pealinnaks tehakse Vilnius, kuigi see piiri ligidal. Seisvat ju see ka nende põhiseaduses. Kase tervitab mind «Centumi» astumise puhul. Mängime *bridge*'i Talts, Tanner ja Rauaga (+3 p × 30).

18. okt. Lehtedes («U. E.») seisab, et rahvarinne on otsustanud Riigivolikogu II abiesimeheks valida R. Penno. Nii ka sündis. Kell 17 oli Riigikogu üldkoosolek (mõlemad kojad koos), kus Uluots ette kandis V. V. teadaande. See oli kohati ilukõneline, kuid üldiselt selgesisuline ja võimaluste piirides. Selles mõttes meeldivalt erinev omaaegsest K. Eenpalu suuresõnalisest, sisult segasest ilmaparandamise deklaratsioonist. Üldse paistab nende paari V. V. koosoleku järele, et võrdlus Uluotsa ja Eenpalu kui koosolekute juhtijate vahel langetub esimese kasuks. Jutte (enamasti asjatuid) maast ja ilmast on vähem. Otsused tulevad kiiremini ja küllalt pretsiissed. Muidugi on koosolekuid olnud paar tükki ainult ja sellep. otsuse langetamine varajane. Elame — näeme. Pärast koosolekut

rääkisin k.-m. Trakemaaga. Ta ütles, et venelaste sissetulek on senini läinud korralikult. Ööbitavat telkides. Raudteel olevat aga mõlemad senni sissetulnud ešeloonid hilinevad — üks 13 t. ja teine 10 t. Ešeloone tulevat 2 nädala jooksul 100 ümber. Juurde tuleb ka J. Tõnisson, kes teda tabanud ränga õnnetuse tagajärjel näib vananenuna ja vaiksena.

Kell 18 olin A. Meritsa sünnipäeval. M. rääkis, et ta teadvat kindlasti, et ca 400 allkirjaga olevat läinud kohalikele sakslastelt palve Hitlerile, et ta võtaks Baltikumi oma alla. Kui sellele vastuseks tuli Hitlerilt repatriatsioonikutse, on mitmed allakirjutajad, ka üks agar allkirjade koguja, otsustanud siia jääda. Mitmed sajanud neid pärast.

19. okt. Kell 6 õhtu V. V. koosolek. Reek paneb ette tõsta palka sõjavägede staabi ülema abidel ja õhukaitse ülemaal ja merejõud. juhatajal — kõigile diviisiülema palgani. Arvan, kas kahel viimasel palka kõrgendada on praegu sünnis aeg, kuna mõlemad äsja nimetatud ja nooremates auastmetes. Ka ei ole ülesanded laienenud, sest aeroplaane ju ei saa. Laidoner vihastub ja seletab ägedal toonil, et sõjaväe palkade vastu ollakse rohkem kui mujal, näit. välisministeeriumis. V. V. kaudu asjaajamine on ainult ajaviitmine — sõja korral oleks palkade määramine tema enese otsustada, nüüd aga on aeg palju raskem — võerad väed maal sees. Sõjavägedes palgad veikesed. Noored inimesed sellepärast, et pole vanemaid. Täheandan, et minul kunagi pole olnud arvamist, et sõjaväes palgad kõrged. Ka täna ma seda ei arvanud. Aga kuna minu poolt toodud kahel juhul alles hiljuti inimesed said avansseerumist, siis palga kõrgendamine, vähemalt teistes ametkondades valitseva uususe järele, pole praegu seal ajakohane. Arvan ennast kaunis hästi tundvat k.-maj. Santpanka ja pean temast väga lugu kui tusedast isikust. President ütleb midagi Uluotsale, kes seepeale sõna võtab ja küsimust palub edasi lükata homseks, kuna ta kuuleb sellest siin esimest korda. Laidoner

seletab, et ta pole sellega nõus, vaid nõuab küsimuse otsustamist juba täna. President seletab, et temal on tekkinud arvamine, et sõjaväe juhtimises oleks tarvis ümberkorraldusi ette võtta. Staap on nõrk. Pole ka loomulik, et ülemjuhataja pole aastate viisi puhkust saanud. Kas poleks tarvis talle määrata alatine asetäitja. Laidoner hüüab ärritatult vahele, mille peale ka president teda palub mitte vahele segada, kuna praegu on sõna presidendil enesel. President ütleb ka, et on talle nii mõneski asjas selgunud neil rasketel päevadel, et staap pole olnud tarvilikul kõrgusel (mõte on niisugune, kuna väljendus palju pehmem). Laidoner seletab, et tema ei vaja asetäitjat, ümberpöörduvalt, temale see vastuvõtmata. Tema ei tegevat seda kaasa. Teda toetab Reek, kes tuletab meelde oma asjatundmist sellel alal, kuna olnud 20 aastat kohtadel otse staabis. Ülemjuhatajat asetab staabi ülem. President arvab, et need küsimused tulevad ühel ligemal koosolekul päevakorda ja kuna tal pole aega, lahkub koosolekult. Enne seda teeb Laidonerile tähenduse, et Laid. riigikontrolöri sõnavõttu laiemalt tõlgitseb kui riikise seletas. Pääle presidendi lahkumist võtab Laidoner jälle sõna ja seletab, et kui sõjaväge süüdistatakse, siis ei võeta arvesse, et paratamatud asjaolud on siin põhjuseks olnud. Riigikaitsefondi seadus olevat majandusministeeriumis viibinud — tellimised seisid. Ei saavat minna kohale ja osta sõjariistu nagu kaupa vürtsipoest. Mis tegid meie välissaadikud nendel rasketel päevadel, mis meil olid? Soome on omad mobiliseerinud. Ameerika *chargé d'affaires* olevat ütelnud, et ka meie oleks Ühend. presidendilt saanud samasugust toetust nagu Soome, kui oleks Ameerika poole pööratud. Piip ütleb, et meie saadikud ei ole saanud midagi teha, kuna Selter olevat teinud korralduse, et Eesti-Vene läbirääkimisest neid isegi ei tohtinud informeerida! Reek ütleb, et tellimised olevat hilinenud, kuna meie kord raskepärane. Ka riigikontrolliga tarvis alati kokkulepet otsida. Vastan, et riigikontrolile ei ole selles asjas midagi ette heita. Olen teinud

korralduse, et tehnilistes küsimustes meie üldse seisukohta ei võta. Ka ühelegi hinnale pole vastu vaieldud, sest meil on ka teada, et juba paar aastat olukorrad Euroopas ei ole lubanud hindu alla kaubelda — hää oli, kui tellida sai. Überpöörduvalt, ma pole ühtegi tellimiste ettepanekut ka V. V. koosoleku päevakorrast ära võtnud, vaid nagu need kolleegid, kes varem V. V. olnud vist küll mäletavad, olen mitmel korral küsinud, miks tellimiste andmine viibib ja kas ei saaks seda kiirustada.

Reek võtab kõik tagasi, öeldes, et mina polevat temast aru saanud — ta ei mõtlegi rk. süüdistada. Näha, et sõjameestel enestel tunne, et nad pole oma asjaga nii hakkama saanud, nagu see vahest oleks tarvilik olnud, ja seepärast ka ärrituvad. Juba 1936. a., kui hakkati vanu relvi müüma, tõstsin ma küsimuse üles, et ostetaks ka uusi asemele, sest tellimiste täitmine võtab aega. Laidoner arvas tol korral, et sõda ei tule enne 10 aastat! 1937. a. osatasin mina jällegi küsimust, tähendades, et Euroopas rahvusvahelised suhted on läinud põnevaks. Siis ütles Laidoner, et nemad ei saa tellimisi anda, kuna ei tea, kui palju nendele raha antakse ja ei tea, missugune programm võiks olla, enne kui Riigikaitsefondi seadus vastu võetakse. Ütlesin, et sarnane olukord pole ka normaalne, kus neil raha seisab jooksva arvel, aga tellimisi nad ei anna. Tarvis oleks midagi ära tellida ja muidugi kõige hädatarvilikum. Pärast võiks programmi edasi arendada kooskõlas summadega, mida saaks koondada Riigikaitsefondi. Tol korral aga sõjaministeerium oli agarasti ametis vana varustuse müümisega, tellimisi ei antud kuigi suurel määral. Neid hakati andma alles 1938. a., siis aga oli muidugi juba hilja, et õigeaegselt valmis olla. Reek palub mind kõrvale ja räägib, et süüdistus tellimiste hili-nemises on nendele valus. Ütlen, et neid võiks natuke vabandada see, et 1934. a. nad soovitasid allveepaatide asemel tellida maaväe relvi. Kui tol korral oleks nende ettepanekud läbi läinud, oleks olukord palju parem. Tundub ministrite poolehoid minule, sest sõjamehed on

kõik aeg oma pikkade, ägedate ja kategooriliste juttudega tüütanud valitsust. Tupits tähendab Reegi sõnavõtu järele, et jutt, mis ta nüüd ajas, on sootu teine jutt ja sellega võib juba leppida. Temal enesel tuli ka kokkupõrge Reegiga. Nimelt tähendas Tupits, et tal on tunne, et sõjamehed on liiga järeleandlikud venelastele. Nüüd on määruse kava, kus ette nähtud, et edaspidi päris segi saame venelastega elama. Tema on aga veendunud, et niiviisi segi asetatuna meie ei suuda püsida. Reek saab ägedaks ja ütleb, et kui neile niisuguseid etteheitid tehakse, siis ta lahkub. Pärast räägib ja õiendab Tupitsiga asja omavahel.

20. okt. Vab. Val. koosolek kell 12. Päevakorras vahekordade korraldamine venelastega. Reek informeerib, et sissetulijate kvaliteet pole kuigi kõrge. Määruse arutamisel selgub, et meie oma immuniteet venelastega pole kuigi kõva. Kindlasti oleme lubanud lepingut ausalt täita ja ma arvan, rohkem ei tohiks ka venelastel nõudmisi olla. Nüüd aga oleme annud pealekauba maa-alad Kloogal, Läänemaal, Kuusikul ja Kehtnas. Meie sõjameeste motiiv oli, et muidu ei mahuks 25 000 ära! Lepingus on aga «kuni 25 000». Reek tähendab ka, et Vene madruste jalutamine Tallinnas on loomulik — ei saa neid ju laevadel pidada! Lepingu sõlmimise ajal aga tahtsime venelasi just Tallinnast kaugemale hoida. Omal ajal sakslaste vastu oli meil immuniteet, nüüd aga paistab see puuduvat just keskohtades, kuidas seda siis veel koha peal loota. Oli vist eksisamm, et sõjaministerium asjaajajaks jäi, vist oleks välisministerium kohasem olnud — ta poleks nii arusaaja olnud strateegilistest ja taktilistest nõuetest.

21. okt. Küsin Kelderilt, kas tal on teada juhtumist, kus meie oleks tellimiste andmise viivitaja olnud. Ta vastab, et ta niisugust juhtumit ei tea. Õhtul kell 18 minu pool Leo, Mei, Derrikud (Allu ja Dagy).

22. okt. Sõitsin hommikuse rongiga Elva. Soo peal kohtasin Osvaldi ja Hermanni. Nagu näha, on maa päris

rahulik. Õiendasin kraavimeestega arved. Hermann tõi mind oma hobusega Elva. Sõidul kohtasin Millerit, Urmi ja Varmasid. Varma kaldub arvamisele, et Saksamaa kaotab sõja. Itaalia kuningas olevat Saksa vastu. Kui Salzburgis sakslastega lahku mindi, olevat kuningas annud krahv Cianole kõrge aumärgi. Itaalia tõmbavat oma väge Prantsuse piirilt tagasi. Prantslased viivat ka omi vägesid Itaalia piirilt Maginot' liinile.

23. okt. Vab. Val. koosolek oli kella 20—1.30. Reek teatab, et venelased tahaksid Karavani sadama asemel saada Vene-Balti sadamat Koplis. Piip: kas ei muutu seal venelastel liiga mugavaks ja 2 aasta pärast nad ei lahku? Kas nad viimati ei taha sinna seadida ka patareisid? Mina: üleviimine paistab olevat ka meie huvides, kuna Kopli kaugemal. Sel puhul venelastele vastu tulles peaks aga kindlamalt määritlema, mis mõista «стоянка» /seis(ukoht)/ ja «снабжение» /varustamine/ all. Ei ole loomulik ega meie huvides, et madrused nii suurel arvul liiguvad Tallinnas. Koplis see ka veel kardetavam, sest elanikkond seal võiks olla vastuvõtlikum kommunismile. Paktist peab ausalt kinni peetama; kui meil tuleb arusaamatusi, pole see ka Vene huvides. Meremeeste maal käimiseks peaks juba ette leppima kokku kindlale korrale (lubade alusel). Kui antakse ka Kopli poolsaare ots, võib kergesti kerkida Piibu poolt kardetud Vene soov patareide järele. Tupits: peab kindlam vahe tõmmatama, ei või segi lasta. Reek: tema arvates soov seniitpatareide järele õigustatud. Kui aga mitmelt poolt vahelhüüetes vastu räägitakse, lubab selle vastu olla. Linnas käimises ei näe ta väga suurt hädaohtu — madrused peavad hästi üleval. Meie rahvas ise kipub nendega juttu alustama riskantsetel teemadel. Ainult üks madrus olevat hirmutanud Amost, et kui ta odavamalt täna ei anna, homme tulevad ja võtavad nad ise. Assor: laevadel palju erariides isikuid. Ka need käivad maal. Disputeerivad meie töölistega poliitiliste küsimuste üle. Peaks piir tõmmatama. Koger-man: olen teinud korralduse vene koolile, et nad lõpe-

taks nähtuse, kus selle kooli õpilased on madrustele cicerone'deks /giidideks/. Koplil rahvas käib ka Karavani sadamas Vene laevade juures. Koplis parem informeeritud olla kõigest, sest see linnast kaugemal ja eraldatum. Oidermaa: madrused väga viisakad ja vaatavad meile alt üles — pole hädaohtu. Uluots: Koplil palju sündsam. Kui seadida 1 post Tehnikainstituudi torni, sellel ülevaade tervest poolsaarest. Ka eraldama peab, ja sääll kergem. Isegi võimalikud kahekordsed postid — meie ja nende oma. Patareisid ei saa lubada. Nii ka otsustatakse põhimõtteliselt nõustuda sadamate vahetusega. Sisepoliitilistest küsimustest informeerib Jürima. Märgata elevust pahempoolsete vaadetega inimeste seas. Kahest vene vallast on katsutud Vene vägede sissetulekul tee äärde trügida, politseil aga korda läinud seda takistada. K. organisatsioonid olid kõik vahepeal välja surnud — nüüd märgata katseid organiseeruda. Selle vastu võitlemiseks kaks teed: kas lasta asi kaugemale areneda ja siis korraga puhastada 12 tunnil, või asi likvideeruda eos. Tema pooldab viimast meetodi. Nii on dr. Hion Tartust saadetud Paidesse, sest ta on Tartu töölisi ässitanud. Organisatsioonidest on kõige pahempoolsem Tekstiiliühingute Liit. Selle juhatus tagandatud. Suur osa töölisi aga praegu loiaalsed. Tegutseb N. Ruus ja teised Andreseni grupi mehed. Tõlnud ka märgukirju presidendile ja peaministrile. Seal nõudmisi ja ka lõpuks veike ähvardus. Ruus aga ise talitanud seni nii, et Rkl. tõkestamiseks vähe faktilist materjali. Peame kõik kihid tõmbama koostööle. Senni oli viimastel aegadel politsei peatähelepanu sakslaste ja kodanlise opositsiooni tegevusel, nüüd on tema korraldus see juhtida k. kalduvustega ringkondade tegevusele. Ka on ta teinud korralduse jälle üles seadida tänavatel politsei postid. Kask: suur osa tööliskonda loiaalne. Tuleb reforme ette võtta. Neil mamin-iga selles asjas kokkuleppeid. Assor: simin. valinud õige meetodi. Endistel alustel ei saaks praegu kr.-sead. alusel protsesse läbi viia, sest oleme Venega sõpruses. Sepp: käsitatud

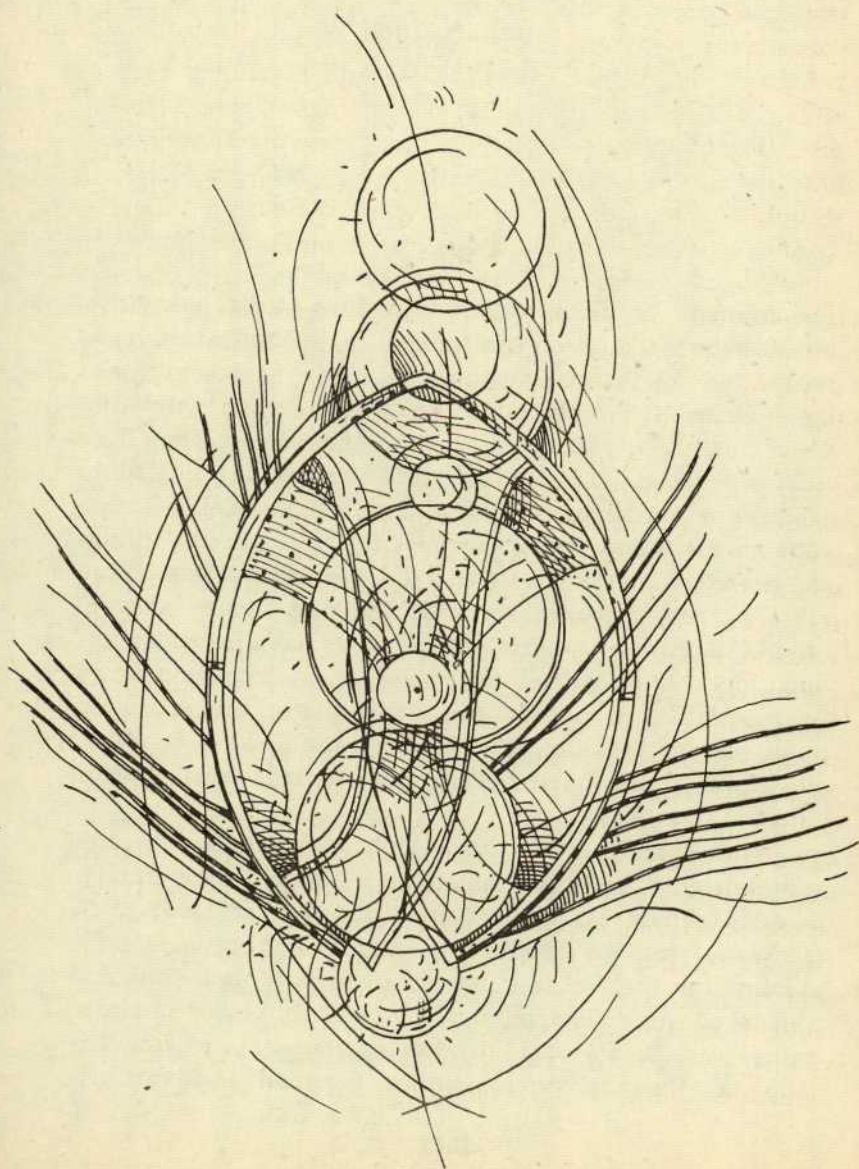
palliatiivid muidugi tarvilikud. Peame aga seltskonna mobiliseerima. Venes on juba kraed kaelas, Saksas tehakse märkusi hästi rietatud isikute kohta — need maad arenevad teineteisele ligemale. On ka veel küll üks kontseptsioon: Saksa sõjavägi kõrvaldab Hitleri ja Ribbentropi, teeb läänes rahu ja marsib ida vastu. (K. P. peab seda võimalikuks.) Aga olgu kuidas on, mõlemates maades rahvas organiseeritud. Meie pole aga sel alal suurt saavutanud möödunud 5 aasta jooksul. Nüüd peaks propagandaminister tegevusse astuma. Looma ideoloogia ja loosungid ja asuma masse organiseerima. Kui vaja, anname talle 100 agitaatorit, aga see peab tehtud saama. Ka reformid tarvilikud — nüüd peab tööstur andma ja see, kellel on. Piip: tunnen, et meie ei saa vanade meetoditega läbi. Peame massi organiseerima, nagu tehakse seda terves ilmas ja tegid ka meie vapsid. Peab kasutama neid väikseid šansse, mis meile praegune aeg pakub. Vana erakondade süsteemi praegu ei saa üles äratada. Võimu ei või lasta minna uulitsa kätte. Mäletan Vene-maad 1905., 1917. ja 1919. aastal ja nägin, kuidas lugu seal lõppes. Tuleb kasutada Moskva keskvalitsuse abi. Rääkisin Sauerweiniga. Ka tema arvab, et Moskva meil riigipööret praegu ei kavatse — ta tahaks minna tulevasele rahukonverentsile võimalikult vähekoormatuna ja vabade kätega. Sotsialistidega rääkisin ka. Ütlesin, et kui hakkate segadusi sünnitama ja mängime võimu käest, siis ka teie nahk on turul nagu minulgi. Nad ütlesid, et nende arvates on nemad just esimesed, kellel tuleb kannatada. Vabaduse alguses oli meil loosung maareform, tarvis leiutada midagi selle väärilist. Sotsiaalreform. Oleme rahvussotsialistid, küll mitte Saksa mõttes. Tupits: ajakirjandust peaks jälgima. «Päevaleht» nõuab avalikult arenemise võimalust erinevuste suunas. Mis 5 aasta jooksul sündinud, sellest ei saa päris mööda minna — kui sedagi, mis tehtud Isamaaliidu poolt, poleks olnud, siis oleksime organiseerimise mõttes päris lagedad. Reek: tarvis lühikesi loosungeid. Prantsus revolutsioon tehti

3 sõnaga. Neonatsionalismus. Politsei postid tarvis välja panna. Uluots: see, mida kuulsin, annab julgust. Tarvis see kõik ellu viia ja kiiresti. Nimetusi välisministeeriumi alal: Leppik edasi Rooma, Markus — Budapesti, Varma ajut. ministeeriumi juurde. Müllersonile agreement nõutada Berliini, Varmale — Helsingisse. Selter nimetada alaliseks esindajaks Genfi. Kask: tänan, et välisminister meeldiva erinevusena endisest ka valitsust oma kavatsustest informeerib. Õpik saadeti Berliini kiiresti ja sundkorras. Selter küsis omale agrementi Berliini. Parem oleks, kui tema nimetamine Genfi ei sünniks paari ligema nädala jooksul — see tooks arvustust ja oodiümi uuele valitsusele. Tuleks enne Schmidtilt nõusolek nõutada, et ta sellest ülesandest loobub. Piip: Kaski soov taktiliselt õige ja sellega tuleb nõustuda, kuigi Selter soovis, et tema nimetamine sünniks õige pea. Nii ka jääb. Sepp: peaministriga läbi rääkides kavatsen seadust, et need ettevõtted, kust juhatusliikmete enamus lahkunud, nii et juhtimine nõrgaks jäänud, võetakse riigi hooldamisele *negotiorum gestio* alusel. Kõik pooldavad seda, paluvad aga redigeerida nii, et ei jääks kassiauke. Sepp: Frohwein on rohkem lahkuvate baltlaste kui Saksa riigi huvide kaitsja. Piip: Prantsuse ja Inglise poolt on võimalik protest sakslaste väljalaskmise vastu, sest see suurendab Saksa majanduslist kandepinda ja annab sõdureid. Muidugi saab neid mõtteid pareerida. Uluots: sakslased viivitavad ülekolimiseга. Oleks hää, et Sepp neile protesti võimaluse teeks teatavaks ja soovitaks neil rutata takistuste vältimiseks. Kogerman: sakslased katsuvad heategevate seltside varasid eneste käes alles hoida. Osa kultuurväärtusega esemeid kingitakse liikmetele ja katsutakse nii välja šmugeldada (näit. raamatud). Kas ei saaks simin. ja mamin. takistada. Jürima: seaduslikud võimalused piiratud. Simin. jälgib, et siis, kui juhatusliikmed läinud, käppa peale panna. Kui liig vara peale hakata, mõtlevad uusi võtteid välja ja enne väljakolimist ajavad kõik asjad siledaks. Tupits: minu juures käis paar esin-

dajat-mõisnikku. Tahavad 2000 tõulooma välja viia. Mina — vastu. Lubavad loomad maha tappa! Tulen koos Raudmaga kodu. Küsin, millele Kask vihjas, kui arvas, et Selteri nimetamisega paar nädalat viivitatakse, kuni mõningate asjaolude selgumiseni? Mis asjaolud need on? Raudma: mõnelt poolt nõutakse Selteri kohtu alla andmist. Mina: süüdistus? Kas majanduslised asjad? Raudma: need ka, aga ka tema seadusevastane asjaajamine välisministeeriumis, kus ta kellegiga nõu ei pidanud ega Vab. Val. ei informeerinud. Mina: kes teda toetab? Kelle nõjal seisab? Raudma: noor Päts. Tema algatusel läks kevadel ka Sepa jalgealune tuliseks. Kui mõtlen Selteri lugu: tark inimene, tahtejõuline, otsustaja. Aga on puudunud midagi — nimelt usaldatavus — ja kõik need head omadused ei aita. Praegu val. ringkondades üks põlastatavamaid mehi. Kui ta oli veel valitsuses, ei räägitud talle palju vastu. Nüüd aga on kolleegid pääsenud nagu surve alt ja keegi ei kannata teda. Tänapäevase koosoleku järele on minul üle hulga aja jälle tunne, et V. V. tahtmised sisepoliitika alal on ausad ja otsekohesed. Vastupidiselt E. aegsetele vigurdustele äratub see jälle usaldust ja see peaks olema praeguse val. suurimaks toeks ta raskes töös. Kuigi ajad on rasked, pole ammu enam nii kerge tundege tulnud Toompealt.

(Järgneb)

ANTROOPSEST PRINTSIIBIST

Jaan Kalda

Inimene on ikka tundnud looduse vastu aukartust, ainult selle varjund on aja jooksul ja teadmiste kasvades muutunud kartusest imestuse suunas — imestamiseks meie eksistentsi teostumise üle. Teadused on seletanud nii mõndagi — välgust ja virmalistest alates, kuni evolutsiooniprotsessini looduses, pärilikkuseni ja vastasmõju seadusteni Universumis. Paradoksaasel kombel — mida rohkem me teame, seda keerulisem näib küsimus, kuidas on saanud võimalikuks, et me üldse olemas oleme. Kogu arenguprotsessi jooksul Suurest Paugust tänase päevani on olnud mitu niisugust etappi, kus, nagu praegu tundub, oleks kõik võinud minna väga suure tõenäosusega hoopis teisiti, ja nimelt nii, et inimene poleks enam iialgi saanud tekkida; väljendudes John Leslie sõnadega, elu Universumis balansseerib habemenõa teral (Leslie 1982).

Antroopne printsiip võimaldab anda omapoolse selektuse teistelegi segastele asjaoludele, muu hulgas fundamentaalseimale ja igipõliseimale filosoofilist laadi küsimusele — mis on maailma tekkimise algpõhjus ja miks maailm on just selline, nagu ta on. Ka olgu siinkohal nimetatud märksõnapaar UFOd — inimtsivilisatsiooni unikaalsus. Samal ajal kujutab antroopse printsiibi kitsamaplaaniline ja vaieldamatum versioon teatavat kri-

teeriumi «parima» loodusteadusliku teooria väljavalimiseks. Seoses kohaga filosoofia üldsüsteemis — olenemata assotsieeruvusest mõningate mõistetega, võib öelda, et antropne printsiip mis tahes versioonis on põhialuselt nii materialistlik kui idealistlik.

Asudes küsimuse juurde, miks on Universum selline, nagu ta on, paeluvad eelkõige tähelepanu tema parameetrid — füüsikaliste konstantide kombinatsioonid, mis ei sõltu mõõtühikute valikust. Näiteks Universumi vanus, mõõdetud atomaarsetes ajaühikutes 10^{42} , prootonite arv Universumis 10^{80} , gravitatsioonilise energia osakaal prootonis 10^{-38} , peenstruktuuri konstant $1/137$. Mispärast on nad just niisugused? Kõige lihtsam oleks oletada, et tegemist on juhuslike väärtustega; mingisugused nad ju peavad olema. Samamoodi, nagu iga inimese ema on just tema ema, kuigi võimalusi oleks veel kaks ja pool miljardit. Siiski jääb mulje, et need suurused pole juhuslikud; Edington märkas nende ligikaudset vastavust arvu 10^{40} eri astmetele (Edington 1946). Niisugust kokkusattumust on juba raskem pelgalt juhusega seletada, pole ju mitte iga inimese ema Inglise kuninganna. Kas tuleks otsida mõnda meile seni tundmatut seadust, mis seoks kõik parameetrid omavahel? Veelgi keerulisemaks läheb siis, kui pöörata tähelepanu asjaolule, et mitte igasugused parameetrite väärtused ei sobi kokku meie eksisteerimise faktiga. Vähe sellest, tarvitsenuks neil olla vaid veidi suuremad või väiksemad, kui nad on, ja inimese jaoks vajalikke tingimusi poleks iial kujunenud. Kust selline täpsus, kas tõesti valis kellegi kõrgem tahe välja need kõige õigemad algandmed?

Võtme kogu probleemistiku lahendamiseks võib leida viimasest küsimusest. Kui oletada, et universumeid on palju (siinkohal tuleks täpsustada universumi mõistet); et aga absoluutne korrektsus pole selles kontekstis vajalik, siis olgu universum niisugune globaalstruktuur, mille vastasmõju temast väljaspool asuvate struktuuri-

Antroopsest printsiibist

dega on tühine, võrreldes vastasmõjuga tema enese eri osade vahel, või puudub hoopis; Universum aga olgu kogu nähtav maailmaruum), kusjuures nad erinevad üksteisest kas parameetrite või neis kehtivate füüsikaseaduste poolest, siis muutub ülimalt loomulikuks asjaolu, et Universum võimaldab meie eksisteerimist, nõudku see kui tahes spetsiifilisi parameetreid: tuleb lähtuda faktist, mida teame, meie olemasolust — suure universumite hulga peale ikka mõni sobilik leidub. Nii nagu keegi ei pane imeks, et ta sündis Maal, mitte aga avakosmoses, olgugi viimaseks ruumisuhte järgi palju rohkem võimalusi (ent tingimused eluks ilmselt sobimatud), nii ei saa ka imeks panna meie sündimist universumis, mille parameetrid asuvad nõnda kitsastes piirides. Ülaltoodu kokkuvõtteks sobib tugev antroopne printsiip Brandon Carteri formuleeringus: **Universum** (seega samuti need põhiparameetrid, millest ta sõltub) peab olema selline, et mingil etapil oleks võimalik vaatlejate eksisteerimine (Carter 1983). On selge, et lahendust esilekerkinud probleemidele, mida pakub tugev antroopne printsiip (olles küll kaunis oma lihtsuses ja sisemiste vastuoludeta), pole võimalik tõestada meie teadmiste praeguse taseme juures. Ja kuigi filosoofias üldiselt ei nõuta matemaatilise loogika seisukohalt laitmatuid tõestusi, on tingimused kosmoloogilise printsiibi jaoks rangemad. Seepärast on otstarbekas eraldada tugevast antroopsest printsiibist see, mis on vaieldamatu: meie asend Universumis on paratamatult ses mõttes privilegeeritud, et ta peab olema ühildatav meie kui vaatlejate olemasoluga (nõrk antroopne printsiip; Carter 1983). Lihtsustamine tähendab siin Universumi piiridesse jäämist. Niisugune väide võib tunduda triviaalne (kui meenutada näidet elukohast avakosmoses), ent ometi on ta eraldi fikseerimine kasulik. Toonitades vaatlemisprotsessi põhimõttelist tähtsust, näitab ta ühtaegu kätte tee ka mõne probleemi mõistmiseks. Näiteks eespool esitatud esimese ja kolmanda parameetri omavaheeline suhe tuleneb sellest, et Universumi väiksema ega

suurema vanuse korral poleks olemas tähti, sealhulgas Päikest (Dicke 1961).

Edaspidi antroopsest printsiihist rääkides peame siiski silmas eelkõige tema tugevat formuleeringut kui põnevamat ja märksa enam võimalusi pakkuvat.

Selleks et paremini mõista kõiki antroopsest printsiihist tulenevaid järeldusi — kosmoloogilisi, filosoofilisi ja humanistlikke —, tuleks eelnevalt analüüsida tema kõige kriitikalhemat kohta — opereerimist universumite ansambliga. Viimasele reaalsuse staatuse omistamine võib tunduda vaadeldavuse printsiiibi rikkumisena: lubades teistel universumitel olla põhimõtteliselt isoleeritud, seega igasuguse vastasmõjuta Universumiga, ei välista me võimalust, et nad on meie jaoks vaadeldamatud ja samahästi kui olematud. Väljapääs on siin selles, et igasugused spekulatsioonid teiste universumitega antroopse printsiiibiga seotud küsimuste ringist eraldi tuleb tunnistada mõttetuks, väljaspool antroopset printsiiipi ei leia me universumite paljususe kohta ühtki argumenti, ei poolt ega vastu (samal põhjusel on inimesel, kes on sündimisest saadik isoleeritud teistest elusolenditest, kuid mingi ime läbi siiski õppinud mõtlema, raske otsustada, kas ta on ainus omataoline või mitte). Küll aga omandab nimetatud hüpotees teatava kontrollitavuse koos antroopse printsiiibiga. Kui loodusteadlased jõuavad väga kindla veendumuseni, et inimese tekkimine on midagi, mis toimus ütleмата väikesest tõenäosusest hoolimata — et pärikkuse aluse, esimese RNA molekuli süntees oli haruldane kordaminek, et kiiret ja stabiilset paljunemist garanteeriva rakukesta moodustumiseks oli samuti vähe lootust, et sobilikud olid tõepoolest vaid väga spetsiifilised Universumi algparameetrite väärtused, jne (need on nn *antroopsed argumendid*) —, siis võib ka arvata, et universumeid pidi olema palju. Teades, et täistabamuse saamine üheainsa spordiloto piletiga on peaaegu võimatu, ja kuuldes, et keegi on selle siiski võitnud, võite ju ka

kindel olla, et pileteid on müüdud rohkem kui üks, tohutul hulgal. Ja vastupidi, jõudes veendumuseni, et inimese teke Universumis on üsna kindel asi ning selleks sobivad peaaegu kõik võimalikud algparameetrid, langeb ära vajadus teiste universumite kui olukorda üleaarustel komplitseerivate atribuutide järele.

Lõpuni järjekindel antroopse printsiibi tõlgendus viib paratamatult järelduseni maapealse elu unikaalsusest maailmaruumis. On ju üks antroopse printsiibi lähtealuseid, et vastavalt meie ettekujutusele elu tekkimise mehhanismidest ja juhindudes šansside hinnangust ei oleks elu üldse saanud tekkidagi. Meie olemasolu võib seletada vaatlemise faktiga, et aga vaatlemise seisukohalt pole Universumi varustus teiste tsivilisatsioonidega oluline, siis on nende eksisteerimise tõenäosus vastavalt antroopsetele argumentidele kaduvväike. Kahtlemata on see argumentiks UFOde vastu. Siiski tuleb juhtida tähelepanu — ja mitte UFOde praeguse lennutiheduse tõttu — sellele, et niisugune «lõpuni järjekindlus» pole sugugi ilmtingimata vajalik. Üks alternatiiv oleks, et nii meie kui ka UFOd oleme pärit ühest ja samast kosmilisest ainest — lihtsaimatest ainuraksetest. Teine väljapääs UFO-usulistele oleks lahti öelda antroopsetest argumentidest (antroopset printsiipi jääb küll toetama Universumi algparameetrite nõutav spetsiifilisus). Vastav arutelu oleks, et jah, elu tekkimine Universumis polegi nii vähe tõenäoline. Seda siiski üksnes tänu Universumi erakordselt õnnestunud valikule suure hulga «kehvade» seast, nõnda, et ta osutus varustatuks mitmesuguste iseorganiseerumisel põhinevate mehhanismidega, ja mitte juhuslikult, vaid seetõttu, et niisuguses universumis olemas olla on tõenäolisem kui hädavaevu elu teket võimaldavas. Analoogiliselt sellega, kui te, saanud sõbralt kuulda, et ta nägi lõvi, teete järelduse, et lõvi oli loomaaias, et ta polnud mitte oma kodumaalt hulkudes siiakanti jõudnud, — on ju esimene võimalus palju tõenäolisem. Niisuguseid mehhanisme ongi välja pakutud, tõsi küll, teisel

põhjusel — püüdest vältida universumite ansamblit. Nii on esitatud mudel, kus biosfääri vaadeldakse elusa organismina, Geana (Lovelock 1979). Näiteks sobib ka RNA molekulide sünteesiks ja replikatsiooniks vajaliku hiraalselt puhta (s. o ainult ühesuguseid optilisi isomeere sisaldava) koostise kujunemise üks võimalik skeem (Гольданский, Кузьмин 1989).

Ülaltoodust selgub ka, et iseorganiseeruvate protsesside võimalik jätkuv väljamõtlemine ja nende adekvaatseks osutumine ei ohusta antropset printsiipi (igatahes mitte rohkem kui UFO teolttabamine; vt näidet lõvist). Seejuures on antropse printsiibi metodoloogiline tähtsus selles, et pole ilmtingimata vaja otsida iseorganiseerumist, et kõrvaldada vastavat antropset argumenti, tõestada, et peaaegu võimatu on vägagi võimalik. See tähendab, et on vale näha antropsetes argumentides üksnes meie teadmiste tühimikke (muidugi mõista ei tule nende ülekontrollimine kunagi kahjuks; kui ka vaid mõni neist leiab sügavamat kinnitust, kinnistab see antropse printsiibi reputatsiooni; seega vaadeldagem neid kui küsimusi teadustele (Казюгинский, Балашов 1989)).

Niisiis jätab antropne printsiip Universumi jaoks kaks põhimõtteliselt erinevat võimalust. Esimene juhtum vastab niivõrd edukale valikule hulga universumite seast, et elu teke osutus peaaegu garanteerituks (seega, miks ei võiks olla ka Maa-väliseid tsivilisatsioone!). Teise juhtumi järgi (mis on kooskõlas meie praeguse ettekujutusega antropsetest argumentidest) oli vaatleja tekkimise tõenäosus Universumis tühine; meie oleme olemas vaid tänu sellele, et ligilähedaste omadustega universumeid on palju. See tähendaks rasket ühildatavust UFO-dega; lõpliku otsuse elu kosmilise päritolu võimalikkuse ja seega ka nimetatud ühildatavuse üle peaksid andma molekulaarbioloogilised ja kosmilis-bioloogilised uuringud.

Võib tunduda, et võtme mainitud kahe võimaluse vahel valimiseks (või koguni antropse printsiibi üldise eitamise jaoks) pakub teooria elu «välkkiirest» tekkimi-

Antroopsest printsiibist

sest Maal, 3,5—3,8 miljardi aasta eest 4-miljardilise koguvanuse juures. Et ega see elu tekkimine siis kuigi raske ei saanud olla, kui ta nii kähku toimus. Siiski pole see nii, sest võis ka olla, et elu tekkeks vähegi soodsad tingimused valitsesid väga lühikese aja jooksul — hiljem poleks selleks enam võimalust olnud.

Mõningast segadust võib tekitada probleemitsemine nende universumite reaalsuse üle, millega me küll opereerime antroopse printsiibi raames, kuid mis pole varustatud vaatlejatega. Võib öelda, et nad on küll reaalsed kui sisemise struktuurita objektid, vajalikud meie teooria jaoks, kuid nad pole koos kõige neis sisalduvaga reaalsed selles mõttes mis Universum. Asustamata saar on küll reaalne — te võite sõita teda uurima; kõige kaugemad Universumi osad on samuti reaalsed, sest küllaldaseh täiuslikkude instrumentidega (mis meil küll võib-olla veel puuduvad) võime saada sealt informatsiooni; ka see, mis oli Universumi algstaadiumis, kui veel kedagi vaatleja-taolist olemas polnud, või mis tuleb siis; kui enam kedagi pole, on reaalne — võime ju saada kaudseid tõendeid selle kohta, mis oli, ja oletada, mis tuleb. Kuid katse ette kujutada niisuguseid asju, mida mitte keegi mitte kunagi ei saa põhimõtteliselt vaadelda (hoolitsedes selle eest, et teie mõte teid ennast alateadlikult sinna kuhugi vaatlejaks ei sokuta)! Kas neil asjadel on mõtet, on nad reaalsed? Niisiis materialismi ja idealismi tülüküsimuses tuleks öelda, et materiaalne määrab ära küll ideaalse, kuid materiaalsel ilma ideaalseta pole ka mõtet, s. t mitte mingit sisu. Paljas mateeria ilma vaatlejata on samahästi kui olematu.

Sageli püütakse otsida teooriat, mis varustaks antroopse printsiibi piisava hulga universumitega. Väga meeldiv on selles mõttes inflatsiooniteooria, mille järgi mingi skalaarvälja eksponentsiaalse paisumise tulemusena toimus jagunemine põhjusliku seoseta osadeks ja muu hulgas eraldus ka Universum. Sama suunda esindab küll üsna kriitikahellaks osutunud kvantmehaaniliste

möötmiste kontseptsioon, mille esitas Hugh Everett 1957. aastal (Everett 1957). Vastavalt sellele peaks iga möötmise tulemusena maailm lahkneema mitmeks osaks, igaüks eri möötmistulemusega; meie osutuksime olevaks ühes neist ega suudaks aimata teiste olemasolu. Raskesti arusaadava ettepaneku teeb John Archibald Wheeler: peale vaatleja mõju Universumile klassikalise kvantmehaanilise möötmise käigus toimub veel vastupidine mõjutus; reaalseks osutub vaid potentsiaalselt eluga varustatud Universum; seega Universum ise justkui tõukaks ennast olemisse (niisiis pole ansamblit vaja; Wheeler 1977). Olgu kuidas on, tundub, et tegelikult polegi ehk obligatoorne leida sedasorti teooriat — kuivõrd teistel universumitel pole meie jaoks väljaspool antropset printsiipi mingit tähtsust, pole seda ka neid universumeid tootval mehhanismil. Samahästi võib oletada, et universumid sünnivad spontaanselt eimillestki, algselt struktuurita punktina, järgnevalt hakkab neis toimuma materia ja füüsika seaduste lahkne mine¹ ja vastastikuse mõju toimel edasine arenemine, mis võiks viia ükskõik millise lõppresultaadini, nii nagu teravikul seisev pliiats võib kukkuda ükskõik mis suunas. Iseenesest ei saa spontaanse sünni vastu rääkida miski, ka mitte energia jäävuse seadus, on see ju Universumisisene seadus. Aine ja seaduste vastasmõjust tuleneksid

¹ Teine võimalus oleks varustada universum sündimisest saadik juhuslike või millegi poolt ette määratud seadustega, mis muudaksid ta alghetkest peale mitmeparameetriliseks; sisemise struktuuriga objekti sündimine eimillestki tundub aga olevat tülikam kui struktuuri puudumise korral. Loogiline analüüs näitab, et füüsikaseaduste ja materia vastasmõju sissetoomine tähendab loobumist füüsikalisest determineeritusest (mis tugineb vaid meie kogemusele ja mille absolutiseerimiseks pole seega mingit alust). Füüsikule tundub ilmselge, et süsteemi algolek määrab ära kogu tema arengu; veidi šokeerivalt mõjus juba mittelineaarsete süsteemide stohhastilisuse avastamine (s.t et kõige tühisem erinevus algandmetes viib varem või hiljem olulise lahknevuseni; näiteks sääse tiivalööki võib nädala möödudes viia tsükloni moodustumiseni; põhimõtteline determineeritus siiski jääb, on vaid vaja absoluutset täpsust algandmetes). Antud juhul aga tähendaks iga-sugune determineeritus algse seaduse olemasolu ja viiks seega vastuoluni eeldusega.

reservatsioonid lihtsuse printsiibi suhtes: olles läbi teinud võib-olla keerulise evolutsiooni, ei tarvitse füüsikaseadused olla sugugi lihtsad. Midagi sellesarnast on ilmselt toimunud mõtlemisega ajaloos: teadmised ja mõtlemisseadused pidid kasvama ja arenema tihedas vastasmõjus, lähtudes eimillestki. Tõsi, mõtlemisel on oma materiaalne kandja, mis võis mõjutada tema muutumist. Kommenteerides toodud skeemi universumite tekkimisest, rõhutagem veel kord, et tegemist on vaid spekulatsiooniga, mille ülesandeks on seada kahtluse alla mõningaid dogmasid. Antroopse printsiibi enda seisukohast pole konkreetsel skeemil mingit tähtsust.

Üks põhimõttelisi raskusi, millega antroopse printsiibi juures paratamatult tuleb kokku puutuda, on meie fantaasiavõime nappus, kui on vaja ette kujutada, millised võiksid olla teised universumid. Eespool sai vaid varieeritud põhiparameetrite väärtusi, tõgelikult on võimalusi loomulikult palju rohkem. Mõeldes, millised võiksid olla teised universumid, opereerime paratamatult mõistetega, mis on pärit Universumist; ometi ei tarvitse nad olla üldse kohaldatavad. Nii näiteks võib olla, et naturaalarvud, universaalsed meie maailmas, on sobimatud mis tahes protsessi kirjeldamiseks mõnes teises. Õnneks aga saame siingi viidata eespool öeldule: printsiipialne pole mitte universumite sisestruktuur, vaid nende olemasolu fakt ise.

Siiamaani oleme käsitlenud vaatlemisprotsessi ja füüsikaseaduste vahekorda Universumis. Kuid väga huvitav oleks rakendada antroopset printsiipi — ja see kujutaks endast tema kõige tugevamat versiooni — ka mõtlemisseaduste põhjendamiseks (nende all mõistaksime eelkõige dialektika seadusi²). Seega kui oletada, et looduslik valik võimaldanuks mõtlemist ka hoopis teistel alustel

² Dialektikaseaduste laiendamine väljapoole mõtlemist (Hegeli antud piire) tundub kunstlik. Nii kujutab eituse eituse seaduse Engelsi-poolne tõlgendus eluta looduse protsesside jaoks vaid ühe liikumise tüübi (kvaasiperioodilise) esiletõstmist ja talle

(iseendast väga intrigeeriv küsimus!), siis võiks edasi arutada, et ega need teised alused vist poleks lasknud kujuneda inimesel vaatlejaks. Et vaatlemiseks on tingimata vajalik maailma tunnetamise stabiilsus (kvantiteedi üleminek kvaliteediks), arenguvõimelisus (eituse eitamine) ja seda arengut käivitavad mehhanismid (vastandite ühtsus ja võitlemine). Niisuguse spekulatsiooni teel kohtuksime eelkõige kahe probleemiga: esiteks piiratud ettekujutusega meie enese mõtlemisest, teiseks vajadusega konkretiseerida, milline elusolend on vaatleja, milline mitte (kui Maa oleks hävinud 20 000 aasta eest, kas see oleks siis tähendanud, et Universum polekski olnud reaalne eelkirjeldatud mõttes?). Enam-vähem vastuvõetav tundub väide, et inimene muutus Universumi (mõtlemise) omaduste asjus vaatlejaks siis, kui ta hakkas nende kohta küsimusi esitama. On selge, et kosmoloogia seisukohalt pole niisugusel täpsustusel mingit tähtsust, sest ahvi teket lubavad füüsikaseadused vaevalt keelaksid inimeseks arenemist.

Võib äratada imestust, miks nii enesestmõistetav asi nagu antropne printsiip nõnda hilja formuleeriti. Ilmselt nõudis see siiski loodusteaduste teatavat küpsusastet, eluni viivate protsesside üldjoonelist mõistmist — seda on näha antropse printsiibi arenguloostki (lähemalt vt Казютинский, Балашов 1989). Esimene, relativismieelne etapp hõlmab sajandivahetust ning sai alguse Wallasi töödest. Nii sobib inimese olemasolu nõue ruumi kolmemõõtmelisuse tuletamiseks (suurem mõõtmete arv koos lihtsuse printsiibist tuleneva jõujoonte puudumise tingimusega vaakumis viib kahest kehast koosneva süsteemi ebastabiilsuseni). 1950.—1960. aastaid võib pidada teiseks, makroskoopiliseks relativistlikuks etapiks: 1955 järeldas

erilise staatuse andmist. Kahe ülejäänud seadusega aga on nii, et isegi juba nende formuleerimisel kasutatakse mõisteid, millele on võimatu anda objektiivset, mõtlemisest sõltumatut sisu (seega pole nad mitte seadused looduse arengust, vaid meie ettekujutuse arengust looduse kohta).

Antroopsest printsiibist

Abram Zelmanov, et elu tekkimiseks oli vajalik piisavalt kiire ja kestav Universumi paisumine, veidi hiljem väitis ta: «Me oleme mingit kindlat sorti protsesside tunnustajad seepärast, et teistsugused protsessid toimuvad ilma tunnustajateta» (Зельманов 1970). Kolmas etapp sai alguse Robert Henry Dicke'i eespoolmainitud artiklist, mis tugineb George Gamovi töödele kosmilisest nukleosünteesist.

Lõpetuseks ja kokkuvõtteks sobib peatuda antroopse printsiibi suure populaarsuse põhjustel tänapäeva maailmas. Kosmoloogilised küsimused pakuvad inimestele üldiselt suuremat huvi kui teised filosoofilised probleemid. Mõneti on see ka loomulik — kosmoloogia ei nõua reflektiivset mõtlemist, mis pole inimestele eriti loomuline. Õeldu kinnituseks meenutagem müüte maailma loomisest, jutte maailma äärest, ennustusi maailma lõpust ja taaspuhkenud UFO-buumi. Ka antiikfilosoofia maailmaehituslikud konstruktsioonid väärivad tähelepanu. Ja kes poleks omal ajal pead murdnud selle üle, mis on maailma lõpu taga! Veel ühe põhjusena võib nimetada reaktsiooni materialistlikule absolutiseerimisele — inimesele antakse maailmapildis veidi väarikam roll. Kõige äärmuslikuma formuleeringu korras võiks öelda, et maailm on olemas seepärast, et oleks olemas inimene (vaatleja), ja on selline, et viimane saaks olemas olla. Tähtis on ka ökoloogiline aspekt, eriti tänaste roheliste meeleolude taustal. Maapealse elu võimalik unikaalsus — ja mitte ainult Universumis — peaks andma mõtlemisainet, kas me ikka väärtustame teda küllaldaselt.

Nii et kuigi kõiki neid küsimusi ei saa pidada lõplikult lahendatuks ja antroopseid argumente tuleb esialgu veel vaadelda kui küsimusi vastavatele teadustele (seoses viimaste ebatäielikkusega), on antroopne printsiip siiski midagi palju enam kui lihtsalt kriteerium «milleks otsida põhjust, võib-olla seda polegi» — valikul erinevate teooriate vahel (niisuguseks peab printsiibi esmast rolli üks tema autoreid Carter (Горячие... 1989)).

Kirjandus

Carter, Brandon 1983. The Anthropic Principle and its Implication for Biological Evolution. — Philosophical Transactions of Royal Society of London, vol A 310, no 1512, pp 347—369

Dicke, Robert Henry 1961. Dirac's Cosmology and Mach's Principle. — Nature, vol 192, no 4801, pp 440—441

Edington, A. S. 1946. Fundamental Theory. Cambridge

Everett, Hugh 1957. «Relative State» Formulation of Quantum Mechanics. — Reviews of Modern Physics, vol 29, no 3, pp 454—462

Leslie, John 1982. Anthropic Principle, World Ensemble, Design. — American Philosophical Quarterly, vol 19, no 2, p 145

Lovelock, Jim 1979. Gaia: A New Look at Life on Earth. London—New York

Wheeler, John Archibald 1977. Genesis and Observership: Foundational Problems in the Special Sciences. Dordrecht

Гольданский, В. И., В. В. Кузьмин 1989. Спонтанное нарушение зеркальной симметрии в природе и происхождение жизни. — Успехи физических наук, т 157, вып 1, с 3—50

Горячие точки космологии 1989. — Природа, № 7, с 3—18

Зельманов, Абрам 1970. Некоторые философские аспекты современной космологии и смежных проблем физики. — Диалектика и современное естествознание. Москва, Наука, с 395—400

Казютинский, Вадим, Юрий Балашов 1989. Антропный принцип: История и современность. — Природа, № 1, с 23—32

RADIKAALNE SKEPTITSISM KUI ANTROOPSUSPRINTSIIP MIKROKOSMOSES

Tanel Tammet

Käesolevas artiklis püütakse näidata teatud viisi, kuidas skeptitsism viimase äärmuseni viia — radikaalse skeptitsismi all mõistab autor väidet «mitte midagi ei ole olemas». Iseenesest näib niisugune väide olevat naeruväärne ja tema koht pigem hullumajas: kui mõõdukalt skeptilised väited (mis pole suunatud tervele maailmale, vaid mingile tema osale) on igasuguse teadusliku metodoloogia aluseks, siis radikaalset skeptitsismi saab rakendada ainult *reductio ad absurdum*'i kaudu skeptikule enesele. Järgneva analüüsi käigus üritatakse demonstreerida radikaalse skeptitsismi mõeldavust ja teatud mõttes isegi vältimatust: eesmärgiks on reduktsioon mõtlemisele kui sellisele, s. t autor püüab sel kombel rõhutada inimese tunnetusvõimaluste põhimõttelist piiratust ka puhtideaalses sfääris.

Skeptitsistlikel argumentidel ja mõtlemiskalduvustel võib teatud vaevaga eraldada kaht poolust: sofistlikku ehk süntaktilist, mis baseerub loomuliku keelega manipuleerimisel, ja intuiitivset ehk semantilist, mille allikad

on enam-vähem keelevälised. Klassikalised radikaalskeptitsistlikud argumendid (siin peetakse silmas peamiselt Gorgiast Leontinoist ja Elea koolkonda) on nimelt sofistlikud.

Ilmselt tuntuim radikaalse skeptitsismi esindaja Gorgias tõestas (kasutades seejuures vägagi kahtlase väärtusega meetodeid) järgneva kolmeosalise väite:

1. Mitte midagi ei ole olemas. 2. Kui miski oleks olemas, siis ei oleks see olemasolev tunnetatav. 3. Kui miski oleks olemas ja oleks ka tunnetatav, siis ei oleks see olemasolev ei väljendatav ega kirjeldatav. Gorgiase teos «Mitteolevast ehk loodusest» ei ole säilinud ja tema kuuluse argumentatsioon on ära toodud hilisema skeptiku Sextus Empiricuse esimeses raamatus kaheosalisest teosest «Loogikute vastu» (Секст Эмпирик 1975), kus Empiricus annab ülevaate kreeka skeptitsistlikust filosoofiast.

Gorgiase esimene väide «mitte midagi ei ole olemas» kujutabki endast võimalikest radikaalseimat skeptitsistlikku väidet, kust edasi ei ole juba mitte kuhugi minna. Esimese väitega võrreldes on teine ja kolmas kergemini aktsepteeritavad ja erisuguste modifikatsioonidena üpris levinud.

Nagu Uku Masing märgib, on Gorgiase argumentatsioon ilmselt mõeldud pilana (peamiselt Parmenidese kohta) nimede (nimisõnade) ja nende poolt tähistatavate nähtuste samastamise, eriti eituse mõiste ülemineku vastu «eituse nähtuseks». Masingu järgi on Gorgiase esmaseks objektiks tema enda «tõestuses» kasutatud vahendid, aga mitte mõtlemine kui selline. (Masing 1989.)

Gorgiase esimese väite (s. o radikaalse skeptitsismi põhiväite) tõestus koosneb kahest osast: esimeses näidatakse, et suvaline olemasolev ei samastu mitteolemise kui mõistega (kui mitteolemine samastuks millegi olemasolevaga, siis oleks meil Gorgiase kinnitust mööda tegemist totaalse vastuoluga; seejuures aetakse mõiste ning tema poolt tähistatav objekt teadlikult segamini). Teises osas näidatakse, et suvaline olemasolev ei saa tegelikult siiski

Radikaalne skeptitsism

olemas olla (kui ta oleks olemas, siis oleks ta kas igavene või ajutine. Kui ta oleks igavene, siis Gorgiase järgi peaks ta olema ka ruumis lõpmatu ehk piiritu, piiritu nähtus aga ei ole mitte üheski kohas. Kui ta oleks ajutine, siis peaks ta olema millestki olevast pärit, see omakorda mingist teisest olevast jne jne. Sellisel põhjuslikul jadal aga pole algust (eelnevalt näidati, et igavest olevat ei saa olla), seega ei saa olla ka kogu jada (pole algpõhjust). Mingi konkreetse põhjusliku jada vajadus algpõhjuse järele on muuseas ka kõigi Aquino Thomase poolt «Summa Theologiaes» toodud jumalatõestuste ideeks. Erinevus Gorgiase argumentatsioonist on lihtsalt igavese ja piiritu oleva aktsepteerimises: Gorgiase seisukoht, et igavene nähtus on ruumis lõpmatu, tundub tegelikult alusetu; väide, et piiritu nähtus ei ole mitte üheski kohas, paistab aga liiga lootusrikkalt toetuvat sõnaga «koht» harilikult seostuvalle).

Gorgiase tõestuse esimene liin on muidugi suurepärane näide sellisest keelekasutusest, mille vastureaktsioonina tekkis Viini ring ja loogilise positivismi koolkond. Reaktsioon sellisele keelekasutusele on läbiv teema Viini ringiga seotud Ludwig Wittgensteini filosoofias, peamine ühisjoon Wittgensteini varaste ja hiliste vaadete vahel. Nooruses oli Wittgenstein nimelt seisukohal, et keeles on sisu vaid täpsetel loogikakonstruktsioonidel, suurem osa filosoofiat aga kujutab endast pseudoväiteid, mis tekivad loomuliku keele ekslikust käsitlemisest loogiliselt korrektse formaalse süsteemina. Selliste ideede mõjul kirjutas Wittgenstein kuulsa «Tractatus Logico-Philosophicuse», hiljem aga pettus täielikult oma varasemates lootustes loogiliselt korrektele formaalsele keelele. Üheks põhiteguriks oli seejuures formaalse loogika enda areng. Wittgenstein oli sajandialguse ühe olulisema loogiku Bertrand Russelli õpilane. Wittgensteini noorusajal valitses loogikute ringkondades hüpotees formaalloogiliste süsteemide üldkasutatavusest, mida eriti propageeris David Hilberti prog-

ramm matemaatikale n -ö «tugeva» aluse rajamiseks. Kurt Gödeli tööde tagajärjel sellised lootused purunesid. Wittgensteini hilisemas suhtumises keelde seisis olulisel kohal «keelemängude» mõiste, mis, väljendades loomuliku keele avatud, arenevat ja pragmaatilist-iseloomu, loobus igasugusest läheduse otsimisest loomulike ja formaalsete keelte vahel. Hilisem Wittgenstein on sisuliselt nominalistlikel positsioonidel ja eitab sõnatähenduste iseiseisvat eksisteerimist väljaspool keelestruktuure.

Teatud marginaalne tähendus on siinjuures ka Alfred Tarski poolt näidatud tõsiasjal, et kui mingis keeles on olemas tõe mõiste (mingi lause L kohta saab öelda «lause L on tõene»), siis on niisugune keel kas äärmiselt vaene (s. t keelega manipuleerides võib tõestada väga vähe) või on see keel süsteemina vastuoluline (s. t keelega manipuleerides võib «tõestada» ükskõik mida, sealhulgas ka kõiki loogiliselt valesid väiteid) (Tarski 1951). Loomuliku keele jaoks, kus tõe mõiste on teatavasti olemas, tähendab Tarski tulemus niigi ilmset asjaolu: igasugustesse loomulikus keeles tehtavatesse arutlustesse tuleb suhtuda ainult sisuliste kriteeriumide järgi ja mitte eeldada, et arutluse näiliselt korrektne loogiline struktuur ka arutluse sisulise korrektsuse garanteerib.

Eeltoodut arvesse võttes jääb radikaalse skeptitsismi jaoks ainsaks võimaluseks pseudoloogilistest operatsioonidest vaba, intuitiivselt aktsepteeritav põhjendus. Sisuliselt kujutaks see põhjendus endast n -ö totaalnihistlikku kosmoloogiat, mis oma objekti eitab. Radikaalse skeptitsismi vastuolu inimesse sisseharjunud veendumustega väljendab ehk kõige teravamalt Descartes'i humanitaarse aksiomaatika ainus aksiom «mõtlen, järelikult olen». Järgnevas püüame ehitada kosmoloogia, kus Descartes'i aksiom (ja üldse mitte ükski aksiom) ei kehti.

Lähtepunktiks võtame tuntud skeptitsistliku hüpoteesi «öelast teadlasest» (detailset käsitlust koos vähem radikaalse rakendusega vt Unger 1975, meenutada võiks ka samale ideele ehitatud Stanislaw Lemi novelli (Lem

1967)): kujutleme (s. t on täiesti võimalik kujutleda), et kogu inimese poolt püütav sensoorne informatsioon on spetsiaalselt konstrueeritud mingi õela teadlase poolt: kui ma näen enda ees kivi, katsun selle pinda, koputan vasa-raga ja kuulen kilksatust, siis ei pruugi kivi-elamus minus sugugi mitte olla nn «objektiivse reaalsuse» peegeldus, vaid sellesama teadlase poolt kuritahtlikult tekitatud hallutsinatsioon. Võib kasutada väga erinevaid vahendeid: lihtsaim on manustada mõnd hallutsinogeeni (LSD, meskaliin), kuid siis on puuduseks hallutsinatsioonide vähene juhitevus (kuigi teatud määral on see võimalik: kontakti säilimisel hallutsineeriva subjektiga võib talle sisendada, et ta tõepoolest näeb enda ees kivi).

Suurema tehnilise täiuslikkuse juures võib õel teadlane kasutada ajju istutatud elektroode. Teatavasti on niisuguste meetoditega tõepoolest võimalik mõningaid kujutlusi esile kutsuda, kuigi kaasaegne tehnoloogia detailseid pettekujutlusi tekitada (õnneks) veel ei suuda. Sellegipoolest võime kujutleda supertehnoloogiat omavat teadlast, kes suudab sarnasel viisil anda signaali igasse silmast, kõrvast jne lähtuvasse närvikiudu, saates katsealuse silmanärvidesse teadlase kompuutrikraanil oleva pildi või piltide jada, s. o filmi. Et inimese tajul on olemas teatud diskreet (s. t väga väikesi erinevusi valgustuses silmas olevad kolvikesed ei tunnetata), on sel kombel teoreetiliselt (õela teadlase jaoks aga praktiliselt)-võimalik saata inimajju kujutisi, mis jäävad «loomulikest» kujutistest eristamatuks. «Õela teadlase» hüpoteesi aluseks on ilmselt seesama tunnetus, mis on ühine nii fenomenoloogilisele käsitlusele kui Berkeley psühholoogilisele atomismile; ning muidugi ei ole «õela teadlase» hüpotees radikaalskeptitsistlik — oletatakse ju teadlase reaalselt eksisteerimist ja ega tema tekitatud hallutsinatsioonidki olematud ole.

Siit on aga kerge liikuda sammhaaval edasi: kujutleme, et õel teadlane saadab ajju absoluutselt juhusliku signaali (igasse närvikiudu tuleb pidevalt muutuv, sea-

duspäratu, teistesse närvikiududesse saabuvast sama-laadilisest signaalist sõltumatu signaal). Selline juhuslik signaal võib haruharva, kõigi närvikiudude signaalide õnneliku kokkusattumise korral olla näiteks seesama kivi-kujund. Samamoodi on võimalik asjaolude pikemaajalise õnneliku kokkusattumise korral näha ükskõik millist näiliselt mõtestatud pilti või piltide jada, mis on eristamatu nn «objektiivse reaalsuse peegeldusest». Oletame, et õel teadlane ei lase mul ära surra ja ma elan igavesti — siis on iga pildiseeria jaoks lõpmatult tõenäoline, et ma kunagi seda pildiseeriat tõepoolest näen, sest lõpmatu aja seisukohast on iga lõpliku, kuigi kaduvväikese tõenäosusega pildiseeria ilmumine lõpmatult tõenäoline.

Praeguseks hetkeks toodud hüpotees iseäralikust igavesest teadlasest, kes katsejärest elus hoiab ja juhusliku informatsiooniga toidab, on iseenesest väga veider (miks peaks keegi teadlane, olgugi õel, tegelema millegi sedavõrd absurdsega) ja samas ikkagi veel mitte radikaalskeptitsistlik (isegi vastupidi: oletatakse, seejuures ilma mingi aluseta, teatud konkreetset tüüpi teadlase olemasolu). Võime kujutleda midagi sellesarnast, aga teatud mõttes hoopis lihtsamat, nimelt absoluutselt juhuslikku maailma, kus ei ole mingeid teadlasi ega üldse mitte midagi; kõik selle maailma osad on juhuslikud, nagu me kujutlesime olevat juhuslikud meie närvikiududesse saabuvad signaalid. Ei ole midagi «olematumat» kui täielik juhuslikkus (kujutlus olematusest kui tühjusest on kohatu: see eeldab ruumi ja stabiilsust; kuidas on olematu stabiilne olek?). Ei ole midagi mõtetumt kui täielik juhuslikkus. Olematu maailm on selgeim vastus Heideggeri poolt lausunud metafüüsika põhiküsimusele: miks on midagi üldse olemas? Tõepoolest — miks.

Siiamaani on meie hüpotees maailma olematusest seotud kujutlusega iseendast kui mõtlevast substantsist: vähemalt lugejate jaoks näib Descartes'i *cogito*-eeldus

Radikaalne skeptitsism

olevat täidetud. Kujutus, et maailm, milles ma olen, on juhuslik, sisaldab veel siiski mind ennast kui erandina tegelikult olevat substantsi (niisugust hüpoteesi võiks nimetada ehk «skeptitsistlikuks radikaalsolipsismiks», aga siiski mitte veel radikaalseks skeptitsismiks) ning on lähedane Bertrand Russelli hüpoteesile, et maailm loodi alles paar sekundit tagasi ning kõik mälestused loodi sel-listena minu ajju.

Meie käsitlesega veidi sarnaseid hüpoteese (kuid mitte radikaalskeptitsistlikke) on genereerinud kosmoloogias tuntud antroopsusprintsipi: nimelt (iseenesest triviaalne) tähelepanek, et maailm, mida me tajume, saab olla vaid selline, et meie oleme selle maailma sees (antroopsusprintsipi mõiste tõi esimesena kasutusse F. R. Tennant teoses «Philosophical Theology») (Tennant 1930). Tähelepanuväärne on siin asjaolu, et astronoomide rehkenduste järgi on elu tekkeks vajaliku keskkonna olemasolu n-ö väga väikese tõenäosusega. Füüsikalises maailmapildis on teadupärast suur hulk erinevaid n-ü füüsikalisi konstante nagu gravitatsioonijõud, valguse kiirus, osakeste (umbmääraselt hinnatav) arv universumis jne, mis on iseseisvad selles mõttes, et ei ole nagu mingit otsest põhjust, miks ei võiks nende konstantide suurused olla tegelikest teadaolevatest väärtustest erinevad. Näiteks miks ei võiks valguse kiirus olla mitte 300 000 km/s, vaid 100 000 km/s ja gravitatsioonijõud kaks korda tugevam tegelikust? Üllataval kombel näitavad arvutused, et juba üpris väikesed kõrvalekalded füüsikaliste konstantide suuruses tähendaksid, et universumi ehitus oleks kardinaalselt erinev praegusest. Elu tekkeks sobiva temperatuuri, paraja suuruse ja tihedusega ainekogumite (nagu Päikese ümber tiirlevad planeedid) teke ei oleks universumi evolutsiooni käigus olnud ilmselt võimalik, kui füüsikaliste konstantide suurused oleksid teised. Gravitatsioonikonstandi praegusest suurem olek tähendaks, et universum kollapseeruks juba enne galaktikate ja tähtede moodustumist, väiksem olek aga, vastu-

pidi, oleks viinud universumi ainese hajumisele, nii et galaktikaid ja tähti ei oleks tekkinud.

Maailma tuntumaid astrofüüsikuid Stephen W. Hawking väidabki, et universumi struktuuri ja füüsikaliste konstantide suurus saab mõista just tunnetava subjekti, inimese olemasolu võimalikkuse seisukohalt. Võime kujutleda, et maailmu sünnib palju ja teatud määral juhuslikult. Meie poolt jälgitava maailma struktuur peab muidugi paratamatult olema selline, mis võimaldab meil olemas olla. Samas ei ole antroopsusprintsibiile suurema tähelepanu pööramine enesega olulisi avastusi kaasa toonud, sest antroopsusprintsibist saab ilmselt teha ainult väga spekulatiivse iseloomuga järeldusi. John Barrow ja Frank Tipler näiteks väidavad oma monograafias, et «antroopsusprintsiiip arenes traditsioonilisest argumentatsioonist Jumala olemasolu kohta, nimelt selle entaksioloogilisest versioonist, mis baseerus looduses esineva tähelepanuväärse korra ja harmoonia seletamises antropotsentristlike eesmärkidega» ning kasutavad (nagu märgib William Lane Craig (Craig 1988)), antroopsusprintsiiipi n-õ «Darwini töö lõpuleviimiseks» teleoloogilise argumentatsiooni lammutamisel, väites, et maailmas näiliselt valitsev reeglipärasus ja kord ongi vaid näilisus, s. t lihtne paratamatus seda korda tunnetava subjekti olemise suhtes (Barrow, Tipler 1986). Craig on vastupidisel positsioonil, arvates, et antroopsusprintsiiip pigem kinnitab kui kahjustab Jumala olemasolu teooriat.

Niisama hästi kui makrokosmoses õnnestub antroopsusprintsiiipi kasutada mikrokosmoses radikaalse skeptitsismi põhjendusest suurima takistuse väljaviimisel, s. t näitamaks, et tunnetava subjekti olemasolu võib olla vaid näilisus, juhuslikkuse poolt genereeritud sisutu fluktuatsioon. Võtame niisiis uuesti tähelepanu objektiks absoluutselt juhusliku maailma, mille iga väikseimgi osa (kui seda sõna üldse kasutada saab) on kõigist teistest

Radikaalne skeptitsism

osadest täiesti sõltumatu käitumisega. On võimalik (ja nagu teada, lõpmatu aja suhtes tegelikult paratamatu), et selles maailmas moodustub (niisamuti nagu moodustub juhuslik, näiliselt aga korrapstatud ja seotud pildijada) selline struktuur, mis n-ö mõtleb ja tajub (niisugune struktuur võib meile teadmata võimaluste kõrval lihtsalt sarnaneda inimaju struktuurile), tehes seda mingi juhusliku pikkusega (s. t jällegi piiramatult suure) ajavahe- miku vältel. Iga hetk võib mõtlev struktuur annihileeruda ja muutuda ükskõik milleks, kaduda hoopis või mõelda millestki muust. Millega siis seletada meie kui selliste struktuuride poolt pidevalt kogetavat tunnetuse pidevust, lähedastel ajahetkedel tajutava maailma sarnasust? On ilmne, et kui mõtleva struktuuri olek mingil hetkel liiga oluliselt erineb eelmisest olekust, katkeb tunnetamise pidevus ja me ei saa enam rääkida samast struktuurist, s. t eelmist «subjekti» enam ei ole (vt ka Jaan Unduski käsitlust mõistmisest kui pidevusest (Undusk 1989)). Tunnetusprotsess (ehk mõtlemisprotsess) ei saa sisaldada liiga järske üleminekuid: antroopsusprintsiibi kohaselt just sellepärast neid üleminekuid ei olegi, just sellepärast on inimese silme ees olev maailm korrapstatud ja pidev: juhuslikkuse tekitatud liiga suured hälbed pidevusest ja säilivusest lihtsalt hävitavad tunnetava subjekti. Suurte hälvete tõenäosus on küll võrreldamatult suurem väikeste, subjekti säilitavate hälvete tõenäosusest, lõpmatuse seisukohast on aga ka viimaste järjekuse esinemise tõenäosus lõpmatult suur.

Siit veel veidi edasi liikudes on kerge märgata, et ka aja ehk järjestuse mõiste ei ole tunnetava subjekti olemasoluks fundamentaalselt vajalik; tagasi liikudes aga võib tähelepanu pöörduda niisuguste tuntud kontseptsioonide nagu termodünaamikast tuttava soojussurma (universumi seisund, kus temas olev informatsioon on minimaalne) ja mahajaana-budismis oluliseks peetava tühjuse kujustamise tähendusele radikaalse skeptitsismi kaudu.

Kujutus maailmast kui absoluutsest juhuslikkusest ei sisalda niisiis iseenesest midagi vasturääkivat või põhimõtteliselt arusaamatut, on lihtsalt mõistetav ning terve mõistuse poolt puhtratsionaalsest seisukohast seega täiesti aktsepteeritav. Isegi enam: teatud totaalse tühjuse ja mõttetuse taju, mida igaüks vahetevahel kogeb, võib siit leida lihtsaima seletuse. Autori meelest on olematu maailma aktsepteerimine ka ainus viis maailma lõpuni ära seletada: iga teine võimalus viib lõpuks millelegi, mida me mõista ei suuda ega püüagi.

Niimoodi arutledes jõuab mõistus järjekordselt iseene eitamiseni. Tõepoolest, tõepoolest: ... ning enesekindlus on kurjast.

Kirjandus

Barrow, John, Frank Tipler 1986. The anthropic cosmological principle. Oxford, Clarendon Press

Craig, William Lane 1988. Barrow and Tipler on the Anthropic Principle vs. Divine Design. — The British Journal for the philosophy of science, vol 39, no 3, pp 389—396

Lem, Stanislaw 1967. Ijon Tichy mälestused. («Loomingu» Raamatukogu, nr 49.) Tallinn, Perioodika

Masing, Uku 1989. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust. — Akadeemia, nr 1, lk 194—223

Tennant, F. R. 1930. Philosophical theology. Cambridge, Cambridge University Press

Tarski, Alfred 1951. The concept of truth in formalized languages. — A. Tarski. Logic, Semantics and Metamathematics, New York, pp 152—278

Undusk, Jaan 1989. Mõistmine kui pidevus. — Akadeemia, nr 4, lk 711—732

Unger, Peter 1975. Ignorance: a case for scepticism. Oxford, Clarendon Press

Секст Эмпирик 1975. Сочинения в двух томах. Москва, Мысль

TEOLOGIST JA
PSÜHKOLOGIST PIHIST

TEOLOOGILIST JA PSÜHHOLOOGILIST PIHIST

Stephen Knowers

Tõlkinud Kersti Uibo

Enne kristliku pihi käsitlemist tahaksin tuua kaks näidet mittekristlikust ühiskonnast.

Kõigepealt vaatleme pihti Lõuna-Ameerika suguharude juures antropoloog La Barre'i silmade läbi 1964. a. Neid suguharusid uurides pani ta tähele, et tihti on piht osa tervistamisrituaalist. Haiguse ja patu vahel nähakse seost. Mõned rituaalid viivad haige oma pattude üksikasjalisele ülestunnistamisele, eriti selliste pattude, mis võiksid olla vahetult seotud patsiendi haigusega. Enne kõike tuleb patt otse välja öelda. Üldisest pihist ei piisa. Vahel patsient isegi mõtleb patud välja, et rituaali see osa toimima hakkaks. Samuti võimaldab piht šamaanil demonstreerida oma võimeid. Šamaan ütleb patsiendile, et tema patud on juba teada, ja kui too on need nimetanud, kinnitab öeldut. See suurendab šamaani mainet ja võimu. Mõnikord aitavad kohalolijad patsiendil patte meelde tuletada ja tunnistavad oma osavõttu tema ülestustumistest. Nad aitavad ka palvetada, et pihi lõpuks

Ette kantud Eesti Goethe Gümnaasiumis 25. augustil 1989
Tartus.

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

luua soodus vaimne mõjusfäär. Seega aitab piht patsiendil oma tõvest aru saada ja ta kannab ka ise vastutust oma paranemise eest. Samuti lähendab piht teda kaastlastele. Šamaani võimed avaldavad mõju ning rühmal tekib side vaimuilмага. Sedaviisi aidatakse patsiendil terveneda.

Võib tuua paralleeli «kontrrevolutsionääride» pihtimustega Hiina kultuurirevolutsiooni ajal. Ülekuulajat võib võrrelda psühhiaatriga, kes ravib patsiente vaimuhaiglas. Mõlemad püüavad muuta subjekti käitumist ühiskonna vormidele vastavaks lootuses, et kui inimene oma vigadest aru saab, sobib ta ühiskonda paremini. Mõlemad kasutavad interneerimist ja distsipliini, et esile kutsuda ahastust, mis aitab neid nende töös. Inimese edasine saatus sõltub nii ülekuulajast kui ka psühhiaatrist. Praegu me ei analüüsi mitte ainult ülekuulitava isiku, vaid ka ülekuulaja psüühikat, kes peab suutma muuta ülekuulitava mõtteid nii, et ülekuulaja maailmavaade saaks kinnitust. Ülestunnistust kuulates tunneb ülekuulaja kergendust. See vähendab tema süütunnet teisele avaldatud surve pärast ning ühtlasi kaob tal kartus, et tunnistust ei tulegi. Tavalisi töölisi olnuks lihtsam maha lasta, aga selle asemel allutati nad aeganõudvale ülekuulamisele. Neilt loodeti siirast patukahetsust, mitte tühipaljast järeleandmist. Kultuurirevolutsiooniaegsete ülekuulajate eesmärgiks oli saada nii olulist kui ka ebaolulist informatsiooni maksimaalselt, selleks et õnnestada inimeste maailmavaadet. Üles tuli tunnistada nii eksimõtted kui ka -teod. Sageli tunnistas inimene oma kuritegusid teiste juuresolekul, teistelt oodati süüdistuste lisamist. Sellise tuleproovi teel esile kutsutud süütunde eesmärgiks oli irrutada inimest tema väärideoloogiast. Kui see oli õnnestunud, pidanuks ülekuulatu tagasi saama oma identiteeditunde ja leidma kergendust, jagades nüüd kohtumõistjate maailmavaadet.

Ilmlikke paralleele pihi kasutamises võib leida kaasaajagi. Toon kaks näidet Britanniast. *Alcoholics Anony-*

mous (Anonüümsed Alkohoolikud) on organisatsioon, mille eesmärk on aidata alkohoolikuid alkoholi kuritarvitamisest loobumisel. Väidetakse, et kolm neljandikku organisatsiooniga ühinenuist saavad terveks. Organisatsiooni liikmed aitavad üksteist ise. Rühmakoosolekuist osavõtjad tunnistavad, et olid alkoholismi kütkes, ning tõendavad, kui hästi läheb neil nüüd. Alkohoolikud tunnevad end kõige paremini omasuguste seltsis — seetõttu kogunevadki nad tavaliselt paarides. *Alcoholics Anonymous* annab neile samuti kaaslustunde, ehkki karskuse pinnal. Organisatsioon nõuab, et alkohoolik tunnistaks alkoholi võimu tema üle — see käib vastu talle omasele kõikvõimsustundele. Ühtlasi nõuab organisatsioon, et alkohoolik hüvitaks teistele tehtud kahju — see aitab vabaneda demoraliseerivast süütundest. Organisatsiooni liikmeid ergutatakse üles otsima teisi alkohoolikuid ja neid aitama — see hoiab neil silme ees nende endi võimalikku saatust, kui nad taas jooma hakkavad. Ühtlasi aitab see neil taastada lugupidamist iseenda vastu.

Üht teist analoogilist rühma hüütakse *Weightwatchers* (Kaalukaotajad). Need on ülekaalulised naised ja mehed, kel pole õnnestunud üksinda dieeti pidada. Ka sel puhul on tegemist inimestega, kes mõistavad üksteise muresid. Igal kooskäimisel toimub avalik kaalumine, kus kiidetakse neid, kes kaalus alla võtnud, ja laidetakse neid, kes juurde võtnud. Osavõtumaks suurendab enesedistsipliini veelgi.

Niisiis on pihis midagi universaalset, vaatamata tema erilisele kohale kristlikus traditsioonis või psühhoteraapias. Just seda peab meeles pidama, kui hakkame vaatama pihi arengut kirikus. Varakristlased uskusid, et nad elavad viimseid päevi ja et Jeesus Kristus tuleb varsti tagasi ning ajalugu lõpeb. Seetõttu ei soovitanud Püha Paulus kristlastel abielluda, välja arvatud juhul, kui tung selleks on ülearu suur. Hilisemais Uue Testamendi raamatuis on märgata mõningat pettumust, et Issand ei ole veel tulnud. Seepärast vaadati kõike, mida kristlased

tegid, Viimse Kohtupäeva raames. Ristimine tähendas seda, et ristitud kristlasele oli Kohtupäev möödas; usklikele oli andeks antud, ta oli juba uuesti sündinud enda ülestõusmiseks ja alustanud uut elu. Varakristlastel ei olnud päästevahendit, kui ristitu uuesti pattu tegi; tol ajal ei tuntud vajadust sellise päästevahendi järele. Hiljem viis see selleni, et kristlased lükkasid ristimise edasi surmaeelsetele hetkedele, kartes, et pärast ristimist tehtud pattu ei andestata. Ajapikku, kui selgus, et viimnepäev ei tulegi veel niipea, mõistis kirik, et pääsmist pärast ristimist sooritatud patust tuleb otsida traditsioonist. Selle leidiski ta pihis.

Seoses sellega, et viimnepäev jäi tulemata, pidi kirik tegema teisegi ümberhindamise — kuulutustes astus Jeesus välja judaismi seaduste ja eeskirjade vastu. Ka Püha Paulus rõõmustas, kui avastas armureligiooni. See uus moraal näis sobivat niikaua, kuni usuti maailmalõppu lähedal olevat, kuid et see lükkus edasi, hakkas kirik taas moraliseerima ja moraalinorme peale suruma, et võidelda moraalianarhia vastu. Samal ajal kuulutas kirik, et Kristuse evangeelium on astunud moraalseaduste asemele. See pinge on saatnud kirikut tänapäevani. Evangeelium ütleb, et olla hea ei tähenda veel õigeksmõistmist Jumala poolt, ent samas ei ole kirik kindel, kas inimesed suudavad olla head, toetudes ainuüksi Jumala armutootusele. Nõnda näib kirik sageli vähe erinevat seadusreligioonist, mida Jeesus nii kindlalt taunis.

Põhja-Iirimaa protestantide tavaline etteheide katoliku kirikule — nii, nagu nemad seda mõistavad — on see, et katoliku terrorist võib minna pihile ning saada seal andeksandmise. Nad ei mõista seda, kuid tegelikult kritiseerivad nad Jeesus Kristuse šokeerivat õpetust, milles Ta räägib sellest, et inimene ei pea andestama mitte üks kord, vaid lõpmatult. Algusest peale on kristlased oma usu rajaja selle õpetuse kui lootusetult idealistliku kindlalt kõrvale heitnud. Tertullianus näiteks lubas vastumeelselt patustada ristitul pärast ristimist

vaid üks kord, ning näib, et mörva, abielurikkumist ja usutootusest taganemist pidas ta andestamatuks. Patustanutele andestati vaid siis, kui nad tegid läbi patukahetsuse ranged katsed nagu paastumine, palvetamine, hoidumine seksuaalelust ja armuandide andmine — märgiks, et nad tõsiselt kahetsevad pattu. Ometi ei peetud neid patukahetsustegusid veel hiljuti patukahetsusmärkideks, vaid karistusteks. Üsna peagi aga ei nähtud neis karistustes enam karistusi, vaid pattude lunastamist, eitades nõnda Kristuse lunastusohvrit. See oli ummik.

Jeesus andis ise patustele andeks — see oli üks süüdistusi; kui tema üle kohut mõisteti jumalateotuse pärast. Ta usurpeeris Jumala autoriteedi, kes ainsana võis patte andeks anda. Uus Testament läheb veelgi kaugemale ning väidab, et Jeesus andis pattude andestamise õiguse apostlitele. «Võtke vastu Püha Vaim!» ütles ta. «Kellele te iganes patud andeks annate, neile on need andeks antud; kellele te iganes patud kinnitate, neile on need kinnitatud!» (Jh 20, 22—23.) Need sõnad vihjavad mõningasele diskriminatsioonile, kohtuotsusele.

Uues Testamendis on juttu avalikust pihist Jordani jões, kui Jeesust ristitakse, ning hiljem kohtame seda varakristlikus kirikus. Era- ehk salapiht sai tuntuks ilmselt 5. sajandil. 459. aastal kirjutas paavst Leo Suur: «Ärgu olgu individuaalpattude üleskirjutamist ja avalikku ettelugemist, piisab salapihist preestritele.» Ajapikku pehmendati patukahetsusnõudeid ning asendati need trahvisüsteemiga, kusjuures kasusaajaks oli kirik. Piiskopid esindasid nüüd juba ka ilmlikku võimu ning sarnanesid rohkem kohtunikele kui hingekarjastele. Paratamatult kaldus seaduslike moraalkoodeksite peatähelepanu seksuaalelule — asjaolu, mis on pihti moonutanud tänapäevani. Patukahetsuse raames keelati abielupaaridel suguelu suure paastu ajal, enne jõule ja kõigil laupäevadel. Pärast seda, kui patte hakkasid andeks andma preestrid, vähenes avaliku patukahetsuse osa ja suurenes salajase patukahetsuse tähtsus. Selle mõtteks on, et

patukahetsus ei ole andeksandmise hind, vaid selle villi. Keskajal hakati pihti pidama sakramendiks — nähtamatu Jumala-armu sümboliks. Reformatsiooniajal toimus patukahetsus tõsise patu puhul avalikult, kõigil oli kohustus pihtida enne armulauda Ülestõusmispühadel ning vabadus taotleda pattude andeksandmist igal ajal. Sel ajajärgul asetas katoliku kirik pearõhu patukahetsuse juriidilisele aspektile. Trento kirikukogu käsitas pattude andeksandmist juriidilise aktina, kus preester langetab otsuse kui kohtunik. Piht muutus lühemaks ja masinlikumaks.

Reformatsioonikirikutes ei surnud pihtimine välja. Luther pidas pihti hädavajalikuks. «Salapihtimine,» kirjutas ta, «nagu seda praegu tehakse, kuigi see pole pühakirja põhjal tõestatav, on üliväga kiiduväärt, kasulik ja isegi hädavajalik. Ja ma ei tahaks, et see lakkaks; ma olen tõesti rõõmus, et see on Kristuse kirikus olemas, sest see on ainus ravim vaevas südametele.» Oma Suures Katekismuses kirjutas Luther: «Seepärast, kui ma kutsun teid üles pihtima, kutsun teid olema kristlane.» Melanchthon oli arvamusel, et «pattude andeksandmine on niisama vajalik nagu ristimine», sest andeksandmine avaldatakse inimesele «isiklikult ja eriliselt». Hiljem lakkas see tava etendamast mingit osa protestantlikus vaimses, kuigi metodismi rajaja John Wesley soovitas pihti kui «vaimset juhust». Viimasel ajal on mõnes protestantlikus traditsioonis taas hakatud pihti kõrgemalt hindama.

Õigeusu kirik erineb katoliku kirikust. Ta on alati rõhutanud pihi korporatiivset olemust ning seda, et patukahetseja lepitatakse terve kogukonnaga. Enne preestri juurde minemist pidi patukahetseja andeks paluma oma perekonnaliikmetelt. Sakramendi andmise ajal nii preester kui ka patukahetseja seisavad, sümboliseerides oma võrdsust patustajatena. Pihtimisel on preester pigem ravija kui kohtunik. Siiski peab preester teadma, milles on pihtija patustanud, enne kui ta pidu-

likult kuulutab, et tema patud on andeks antud. Patukaristusi harilikult ei määrata. Eri õigeuskirikutel on erinevad tavad. Näiteks Venemaal saab armulauda ainult pärast pihti. Pattude andeksandmise eeskiri õigeuskirikus rõhutab samuti seda, et ei pihita mitte preestrite, vaid Jeesus Kristusele. — «Vaata, mu poeg, Kristus on nähtamatult siinsamas, et vastu võtta sinu ülestunnistus. Seepärast ära häbene ega karda ning ära varja midagi minu eest, vaid räägi mulle siiralt, mida oled teinud. Nii andestab sulle meie Issand Jeesus Kristus. Vaata, tema püha kuju on meie ees. Mina olen tema ees vaid kõige selle tunnistaja, mida sa mulle räägid. Ent kui sa varjad midagi minu eest, patustad sa kahekordselt; seepärast vaata ette — ära lahku ravimata, kui oled tulnud ravimi järele.»

Anglikaani kirikus on pihi suhtes reegel «kõik võivad, keegi ei pea, üksikud peaksid». Anglikaani kirik on käsitanud pihti kui hingekarjase instrumenti. Anglikaani esimene Palveraamat ühendas pihi «lohutuse ja nõuandega» ning soovitas patukahetsejail otsida «peene-tundelist ja õpetatud preestrit». Anglikaani teoloogid on alati soovitanud pihilkäimist; isegi Iirimaal, kus anglikaanid kalduvad end katoliiklastest eristama. Katoliikluse taaselumisega Inglismaal üheksateistkümnendal sajandil hakati ka rohkem pihil käima. Tihti on anglikaani preestrid pihi rituaali ja õpetuse roomakatoliku kirikult üle võtnud ning selle isegi obligatoorseks muutnud. Tänapäeval õpetatakse Inglismaal pihi sakramenti niihästi katoliku kui ka protestantlikes seminarides, kus on aru saadud, et sageli on piht tervistusvahend.

Seega oli tunnete katarsise kaudu tervistumine tuntud ammu enne Sigmund Freudi töid. Üks Aristotelese käsitlus katarsisest oli 1880. aastail Viinis populaarne ning võis mõjutada ka Freudi. Muidugi on konflikt varjatud tundmuste ja nähtavate reageeringute vahel olnud romaani- ja näitekirjanikele hästi teada. Pascal kirjutas oma «Mõtisklustes», et südamel on omad kaalutlused,

mida mõistus ei mõista. 1880. aastatel märkis Nietzsche: «Ma tegin seda,» ütleb minu mälu. «Ei või olla, et ma seda tegin,» ütleb minu uhkus. Lõpuks alistub mälu.»

Eespool kirjeldasin pihi osa primitiivsetes ravirituaalides. Püha Jaakobuse kirjas on samuti soovitatud pihti kui kristlikku tervistusvahendit. Protestantismi tõusuga nõrgenes preesterkonna pihimonopol. Kui Euroopas olid toimunud viimased hukkamised nõidumise pärast, pöörduis huvi kurjade vaimude väljaajamiselt, millega tegelesid preestrid, hüpnosile, mida uuris ilmlik meditsiin. 19. sajandil asendusid kurjadest vaimudest vaevatute kirjeldused kliiniliste aruannetega lõhestatud isiksustest. Kirjanduses käsitlesid Ibsen ja Dostojevski kirgi, mis varitsevad inimesi ning määravad nende käitumist, kes ise usuvad end olevat juhitud mõistusest. Sellelt pinnalt tekkiski Freudi huvi alateadvuslike protsesside ja psühhoanalüüsi vastu.

19. sajandi teine pool oli nii isiksuse kui ka ühiskondliku mahasurumise ajajärk. Viisakas seltskonnas ei sobinud rääkida inimsoo loomalistest instinktides. Piht langes erilise kahtluse alla tema huvi tõttu seksuaalküsimuste vastu, eriti Inglismaal, kus pihtimine oli riigikirikus muutumas üha populaarsemaks. Samasugust vastukaja kutsusid esile ka Freudi tööd ja tegemised. Sellele vaatamata psühhoanalüüs sündis, ning kuigi Freudi teooria on tänapäeval vananenud, on tema panus psühhoanalüüsi arengusse kahtlemata fundamentaalne.

Kristlastele ja teistele vaimsusest huvitatutele on erilise tähtsusega Carl Gustav Jung, kes töötas mõnda aega koos Freudiga, eraldus siis temast ning lõi oma teooria. Erinevalt ateist Freudist, kes pidas usku üheks oluliseks pettekujutluseks, uskus Jung, et kõik tema patsiendid, välja arvatud lapsed, olid haigestunud seetõttu, et neil puudus usk, mida suured religioonid olid neile pakkunud. Ta uskus, et inimesed ei saa tervistuda, kui nad ei võta omaks religioosset elumõistmist. Seejuures ei pidanud ta tingimata vajalikuks käia kirikus või

hakata kristlaseks. See, mida nad vajasid, oli aukartus neist endist suurema reaalsuse ees.

Jung pühendab osa oma «Psühhoanalüüsi raviprintsiipidest» arutlusele pihist. Ta ütleb seal, et miski ei tee inimesi üksildasemaks kui isiklik saladus. «Patused» mõtted või teod hoiavad neid teistest eemal. Sel juhul on pihtimine lunastav-vabastav. Pärast pihtimist saab patukahetseja tunda end taas ühiskonnaliikmena. See on pihi tähtsaim psühholoogiline väärtus.

Jung käsitleb ka pihi teist tagajärge, nimelt «siirdsuhet». Saladuse ja sellega kaasneva kujutluse ülekandmisega tekib patukahetseja ja pihiisa vahel moraalne side. Pihiisa omandab patukahetseja jaoks erilise tähenduse, nagu psühhoterapeutki. Tõenäoliselt on kirik seda soovinudki. Pihiisast saab sõnakuuleliku lambakarja karjane, tema vaimne isa. Selline tulemus on oluline ka preestrile endale — see on tema roll. Võib-olla ongi juhitavate ja juhi vahekord enamikule inimestest parim viis tagada mingisugune moraalne tasakaal ühiskonnas.

Jungi meelest asendavad preester ja kirik vanemaid, nõnda kergendades laste paratamatut iseseisvumist. Kui preester on moraalselt, vaimselt, hingeliselt ja psühholoogiliselt võimekas, võib see vahekord olla tõhus. Siiski leidis Jung, et liiga dogmaatiline kirik on kaotanud vaimse liidri koha ühiskonnas. Intelligentset inimesed olid kõrvale heitnud kõik, mida nad ei mõistnud, eelkõige sümbolid, mis olid kõige vähem arusaadavad. Jung uskus, et inimestele ei meeldi — teadlikult või ebateadlikult —, kui neid vanemlikult juhitakse. Inimesed tahavad olla iseseisvad ja täiskasvanud. Psühhoanalüütik peab seda arvestama, ta ei tohi teha patsienti endast sõltuvaks. Seetõttu püüab ta abivajajat arendada, aidates tal saada täiskasvanuks.

Jungi tähelepanek on hädavajalik. Nagu eespool juba ütlesin, käsitleme peale kliendi ka preestri või psühhoterapeudi psühholoogiat. Niipea kui preester või psühhoterapeut tunneb vajadust olla vanema rollis, on

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

väheusutav, et ta ise areneb ning aitab areneda ka oma kliendil. Olen tähele pannud mõne töölispiirkonda teeniva preestri mõttelaiskust, kui tuleb selgitada mingit seisukohta või ergutada tõelist dialoogi vaieldava probleemi puhul. Kui samasugune mõttelaiskus ilmneb pihil, kinnitab see preestri vanemlikkust ja takistab patukahetsejal moraalselt vastutada. Muidugi peab ka psühhoteraapeut olema valvas, et ta ei muudaks klienti endast sõltuvaks. Ta peab looma väga usaldusliku vahekorra, muutmata seejuures end asendamatuks.

On tähelepanuväärne, kuidas vanemlikkus on pugenud ristiusk, kuigi Jeesus ise püüdis nõrgendada religiooni vanema-lapse sõltuvussuhet. Kui talle öeldi, et tema ema ja vennad on väljas, vastas ta: «Kes on mu ema ja kes on mu vennad?...» Samuti ütles ta: «Teie ei peaks ühtegi inimest oma isaks nimetama.» Jeesus ründas dogmatismi. Kuigi dogma võib endas kätkeada arukat ja head ideed, on dogma iseenesest alati halb, sest teda peetakse heaks iseendast, ilma põhjaliku järeleproovimiseta.

Viimati öeldut unustades ning sõnakuulelikkust vooruseks ülendades salatakse maha Jeesuse radikaalne väljakutse vanemlikkusele religioonis. Pealegi — kui igal kultuuril on oma arusaam inimväärtustest ning igas kultuuris seda levitatakse vanemlikult, siis ei ole mingit lootust, et inimesed jõuaksid ühisele arusaamisele inimväärtustest ja kõikehõlmavast universaalsest eetikast, mis põhineks isikukogemusel.

Jeesuse evangeeliumi keskseks sõnumiks oli armu idee. Ta selgitas seda mõistujuttudega. Ühes loos keelitas noorem poeg isa andma talle tema osa pärandusest kohe kätte. Poeg saab oma päranduse ning raiskab seda, kuni on täitsa paljas. Siis otsustab ta pöörduda koju tagasi — lootuses, et isa võtab ta tööle sulasena. Isa aga ootab teda, võtab ta vastu avasüli ning korraldab tema auks peo. See tegi vanema poja, kes oli isale kogu aeg vastumeelselt kuuletunud, väga armukadedaks. Jutu

mõtteks pole mitte see, nagu andestaks isa pojale see-pärast, et tal on pojast kahju. Isa ootab teda juba ning on talle andestanud. Ta võtab tulija vastu kui poja, sest isegi sulasena pole pojalt võimalik «ära teenida» andestust. See on ainuüksi armutegu.

Ka Jeesus näitas oma tegudega, mida tähendab arm. Kui tema juurde tuuakse prostituut, et tolle üle kohut mõista, ei hakka Jeesus talle andeks andma, vaid ütleb, et talle on juba andestatud. Naise meeleseisund näitab, et ta on muutunud. Kui ta poleks lootnud heasoovlikku vastuvõttu, poleks ta Jeesuse juurde tulnudki.

Kuigi arm on ristiusu evangeeliumi keskne mõiste, ei hinda seda isegi usklikud sageli õigesti. Pahatihti sarnanevad nad armukadedale pojale Jeesuse mõistujutus — nad usuvad, et on ära teeninud Jumala armastuse. Nad usuvad, et andeksandmine sõltub käitumisest; inimes-tena, kes väga sageli peavad end hästi ülal üsna tõrksalt, näitavad nad oma tõelist loomust ainult armukadeduses nende suhtes, kes käituvad halvasti, ent keda Jumal ikkagi armastab. Nad on pidevalt mures oma «plusspunk-tide» pärast ning kunagi pole nad kindlad selles, milline on nende «seis» Jumalaga. Kõgu aeg nad kardavad eksida, samal ajal kui võiksid kogeda armu vabastavat väge.

Häda on selles, et pihil pööratakse tähelepanu üksikutele pattudele ja jäetakse kõrvale patt põhimõistena. Seda tehakse meelega. Pihtijal on kergem loetleda oma üksikpatte kui esile tuua patu enda tähendust. Palju hinnatavam on meeleliigutuses pihtida «kolmel korral läksin tülili oma naisega, kui ta käskis mul koristada kasvuhoonet» kui lihtsalt lausuda «kaotasin enesevalit-suse». Kui patukahetseja pihib vaid üldsõnaliselt, pole pihil suurt mõtet — selle puhastav väärtus on mini-maalne. Seetõttu on soovitatav, et pihtimine oleks detai-liseeritud. Siiski võib kahelda, kas korduv üksikasjaline pihtimine toob kaasa mingi tõelise muutuse patukahetse-jas. Kindlasti võib ta ise nautida tunnet, mille ta saab

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

oma südametunnistuse kergendamisest, ent kui ta ise seejuures ei muutu, on see vaid mäng.

Seetõttu on väga tähtis, et pihhiisa oleks ühtaegu ka patukahetseja vaimne juht, kes julgustaks patukahetsejat nägema seda pattu, millest lähtuvad kõik patud, ning selle tunnetuse teel muutuma. Paljud preestrid on kaotanud lootuse eales näha inimeste muutumist ning on seetõttu hakanud ründama ühiskonnapaheid. Ent siingi tuleb taas ilmsiks sama. Vaeste agulid ja getod ei kao meie linnadest enne, kui nad kaovad inimeste südameist. Süütunde äratamisest ei piisa — muutuma peavad nii üksikisikud kui ka ühiskond.

Sellepärast ongi oluline, et preestrid mõistaksid inimisiksuse müsteeriumi. Vaid vähestest saavad head psühhoterapeudid või nõuandjad, kuigi neid alasi õpib üha rohkem inimesi. Vahend, mida pean selles suhtes kasulikuks, on isiksuse test *Myers-Briggs Type Indicator*, mis eristab Jungi 16 isiksustüüpi. Selle põhjal on inimesel kergem end mõista ning leida vastava inimtüübi rakendus igapäevases elus; ühtlasi aitab see avada inimese «varjupoolt» — seda elupiirkonda, mis on eriti haavatav, tundlik ja kiusatusaldis.

Kui pihhiisa on vaimse õpetaja rollis, siis püüab ta patukahetseja isikliku süütunde viia üldise patu tunnetamisele. Süütunne on egotsentriline ning loomulikult tuleb sellesse suhtuda ühtaegu tõsiselt ja armastavalt. Ent vaimse juhtimise mõte ongi selles, et suunata usklik patu vaimsele mõistmisele. Kui usklikud tunnetavad pattu selle sügavamas tähenduses, siis saavad neist ühiskonna uuendajad. Süütunne võtab inimeselt kindluse. Tahetakse tunda end taas «puhtana».

Patutunnetus on aga täiesti erinev. See ei ole egotsentriline, vaid vaatab maailma, inimesi ja nende vajadusi hoopis avaramalt. Me vajame armastust, mis oleks selle avarama maailma jaoks piisavalt suur, olles samal ajal teadlikud oma võimetusest maailma muuta. See pole

süümepiin, vaid valu nurjunud soovi pärast. Nii on süütunne tegelikult soov jääda, nagu oleme. Patutunne tähendab soovi muutuda. Enamikul kristlastest on tugev süütunne, kuid nõrk patutunnetus. Ja ekslik on arvata, nagu võiks patutunnetusele jõuda vaid oma pattude analüüsimisega — see saavutatakse vaimse arenemise teel ja Jumala tunnetamise kaudu.

Tänapäeval on pihi osatähtsus katoliku kirikus vähenenud 50 protsendile Euroopas ja 75 protsendile Ameerika Ühendriikides. Siiski on kristlaste hulgas suurenenud vaimne juhendamine, mida alati on kasutanud mungad, nunnad ja preestrid, nüüd ka reakristlased. Üha enam inimesi otsib endale juhendaja, kelle juurde nad võivad minna oma hingeelu arutama, ning näib, et kui pihitakse, siis toimub see just sellises vestluses. Pattu arutatakse seega loomulikult vaimse arengu, mitte üksnes isikliku süü kontekstis. Selliseks usutluseks ei sobi muidugi vanaaegne pihitool.

Paljudele, kes töötavad psühhoteraapia alal, võib-olla ei meeldi mõiste «patt». Neil seostub see autoriteetide keeldudega, mis nende patsientide süütunnet veelgi suurendavad. Lapsepõlve keelud-käsud võivad isiksust sandistada. See, mida Freud nimetas *super-ego*'ks, moodustub neist keelavaist häältest, mis säilivad täiskasvanu alateadvuses. Kui me siis leiame end tegemas midagi, mis pole «vastuvõetav», tunneme end väga sageli nii süüdlasena, et ei julge oma elus enam midagi uut korda saata. Kui eraldute oma senisest seltskonnast, et taotleda omaenda majanduslikku, poliitilist, religioosset või muud kõitvat eesmärki, võite sattuda nii põlu alla kui ka hakata tundma, et olete reetnud need, kellele olite varem lähedane. Ja võib-olla suunavad ka need, kelle olete hüljanud, teile psüühiliselt oma hukkamõistu. Nii tuleb vastu astuda topeltsüüdistustele. Ma usun, et süütunded võivad tõepoolest lähtuda tõelisest patust, ent nad võivad siiski olla ka lapselikud atavismid, mida psühhoterapeut või nõuandja võib aidata leevendada.

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

Süütunne võib olla tekkinud ka teie praegusest käitumisest ning suhtlemisest teiste inimestega. Tegemist võib näiteks olla kolleegide reetmise või inimeste hülgamisega, kes pole enam teile vajalikud. See on süü, mis tuleneb teie tegelikust vahekorrast ümbritseva maailmaga. Ma usun, et iga inimese hinges peitub kaasastündinud moraal, mis määrab meie valikud ja on üle pelgast omakasust. Kui seda sünnipärasest moraali eiratakse, avaneb isiksuses haav, mis kisendab õigluse järele. Oleme haavatavad kahel juhul — kui oleme ebaõiglased iseenda vastu ja kui patustame teise isiku suhtes. Kui oleme olnud iseenda vastu ülekohtused ja ei paranda seda, haarab meid vimma, mis mürgitab terve isiksuse. Kui oleme haavanud teist, seda tegu omaks võtmata ja patuks tunnistamata, siis eraldume üha rohkem nii oma ohvrilt kui ka teistest inimestest. Kristlikus mõttes — teisele haiget teha tähendab haiget teha Kristusele.

Lahtumata vimma ja andestamata patt on hingele hukatuseks. Minu arvates pole tõenäoline, et hing võib kunagi hukkuda, sest ta on Jumalast, kuid ta võib luua endale põrgu, kui ta keeldub andeks andmast.

Kui räägime inimhingest, siis me ei usu, et seda võib terveks teha ainult psühholoogia abil. Üksnes Jumala arm suudab ületada vimma või süütunde. Psühhoteraapia aga võib luua tingimused, milles inimene saab vabalt vastu võtta Jumala tingimusteta armastuse. Tulla teise inimese juurde nõu küsima või ravi saama nõuab alandlikkust; tuues oma mineviku teise inimese ette, astub ka abivajaja esimese sammu tervenemise poole. Samamoodi on pihtimine preestrile või teisele usklikule tähtis samm tervistumise poole. Kuigi Jeesus juhtis tähelepanu sellele, et pole õige pidada kehalist kannatust karistuseks patu eest, on piht üks tähtsamaid aspekte kiriku tervistustöös, näidates sellega, et tõeline tervistumine hõlmab keha, hinge ja vaimu üheskoos.

Õeldu põhjal on selge, et pihiisade ja psühhoteraapeutide vahel võib olla vastuolu. Psühhoteraapeuti seis-

kohalt võib preestrit võtta kui arsti, kes soovitab jalaluu murdnud patsiendil palju võimelda. Tegelikult peab kõigepealt jalg terveks saama — arsti nõuanne on kasuks vaid sellele, kellel jalad terved. Samuti võib preester soovitada, et alkohoolikut julgustataks olema tahtejõuline, psühhoterapeut teab aga õigustatult, et preestri manitsus on kasutu, isegi kahjulik, kui alkohoolik pole alkoholismist ravitud. Kahtlemata poleks siin vastuolu, kui preester tegeleks ainult täiesti tasakaalukate inimestega ja psühhoterapeut patoloogilistega. Psühhoterapeut kohtleb oma patsienti kui tingimuste ohvrit, preester kurdab, et tollelt võetakse vastutustunne. Tõenäoliselt vastab sellele psühhoterapeut, et preester suurendab patsiendi niigi suurt süütunnet. Olles ise vaimulik, kes töötab tehnikaülikoolis koos elukutseliste nõuandjatega, kes ei pea end kristlasteks, arvan ma, et kristlik vaimulik peaks respektierima nõuandjate ja psühhoterapeutide professionaalsust ning seda, mida neil on öelda süü osast inimeste elus. Samuti peaks ta respektierima oma klientide soovi võtta enda peale vastutus ja saada oma elu ja ühiskonna aktiivseteks ümberkorraldajateks.

Ma usun, et praegu on sobiv õhkkond psühhoteraapia ja pihi lepitamiseks. Uued ravisuunad nagu *Gestalt*-psühholoogia ja psühhodraama rõhutavad iga inimese arengupotentsiaali. Kui esimesed psühhoteraapidid pöörasid peatähelepanu üksikprobleemi omaette lahendamisele, siis nüüdisajal püütakse vabaneda sellisest lähemisviisist. Ja kui abivajaja algul pöörduki terapeudi poole mingi murega, püüab too selle lahendada avaramalt, vabastavalt. Niisamuti toimub see ristiusus — arenevatele usuteadustele on omane tegelda poliitilise vabanemise, naisliikumise ja ökoloogiaga. Kuigi nemadki alustavad teatud probleemiga, taotlevad nad, et see ei muutuks keskseks, sest probleemid võivad üsna kergesti lämmatada meie enda loomisvõime juba eos. Need uued usuteadused annavad jõudu vaestele ja naistele ning ülistavad loodut. Kristlikus usuteaduses ja vaimsuses on

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

liiga kaua valitsenud pärispatu doktriin — idee, mis on juutidele täiesti võõras, kuigi Augustinus ja mõned teised teoloogid leidsid selle tõendust juutide pühakirjas. Ürgsem kui patt — nii Piiblis kui kogu eelajaloos — on loodud maailma õnnistamine, mida Jumal tunnustas ja ülistas kui «head». Seega ei ole meie mitte eeskätt patused, vaid Jumala kaasloojad, kes on tehtud Jumala näo järgi jumaliku loovjõuga. Meie loovus ühendab meid, eriti seal, kus rõhumise eri vormid meid lahutavad ja vigastavad. Idee, et oleme patused, on üks neid rõhumise väljamõeldisi; meie identsus patustena lahutab meid, lubades igaühele meist isiklikku lunastust ja lüües meid pimedusega kõige tõsisema patu korporatiivse olemuse suhtes.

On huvitav, et Jeesus kõnetas varisere kui rühmitust. Variseride hulgas oli ka ausaid inimesi. Kuid Jeesus avastab variseride seas rühmapatu. Oleks arukas tunnistada, et ühiskonna, rahvuse, klassi, elukutse või kirikuna võime olla patused. Rühmapatt võib kergesti jääda tähele panemata rühma enda poolt, sest ta lihtsalt ei tea seda. Variserid ei näinud seda pattu, milles Jeesus neid süüdistas. Jeesus mõistis seda ning see tegi ta väga õnnetuks. See patt, mida pihil sosistad, pole see päris. Tõeline patt on harva üksik ja salajane — ümbruskonnale on see silmanähtav ja selge. Sageli on patt silmanähtav kõigile, välja arvatud patustaja ise.

Jeesus ei pidanud pattu ainult üksikisiku teoks. Ta osutas kollektiivsele patule, rühmapatule. Evangeeliumides leiab Jeesus üksikpatustajatele alati lahkeid sõnu. Patt, mis Jeesust vihastab, on rühmapatt. Sel puhul kasutab ta šokeerivat taktikat ja raevukaid sõnu, sest ta teab, et rühmad võivad patu üle võobata ja nimetada seda õigluseks. Jeesus ütleb ägedalt, et variserid on silmakirjatsejad, et nad ei ole need, kellenäivad. Rühma ise on aga enesega rahul, iga tema liige kindlustab teiste vigu.

Kahtlemata ei väljenda erapihi traditsioon küllaldaselt kollektiivpatu olemust. Kuigi igat patukahetsejat peaks julgustama oma osavõtu nägemine kollektiivpatu, kaldub ta tegelikult rõhutama üksnes oma individuaalpatu. Seetõttu avaldas katoliku kirik 1973. aastal patukahetsuse uue liturgia. Uus liturgia revideeris erapihi riituse, soovitades lugeda Piiblit, et preestri ja patukahetseja vahel tekiks inimlikum kontakt, ning et mõlemad lausuksid ka tänapalve. Ühisriitus koosneb piibli-lugemisest, jutlusest, üldpihist, mida ütlevad kõik koos, ning siis — enne kui teenistus lõpeb ühise patukahetsuse ja tänapalvega — antakse üksikisikutele võimalus individuaalpihiks. Sellise liturgia eesmärk on tuletada inimestele meelde nende seotust ühispatu, milleks on ühiskonna ebaõiglane ülesehitus ning vaeste ja meie maa majanduslik ekspluateerimine. Soovitatud patukahetsused on samuti inimühiskonna-kesksed.

Siinjuures on teoloogiliseks probleemiks see, et tunnistades ühiskonna patte, mille liige ollakse, ei olda indiviidina võimeline oma elulaadi muutma. See on väljakutse kogu kristlikule kogukonnale, et koos vaagida, milliseid praktilisi sotsiaalseid ja poliitilisi samme astuda ühiskonnaelu parandamiseks. Muidugi ei ole kirikul kerge ühiselt arutada poliitilisi küsimusi, kui just kogu kristlik kogukond ei lepi kokku selles, et ajada süü ühiskonnapahede eest täielikult teisele kogukonnale, nagu see sageli juhtub rahvuskirikutes. Ent nii ei saa kristlik kogukond oma sotsiaalset südametunnistust vaadelda. Millal iganes kristlik kogukond süüdistab ühiskonnapahedes teist kogukonda, peab ta meeles pidama inimeste ja nende rühmade psüühilist kalduvust projekteerida oma patt teistele. Nii näiteks, kui keegi inimene või kogukond on eriti vihane rassismi pärast, tähendab see projektsiooniprintsiibi kohaselt seda, et rassism on kristliku kogukonna enda «varjupool», s. t rassism on varjul kirikus endas. See ei tähenda, et ei tuleks poliitiliselt võidelda teise kogukonna avaliku rassismi vastu,

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

vaid et seda tuleb teha alandlikult, teadmisega, et kristlik kogukond pole puhas neist jõududest, mis tegutsevad teiseski. Iseäranis peab kristlik kogukond tunnistama, et õiglane viha «rassistliku» kogukonna vastu on ise oma-moodi «rassism».

Viimase kahekümne aasta jooksul on muutused kiriku liturgias toimunud vaimsure «kogukondliku» dimensiooni rõhutamise suunas. Patukahetsuse ühisteenistused tulid pärast muudatusi armulaua rituaalis, et kaasa haarata rohkem koguduseliikmeid. Enamikus Lääne-Euroopa kirikutest — ehkki ma arvan, et eesti luterlikus kirikus vahest mitte — on kirikuõpetajal väiksem roll kui koguduse liikmetel. Ent sellele on märgata ka vastuseisu, ning mitte ainult kiriku konservatiivide, vaid ka tõeliste jumalaotsijate seas, kes leiavad, et suurenenud «aktiivsus» ei võimalda neil segamatult pühenduda süvatasandile. Samasugune liigaktiivsuse oht on avalikes pihitalitustes ning tõenäoselt ei ole mõistlik kasutada peamistes kirikutes avalikku pihti, mida on märgata mõningates «uuestisünni» kirikutes või praktiseeritakse Moraalse Taasrelvastumise Liikumises (*Moral Rearmament Movement*). See oleks tagasipöördumine varajase kiriku avaliku patukahetsuse «ekshibitsionismi» juurde. Kahtlane, kas sel puhul tõelised patud üles tunnistatakse või kas pihivad just need, kes seda eelkõige peaksid tegema. Inimesel on õigus vaikida, kui ta seda eelistab. Seda tuleb tunnistada nii kirikus kui ka ravirühmades, kus eeldatakse kõige suuremat avameelsust ja ausust. Sellised rühmad püüavad kasvatada süütunnet igas liikmes, kes ei ole valmis jagama oma südamesaladusi teistega.

Katoliku teoloogias on piht sakrament, seega mitte doktriin, vaid inimelamus. See on väljaelamine andeksandvas Jumalas. Patukahetseja kuuleb teise uskliku suust talle nii hädavajalikke andeksandmissõnu. Seetõttu peabki piht rajanema inimese mõistmisel. Psühholoogia on viimase saja aasta jooksul uurinud isiksuse olemust ning tal on palju anda lepitussakramendile. Viimasel ajal

on paljud usklikud hakanud kritiseerima pihitava ja paljud on lihtsalt lakanud seda kasutamast, leides, et nende igapäevases elus pole see tähtis. Kui pihil on väärus, siis tuleb sellele lisada psühholoogiateadmised, et seda tõhustada. Sakramendid ei pea igapäevast elu mitte ainult kommenteerima, nad peavad seda elu väljendama. Pihilkäijad tunnevad, et suhteliselt tühiste patude üleslugemine ei kajasta patu tõsidust, ja neil on õigus.

Saadakse aru, et patt tähendab kaugelt enam kui tühipaljast isiklikust patust. Me elame kriitilisel ajajärgul, mil kaht ähvardavat hädaohtu — tuumasõda ja ökoloogilist hävingut — ei saa seostada individuaalsete väärtetudega. Antoine de Saint-Exupéry kirjutas: «Olla inimene tähendab vastutada. See tähendab tunda häbi selle ees, mis näib pälvimatu viletsus. See tähendab tunda uhkust sõprade võidu üle. See tähendab tunda üht kivi paika pannes, et aitad ehitada maailma.»

Meie huvi individuaalpatu vastu on loonud olukorra, kus on saanud võimalikuks meie tsivilisatsiooni jõudmine hävingu lävele. Meie suhtumine patusse on olnud liiga inimkeskne. Me oleme teotanud ja kuritarvitanud loodut, just nagu patud oleksid vaid need teod, mis kahjustavad teisi inimolendeid. Võib-olla oleme juba taibanud, et loodusega vastamisi seista on kohutav tõelisus. Me teame, et inimesed on võimelised üksteisele andestama. Ent kui ülekohut tehakse loodusele, kas loodus saab andestada? Ma usun, et loodus on täiesti võimeline andestama, kuid see on sedalaadi andustus, mida inimestel oleks raske võtta andustusena. Loodus andestab jääajale ja taastas planeedi viljakuse ja kasvu, kuid kuhu on jäänud dinosaurused? Kui loodus pärast hävingut andestab ja uus elu tärkab, ei garanteeri ta kõigi liikide säilimist ning liikide hulgas on meie endi inimsugu. Kui me hävitame elu, nagu me seda praegu teeme, saab olema küll andustus ja elu taassünd looduses, ent mitte nii, nagu arvame. See tõelus seisab karmilt inimeste ees, sõl-

Teoloogilist ja psühholoogilist pihist

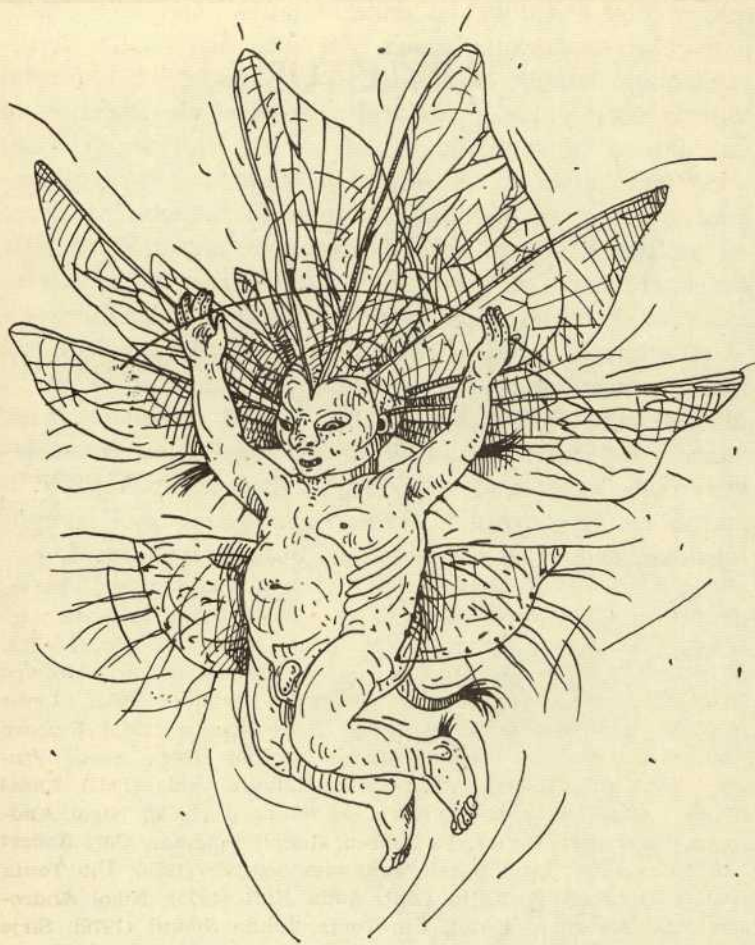
tumata nende religioossetest või poliitilistest vaadetest. Eriti valus on see kristlastele, kes usuvad, et Jumal valis inimkeha enda ilmutamiseks ja loodu lunastamiseks.

Ajaloo iroonia on selles, et võib-olla mõistsid animistid oma pühades hiites Kristuse-eelses Eestis paremini kui meie, et patt ei teki ainult inimestevahelistes suhetes, vaid hõlmab kogu meie suhtumist loodusse. Loodus võib küll andestada, kuid meie kui liigi ellujäämine pole tagatud, kui me pattu ei kahetse. Planeet Maal läks vaja miljardeid aastaid, et saavutada praegune tasakaaluseisund, nüüd on see habras tasakaal kadumas. Mängida tavalisi pihi-, andestus- ja patukahetsusmänge on ajaraiskamine. Nii piht kui ka psühhoteraapia on inimkesksed. Niisamuti poliitika. Meilt nõutakse enam, kui meie inimkesksed mehhanismid seda võimaldavad. Peame tegutsema uskudes ja ohverdades. Peame olema vaimselt vabad vajadusest õigustada igat riski ja üritust, mida ette võtame tunnustatava tulemuse nimel. Kui meie ei kahetse pattu ega too tõelisi ohvreid, kaob meie tsivilisatsioon ning Jumala kehastumine inimesena pole enam tähtis. Teatepulk antakse üle teistele organismidele, et teha seda, millega meie ei saanud hakkama.

Filmirežissöör Tarkovski valis oma viimase filmi ja justkui testamendi pealkirjaks «Ohver». Oma raamatus «Raiudes aega» kirjutas ta: «Mis on kunst? ... On ta hea või halb? ... Võiks ta olla ... sotsiaalse harmoonia peegelpilt? ... Nagu ... piht? Alateadvuslik tegevus, mis sellele vaatamata väljendab elu tõelist mõtet — armastust ja ohvrit. Miks on inimajaloo tee tagasivaates tähistatud kataklüsmide ja katastroofidega? Mis juhtus tegelikult nende tsivilisatsioonidega? Miks heitsid nad hinge? ... Kas on võimalik uskuda, et kõik see sündis lihtsalt materiaalsete puuduste tõttu? ... Pealegi olen ma veendunud, et oleme jõudnud päevani, mil veel üks tsivilisatsioon hävib täielikult, sest ta pole arvesse võtnud ajalooptsessi vaimset külge. Me ei taha endale tunnista, et paljude inimkonda ahistavate hädade põhjus on

see, et oleme muutunud andestamatult, karistusväärselt, lootusetult materialistlikuks. Või tähendab nende tsivilisatsioonide langus, et ajalugu ootab kannatlikult inimest tegema õiget valikut, misjärel ajalugu ei ole enam aetud ummikusse ja sunnitud tühistama üht nurjunud katset teise järel lootuses, et järgmine õnnestub... Iga järjekordne katastroof tõendab, et olemasolevat tsivilisatsiooni oli mõistetud vääriti, ning kui inimene on sunnitud jälle otsast alustama, siis seda ainult sellepärast, et tema eesmärgiks oli olnud midagi muud kui vaimne täiustumine.»

Tarkovski ütleb kokkuvõtteks: «Lõpuks tahaksin ma lugejale kinnitada — teda täielikult usaldades —, et on üks asi, mida inimkond on üha loonud eneseloobumuse vaimus — kunstikujund. Võib-olla ongi kogu inimtegevuse mõte kunstiteadvuses, eesmärgitus ja omakasupüüdmatus loometegevuses? Võib-olla näitabki meie võime taasluua, et me ise oleme loodud Jumala näo järgi?»

ARVUSTUS

KÕRGE SARI

Sirje Kiin. Kersti Merilaas: Luuletaja elu. Tallinn, Eesti Raamat, 1989. 272 lk.

Pärast kümneaastast vahet on kirjanduslooline sari «Eesti kirjamehi» täienenud kahe monograafiaga — üks Kersti Merilaasist ja teine Henrik Visnapuust. Et viimased aastad on toonud pisut unustust, loetlegem senised teosed: Harald Peep. *Johannes Vares-Barbarus*; Karl Laigna. *Juhan Kunder: Mitmekülgne kultuuritegelane* (1959); Villem Altkoa. *August Kitzberg*; Ralf Parve. *August Alle: Kokkuvõtte elust ja tegevusest* (1960); Richard Alekõrs. *Jakob Tamm*; Oskar Kruus. *Jakob Mändmets*; Endel Nirk. *Eduard Bornhöhe: Kirjanik ja inimene*; Endel Nirk. *Friedrich Reinhold Kreutzwald: Lauluisa elulugu*; Bernhard Sööt. *Lydia Koidula* (1961); Helene Siimisker. *A. H. Tammsaare* (1962); Richard Alekõrs. *E. Peterson-Särgava elu ja looming* (1963); Aarne Vinke. *Juhan Liiv* (1964); Villem Altkoa. *Eduard Vilde* (1965); Endel Priidel. *Ado Reinvald: Luuletaja ja talupoeg* (1965); Nigol Andresen. *Friedebert Tuglas*; Ea Jansen, Rudolf Põldmäe. *Carl Robert Jakobson* (1968); Erna Siirak. *Johannes Semper* (1969); Ülo Tonts. *Rudolf Sirge* (1974); Kalju Leht. *Aadu Hint* (1975); Nigol Andresen. *Paul Kuusberg* (1976); Ülo Tonts. *Juhan Smuul* (1979); Sirje Kiin. *Kersti Merilaas: Luuletaja elu*; Harald Peep. *Henrik Visnapuu: Ühe elu- ja loometee piirjooni* (1989).

See on kõrge sari, millest koguni 18 raamatut on seotud kas väitekirja endaga või juba varem teadusliku kraadi saanud teadlasest autoriga (tõsi küll, kaks autorit on ajaloolased ning kahel jäi neist olenematult kandidaaditöö kaitsmata). Vaid nelja autori viiel monograafial pole otseseost väitekirjaga ja nende hulgas on ka Sirje Kiini raamat — sarja kõige mahukam töö. Meil üksikautorite kohta kirjutatud kandidaadi- või doktoritöödest ei olegi sellesse seeriasse jõudnud vaid käsitlused August Jakobsonist, Jaan Kärnerist ning Hugo Raudsepast.

Arvustus

Sarja alustati populariseerivas laadis; rööbiti kirjastuse nime muutmiseaga süvenes aga teaduslikum lähenemine (ilmuvad viited, bibliograafiad, isikunimedede registrid, suureneb maht). Väljastpoolt ületab seerla põhjalikkust ainult mõni üksik monograafiline käsitlus (Otto Wilhelm Masingu, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, Lydia Koidula, Jakob Hurda, Jakob Tamme, Eduard Vilde, A. H. Tammsaare kohta). Sarja *kõrgus* on näha siitki. Mõnikord võib muidugi küsida, miks just see uurija ja see kirjanik ning mitte mõni teine, kuid seda kõrvaltvaataja lõplikult seletada ei suuda. Alles Harald Peebu Visnapuu-käsitlus meenutab taas rahvalikustamise põhimõtet, sest ära on jäetud viited; ta on lähedal Eesti Kirjanike Kooperatiivi lühimonograafiatraditsiooni esseelikkusele. Nii võiks Sirje Kiinigi raamat olla väitekirjandus, kuid ei ole. Teose kontekst nõuab siiski, et talle tuleb läheneda teaduslike kriteeriumidega. Väitekirjale paratamatut kriitikatuld läbides olnuks raamat ilmselt pisut loetavam lauses-tusega, seisukohad siin-seal kohendatumad ja vaatlus rohkem distantseeritud.

Umberto Eco esitab käsiraamatus «Opetatuse osutamine ehk kuidas teha uurimust» akadeemilisele uurimusele järgmised teaduslikkuse nõuded: 1) töö peab olema täpselt piiritletud objekt; 2) ta peab oma objekti kohta ütleva midagi täiesti uut; 3) temast peab olema kasu lugejaile; 4) tema väited, tõestused ja viited peavad olema põhjendatud ning korrektsed. Selline uurimus peab andma piisavalt põhjust avalikuks aruteluks. Eristada võib kahte taset: algupärane uurimus kui raskem ja sisulisem ning kompilatsioon, mis taotleb informatiivsust. Viimast ei tohi akadeemiliselt kuidagi halvustada, sest ta on kasulik hajali olevate faktide süstematiseerijana ning eriti arvestatav esmakordsena omal alal (vt Umberto Eco. Oppineisuuden osoittaminen eli miten tutkielma tehdään. Helsinki, Ylioppilaspalvelu, 1989).

Sirje Kiini kirjutatud monograafia aineks on Kersti Merilaasi kui luuletaja elu ning selle seos tema luulega. Nende suhteliselt iseseisvate toimimisalade alalist vastuolu tahetakse siluda «Proloogi» lauses: «Kersti Merilaas oli oma loomingu autobiograafilisem kui paljud teised kirjanikud, rohkem kui ta seda isegi endale tunnistanud on» (lk 5) ning programmilises põhjenduses, miks autor «naudib detaile» (lk 6). Põhitähelepanu on seega Kersti Merilaasi elulool, mille vahendamise ongi Sirje Kiini tugevam külg, võrreldes kunstilise kujundi avamisega. Viimase analüüsimetoodika ei ole süstematiseeritud, sisaldades ja väärtustades instrumenteerimist, elamuslikkust, lüürilist kirjeldust, eneseväljendust ja pöördumist. Liiga tihti rahuldab autorit näivus, nagu tekstiteisendite kõrvutamise olekski juba süvaana-

lүүs. Kõik see on nopitud meie kriitikatekstidest, ilma kuigivõrd selge omapoolse suhteta. Luulest on biograafias küll palju juttu, kuid tähendussisult ei ületa see jutt sageli ussjätke tähtsust eluloole. Sellest on autor ise teadlik, pannes monograafia alapealkirjaks «Luuletaja elu». K. Merilaasi eluloo uurimisel on aga S. Kiini teinud väga põhjalikke tööd ning selle tulemus on äärmiselt huvitav. Kui üldjoontes on kogu raamatus tajutav, kuidas uurija on ennast uuritavaga samastanud, nii et aeg-ajalt näib olevat tegemist lausa põhjalike ülekannetega, siis vajaduse korral jällegi kaugenetakse objektist ja vaidlustatakse K. Merilaasi omamüüti. S. Kiini suhtumine luuletajasse on kõigiti eeskujudevõimeline, võimalikult positiivset väärtustav, ja eriti võimendab seda otsekohene või vihjav *ma süüdistan*-stiil ajastu reaaliat kirjeldades.

Kui Kersti Merilaasi luule kujundisüsteemi ja poeetika tõlgenduse osas on aines pisut järjekindlusetu ning muljekriitiline, siis eluloo käsitus on täiuslikum. Palju uut teavet on pärit luuletaja enda käest (pean selle kogumist monograafia kõige tähtsamaks tulemuseks), samuti K. Merilaasiga suhelnud inimestelt. Nende tekstide mahukas tsiteerimine-refereerimine on igati õigustatav. Loetavuse hõlbustamiseks võinuks aga selle kõrvalt vähendada kriitikatsitaate (kuigi neid on teinekord ladusam lageda kui uurija enda kirjutatut, nt lk 52, 54 jm) ja vähem tegelda neis sisalduva teisejärgulise informatsiooniga (nt lk 56). Ruumi ning lugeja tähelepanu raiskab ka näitestroofide kordamine (lk 126 ja 147, 157 ja 174), nagu ka mõttetud täpsustused sellistel teemadel, kas esimene Tartus-käik oli küünlakuu kümnenadal päeval või hoopis 8. veebruaril (lk 34) — kui selline pedantsus ei ole läbivaks põhimõtteks. Alati ei ole teksti kohal näha autori «pilklikult puurivat linnuvaadet» (lk 7), mis oleks jahisaagi suhtes valivam, s.t deduktiivsem. Pelk induktiivne jutustamine ilma vaimse vastukaaluta väsitab ja kahandab üldistavat jõudu. Nüüd on nii, et olulisemad faktid, seosed, üldistused ja väärtushinnangud (K. Merilaas kui sild «arbujaate» ja 60. aastate luule vahel jne) ei paista tekstist selgesti välja — käsiraamatuna on seda monograafiat raske kasutada.

Käsitluse sage hälbimine elu- ja loominguloo kujutamise peajoonelt retseptiooniloogikaga kaasaminemise tõttu on üks meie kirjandusteaduse tavadisid; mida üldjoontes võib mõista, kui see ei hakkaks juba liiga sinisilmselt mõjuma «nõukogude perioodi» vaatlevates peatükkides. Nende puhul peab ju arvestama, et tegemist on võõrandatud olukorraga, kus kriitikut ei huvita enam kunstitõde, kus ta teostab ühe või teise teose kattevarjus mingit ideoloogiat või poliitikat. Sellisel kriitikal ei

Arvustus

tohiks Kersti Merilaasiga asja olla. Sama loogilist viga korra-
takse n-ö Vabariigi-aegset rasket elu ja selle «nõukogulikku»
analoogi kõrvutades, mis eri aluste tõttu ei ole võrreldavad näh-
tused. Kui näiteks esimese lapse sünd rongis 1937. a inspireerib
Kersti Merilaasi idüllilise luuletuse «Esimene naeratus», siis kol-
manda lapse sünnilugu 1950. a võimumäratsuse ajal jätab endast
vaideldava sisuga «Esimesele pojale» ja on seotud selliste hinge-
lis-kehaliste katsumustega, mida 1937. a vaevalt oleks keegi osa-
nud ettegi kujutada (lk 41, 127, 134). Nii erinevaid asju ei saa
kõrvutada — tuleb tõmmata selge eraldusjoon. Üldiselt ongi
monograafia põhjal võimalik seda teha.

Sümpaatne on vaprus, objektiivsus ja põhjalikkus, millega
S. Kiin käsitleb Kersti Merilaasi elu Eesti NSVs. Seda enam
tahaks osutada mõnele läbimõtlematusele 1930. aastate luule
vaatluses. «Arbujate»-peatükis läheb autor liialt kaasa vanane-
nud hinnangutega (lk 47—50). Luulesituatsiooni kulunud iseloo-
mustus kolme leeri kaudu ei ole kuigi sügav — nt Hendrik Adam-
soni «Linnulaul» ja Henrik Visnapuu «Põhjavalgus» pürgisid
1930. aastate lõpul just enesetunnetuselt väljapoole. Täiesti vastu-
võetamatu on väide, et Marie Under, H. Adamson ja H. Visnapuu
«avaldasid põhimeeleolus sotsiaalselt kibestunud resignatsiooni-
luulet, mille raskemeelsust süvendasid isiksuse sisepinged» (lk 49),
jne. Kui tollane arvustus tõepoolest kõneles mõnikord pisut
edevalt «umbumisest», «ummikust» või sellest, et 1938. aasta oli
«tegelikult kehv luuleaasta» (lk 80), siis see on väga vaideldav
seisukoht ja pole kriitikata kordamiseks. Mis aastal ilmus «Arbu-
jad»? Pisikesi tähendusnihkeid on ka mõjutajate puhul. Näiteks
T. S. Elioti juures tuleb rohkem kui ta otsene mõju Ants Orä-
sele ja «arbujale» arvesse üldise euroopaliku vaimsuse tõeline
ilmsikstulek Eestis, mis tõstis ühed laineharjale ja heitis teised
selle alla (vt ka Aleksander Aspel, Ants Orase looming: Tema
kuuekümnenda sünnipäeva puhul. — Mana, nr 1, 1961, lk 2—7;
nr 2/3, lk 115—123). Naiivselt aabitsatõeline on argumendi posit-
sioonis lause, et «Merilaas oli Underi loominguga hea tundja»
(lk 90). Kui on üteldud, et K. E. Sööt oma «Kuusirbi õsuga» «ei
kujunda enam kuigi oluliselt 1930. aastate luulepilti» (lk 48), siis
tuleks ka viidata, kes niiviisi arvab, jne. Vastandlikuks jääb
suhtumine K. Merilaasi «elulähedusesse» — tunnistatakse selle
olemasolu, kuid arbujate esteetikast lähtudes püütakse seda
õigustatult tõrjuda ning selgem hoiak jääbki esitamata — viida-
takse vaid ebakindlalt sünteesile.

Mõningane peataolek neis küsimustes annab tunda raamatu
alguse pisut pidurdatud stiiliski, mis «Maantee tuulte» peatükist
alates muutub tunduvalt vabamaks ja dünaamilisemaks. Lauses-

tus on valdavalt introspektiivne ja vähem lugejalembene, mis mõnikord viib sisulise vastuoluni, kuigi on aru saada, mida autor soovib ütelda. Luuletusest «Vihane sügis», mis lõpeb värssidega «Käed taevani tõstad —/ ja karjud, ja karjud» ei järelda kuidagi, et «raevuka sügise kirjeldus paisub piirituks ahastuseks, millel on vabastav ja puhastav mõju» (lk 39). Veel on lapsusi tekkinud eri tasandite ühendamisest, nt: «Siin kõneleb elutarga ja sise-misi sügavusi kogenud luuletaja meel, käskiva kõneviisi esmakordne kasutus mõjub diskreetselt, mitte pealetükkivalt» (lk 60). Kohati teeb käsitluse paatosele karuteene langemine romantilisse naiivpühadusse, mille ilmekaim näide on «Epilooigi» alustav täispuhutud lauselohe, mis on koomilises vastuolus oma taotlusega. Selles võtab autor endale luuletaja nime, aga seda tehes ta küll eksib (lk 242). Veel võiks käsitlusele ette heita, et K. Merilaasi elulookirjelduses on jäänud kõrvaliseks August Sanga osa; luuletaja elus tähtsustatakse ainult A. Sanga surma, mitte aga abielu, isadust, elu- ja loomingukaaslust (lk 243). Sirje Kiin peaks järgmisena kirjutama monograafia August Sangast — tundub, et need raamatud oleksid tõeliselt nauditavas dialoogis.

Mõned marjad, mis hamba alla sattusid, olid küll hapud, enamik aga õige magusad, mahlased ja — värsked. Väga vajalik raamat jt sõnad.

Arne Merilai

Aleksandr Zinovjev. Gorbatsšovism. «Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr 12/13. Tallinn, Periodika. 110 lk.

Aleksandr Zinovjevi raamatu ilmumine viib mõtted kõigepealt sellele, kui palju või kui vähe meil üldse on olemas tõsiselt arvestetulevat kirjandust ja muud materjali selle kommunistliku impeeriumi kohta, kuhu me ikka veel oleme liidetud, — ja kui palju ning mida täpsemalt oleks meil tegelikult vaja.

Esimesele küsimusele oleks praegu veel justkui kerge vastata: Aleksandr Solženitsõni «Üks päev Ivan Denissovitsi elus» ja paar jutustust, mõned peatükid «Gulagi arhipelaagist», R. N. Coudenhove-Kalergi «Totaalne riik — totaalne inimene», George Orwelli «Loomade farm» — ja olekski kõik. Nüüd siis A. Zinovjevi raamat. Tegelikult tuleks siia lisada ka suur hulk vene ilukirjandust (kuhu kuuluvad ju ka A. Solženitsõni jutustused): Ilja Ehrenburg, Mihhail Bulgakov, Viktor Šklovski, Isaak Babel, Andrei Platonov, Bulat Okudžava, Tšõngõz Ajtmatov, Anatol

Arvustus

Rõbakov jt. Kui siit edasi minna, siis võib üsna kaugele jõuda, sest kirjeldavad ju ka Mihhail Šolohhov ja Vladimir Majakovski ikka sedasama impeeriumi, küsimus on vaid selles, mismoodi neid vastu võtta. Teisalt on üsnagi palju jõutud avaldada perioodikas: alates Nikolai Berdjajevi «Vene kommunismi lätetest» «Akadeemias» (ka «Gulagi» peatükid ilmusid vaid «Loomingus») ja lõpetades kõikvõimalike ajalehesabadega viimastel aastatel. Ka meie oma algupärandid tuleb lisada, näiteks «Kodu lugu» ning «Ausalt ja avameelselt»-sarja raamatud, lõpetades taas ajalehesabadega. Kindlasti tuleb siia arvata ka paguluses ilmunud väga mahukas kirjandus koos memuaristikaga, mis hakkab Eestiski taasilmuma ja muutub oma põhiosas raamatukogude kaudu üha kättesaadavamaks. Ning ei maksa unustada ka omakirjastuslikku, s.t «pea-aegu ilmunud» kirjavara, millest osa on üsnagi levinud, sealhulgas A. Solženitsõni, Milovan Džilase, isa Dudko, G. Orwelli, Valentin Morozi, Anatoli Martšenko jpt teosed ning palju muudki. Siia võib lisada ka Étienne de La Boétie «Arutluse vabatahtlikust orjusest», mille Mart Niklus tõlkis venekeelse väljaande järgi 1965. aastal ja mis levis samuti omakirjastuslikult. Kokkuvõttes tundub, et seda polegi vähe n-ö «antikommunisti raamatukogu» jaoks; korraliku bibliograafia koostamine oleks aga jõukohane ülesanne näiteks mõneks kursuse- või diplomitööks.

Mida aga tegelikult — ja veel — vaja oleks? A. Solženitsõni peateos kõigepealt. M. Džilas. G. Orwell («1984», ent samuti ta teised teosed). A. Zinovjevi «Haigutavad kõrgused» jt romaanid. Abdurrahman Avtorhanov. Richard Wurmbrandt. Mihhail Heller ja Aleksandr Nekritš. Vladimir Bukovski. Andrei Amalrik. Boris Pasternak («Doktor Živago» on küll Välis-Eestis ilmunud). Robert Conquest. Sotsioloogia klassikud: Emile Durkheim, Pitirim Sorokin, Max Weber jt. Teatmekirjandust. Nii võiks lõputult jätkata — kuni USA presidentide ja riigisekretäride raamatuteni välja.

Lõpuks jõuame paratamatult tõdemuseni, et mingisugust «antikommunisti raamatukogu» ei ole ega saagi olla, sest kommunistliku propagandakirjanduse vastandiks pole mitte «anti-», vaid lihtsalt normaalne, vaba kirjandus, loomulik teaduslik uurimistöö, politoloogia, sotsioloogia koos soveto- või kremloloogiaga.

Rääkides viimasest (või sellega seonduvast), tuleb siiski küsida: kui palju, kui põhjalikult ja kas üldse on meil seda vaja? Mis on meil asja impeeriumiga, kuhu me kunagi pole tahtnud kuuluda? Milleks meile teravmeelsed teooriad ja oletused mingitest Kremli telgitagustest? Kas poleks õigem keskenduda pigem omaenda, vaba ja sõltumatu Eesti taastamisele ja ehitamisele?

A. Zinovjevi raamatu lugemine võtab seesugustel üleolevatel küsimustel hoogu maha. «Sotsiaalne süsteem jääb kõigutamatuks» (lk 79). «Reformaatorlike ideede tagavara on ammendatud või ammendumas» (lk 84). «Niinimetatud uus mõtlemine, millele pretendeerivad gorbatšovistid, ilmutab end vana käitumise uue demagoogilise vormina» (lk 100). «/--/--/ saabub olukord, kus Nõukogude juhtkond on sunnitud prääniku poliitikale lisama piitsa poliitika, mis on palju adekvaatsem nende juhitud ühiskonna loomusega» (lk 103). Sest isegi kui A. Zinovjevi pessimism on liialdatud ja meil siiski õnnestub vabaneda kommunistliku impeeriumi köidikutest, ka siis jääb see impeerium meid mingil viisil ähvardades meie naabruse püsima. Mida paremini me suudame seda taibata, mida täpsemalt me suudame ennustada tema käitumist ja arengut, seda paremad on meie võimalused säilitada oma vabadust.

Pole põhjust salata, et kommunismi pärand jääb meie vaimu settinuna ilmselt veel põlvkonnaks-paariks kummitama. Ühiskonna paranemine ja tervenemine on pikaajaline, paljude ohtudega protsess. Siltide ja lippude vahetused, muutused žargoonis või leksikas ei pruugi veel tähendada muutusi sügavamas eneseteadvuses, ellusuhtumises, eetikas. Vägaigi rahvuslike ja sõnades antikommunistlike organisatsioonide esindajate poolt kostavad ju praegugi nõrdimusavaldused millegi «lubamatu» suhtes ja taotlused millegi «ärakeelamiseks». Neobolševismi (uue diktatuuri) oht on Eestis sama reaalne kui igal pool mujal kommunistlikus impeeriumis. Ei *perestroika* ega *glasnost* pole lunastanud vaimu.

Oigupoolest polegi vist ikka veel olemas üldist ja põhjapanevat teoreetilist kontseptsiooni kommunistliku režiimi käsitlemiseks. Ilmselt pole selge isegi see, kas kommunism on põhimõtteliselt uus ilming tsivilisatsiooni(de) ajaloo või saab teda millegagi võrrelda. Ja kui saab, siis mis mõttes ja mis ulatuses. Näib, et fašismi, natsionaalsotsialismi ja kommunismi paigutamine ühe, totaalse riigi nimetuse alla ei lahenda kaugeltki kõiki tekkivaid küsimusi. Riigi totaliteedi ulatus on igäühel neist erinev (seda kirjeldas juba R. N. Coudenhove-Kalergi) ning kaks esimest on välja kasvanud läänelikust ühiskonnast ja sinna ka tagasi pöördunud, viimane aga lähtunud hoopis teistelt alustelt (vrd nt käsiteldavas teoses lk 28).

Kommunismi uus- või neofeodalismiks nimetades viiakse küsimus sageli vaid «päris-» ja «uusfeodalismi» ühis- ning erijoonte selgitamisele ja sellega võidakse piirdudagi. Siia kuuluvad tihti viljakaks osutunud kontseptsioonid riigi kui kiriku ja ideoloogia kui usu kohta, pühakutekultuse, dogmaatika ja sümboo-

Arvustus

lika sageli vaimukad kirjeldused-võrdlused. Korralikuks teoreetiliseks lähtealuseks uusfeodalismi kontseptsioon siiski ilmselt ei sobi. Juba puhtemotsionaalselt näib feodaalühiskond olevat lausa paradiis kommunistlikuga võrreldes. Piiratuks kipuvad jääma ka sellised võtmesõnad või -terminid nagu *uus klass*, *nomenklatuur*, *partokraatia* jt, mis võimaldavad küll ulatuslikke arendusi kirjeldustasandil, kuid pakuvad enamasti üsna vähe põhjalikumateks üldistusteks.

Ka kommunistliku sündroomi käsitlemine ühiskonna haigusena võib osutuda viljakaks, kuid ainult teatava määran. Väga põhjalikult saab kirjeldada ja ongi kirjeldatud selle hulluse tekkimist, põhjusi, nakatamisvõimelisust, levikut, kulgu ja staadiume, samuti tema eri avaldumisvorme jpm, kuid ravi ja terendamise osas tuleb seniajani käsi laiutada: puudub ettekujutuski mingist postkommunistlikust ühiskonnast. Võimalik, et see saab olla vaid uut laadi diktatuur, mis alles pikema aja jooksul võiks leebuda normaalseks demokraatiaks. Profülaktika, tõsi küll, on vähemalt läänemaailmas olnud enam-vähem rahuldaval tasemel.

Nimetamata ei saa jätta ka teoloogilis-eshatoloogilisi kontseptsioone kommunismist kui antikristuse või saatana võimutsemisest.

Selge on üks: utoopilise («teadusliku») kommunismiõpetusega pole selle süsteemi käsitlemisel küll suurt midagi peale hakata. Ilmselt peaks ikkagi lähtuma asjaolust, et tegemist on ajalooliselt küllalt uue nähtusega, mille käsitlemisel ei ole võimalik aluseks võtta mingit nähtust minevikust, vaatlemaks olemasolevat kui selle arendatud varianti. Kahtlemata võib viljakaks osutada A. Zinovjevi seisukoht *perestroika*'st kui kommunistliku maailma-revolutsiooni uuest ja perspektiivikast suunast, kuid on veel vara anda sellele lõplikku hinnangut.

Kui püüda A. Zinovjevi artiklitekogu lahtimõtestatult pealkirjastada, siis võiks parafraaseerida ühe heliplaadi pealkirja: «*Perestroika* suur pettus». Ometi ei jää A. Zinovjev pelgalt maskide rebijaks ja silmade avajaks, ehkki ta taotleb just seda. Kahju, et Läänes huvitab sellesisuline kirjandus väga väheseid lugejaid ning mõjutab veelgi vähemaid (vrd kasvõi lk 90).

Kuid A. Zinovjevi raamatu teine, varjatud põhitoon näib olevat märksa sügavam. Ja nimelt: kommunismi kui nähtuse seesmistest seaduspärasustest nentimine. Juba esimeses artiklis («*Andropovi fenomen*») rõhutab Zinovjev korduvalt: «Nõukogude süsteemis võimu ei haarata. Selles süsteemis lubatakse võimu juurde» (lk 9). Seaduspärasused, mis suunavad seesuguseid lubamise mehhanisme, on kodeeritud juba kommunistliku ühiskonna olemusse.

Või teine oluline lõik A. Zinovjevilt: «Nõukogude ühiskonna teaduslik analüüs näitab, et nõukogude kord ei ole ainult poliitiline režiim. See on uus ühiskonnakorra tüüp, mis oluliselt erineb mittekommunistlike maade ühiskonnakorraldusest nii minevikus kui ka tänapäeval. Sel tüübil on lahutamatud omadused ja seaduspärasused, mida pole võimeline tühistama, isegi mitte muutma ükski juhtkond, mitte mingid reformaatorid ega väline surve» (lk 23). Objektiivsetele seaduspärasustele viitab A. Zinovjev veel paljudes kohtades (lk 70, 102 jm).

Millised on need süvafoovused, need objektiivsed, reaalsed ja paratamatud jõud, mis kommunistlikku ühiskonda suunavad? Ning mis meie jaoks eriti oluline: kuhu suunavad? Need on küsimused, millele peab vastama kommunismi (üld)teooria. Praegu seda ilmselt veel olemas ei ole.

A. Zinovjevi raamat viib mõttele, kas poleks aeg koostama hakata ühte korralikku teatmeteost tingliku pealkirjaga «Kommunismi leksikon». See peaks sisaldama korraliku bibliograafia, *personalia*, kronoloogia ja indeksid, kuid eelkõige peaks sealt olema võimalik kergesti leida andmeid sagedamini tekkivate küsimuste ja probleemide kohta. Nt jaotusest «rahvusvahelised lepingud» peaks saama ülevaate sellestki, millal ja mis laadi lepingulisi kohustusi on kommunistlik režiim üldse täitnud; peatükist «ekspansionism» peaks selguma, kas ja mis asjaoludel on kommunistlik režiim olnud sunnitud taganema jne. Käsitlus peaks selgesti lähtuma meie endi vajadustest, ta ei peaks olema teatmeteos «üldse». Teose ülesehitus ei pruugiks olla nagu ENEL või «Antiigileksikonil», olgu küll neilgi omad voorused. Kuivõrd meid ilmselt edaspidigi huvitavad eelkõige kommunistliku režiimi kuriteod, õigemini nende kuritegude vältimise võimalused meie endi ja teiste suhtes, tuleks loobuda liiga akadeemilisest vormist. Korralik indeksite süsteem korvaks muidugi igasugused ülesehitusest tulenevad puudused.

Leksikoni toimetusest ja kaastöölise hulgast kujuneks pidevalt töötav uurimisgrupp või -labor, mis saaks aluseks meie oma sovetoloogide koolkonnale, uurimisinstituudile vms. Võimekaid ajaloolasi, juriste, sotsiolooge, majandusteadlasi jt, kellele need probleemid on lähedased, näib olevat piisavalt. Juba praegu tundub, et Läänemere kaldalt kõlavad kommentaarid *perestroika*-etendusele on palju kriitilisemad kui Läänest või Idast kostvad. Võime seda julgesti pidada oma kultuuri- ja geopolitiliseks eripäraks ning ajalooliseks paratamatuseks.

Tõnn Sarv
Rünno Vissak

Vier Jahrzehnte baltische Geschichtsforschung. Die Baltischen Historikertreffen in Göttingen 1947—1986 und die Baltische Historische Kommission: Vorträge, Veröffentlichungen, Mitglieder. Verzeichnet im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Wilhelm Lenz. Göttingen, 1987. 157 S.

Osteuropaforschung in Marburg: Institutionen, Sammlungen, Ergebnisse. (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg. 37.) Im Auftrag des Präsidenten der Philipps-Universität zusammengestellt von Wolfgang Kessler, Hans Lemberg und Marlis Sewering-Wollanek. Marburg, 1988. 124 S.

Vaadeldavad teatmikud pakuvad mitmekülgselt teavet Saksamaa Liitvabariigis Baltimaade uurimisega tegeleva kahe juhtivama teaduskeskuse kohta. Need on Göttingen, kus asub *Baltische Historische Kommission* ja Marburg Lahni ääres, kus asuvad *Johann Gottfried Herder-Forschungsrat* ning *Johann Gottfried Herder-Institut*. Nende kahe kaudu püsib järjepidevus Eestis ja Lätis ligi sajandi jooksul mitmes baltisaksa teadusseltsis ja asutuses viljeldud Baltimaade ajaloo uurimisega, mis katkes kordumaal baltlaste sunnitud lahkumise tõttu siit 1939. a sügisel (vt lähemalt: *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Hrsg von Georg von Rauch. Köln-Wien, 1986. (Rets.: Indrek Jürjo. Tähelepanuväärne koguteos. — Keel ja Kirjandus, nr 4, 1988, lk 247—250); Sirje Kivimäe. Baltisaksa ajaloolaste organisatsioonid 1920.—1930. aastail. — 50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat: V vabariikliku teaduskonverentsi (2.—3. novembril 1988) materjalid. Tallinn, 1989, lk 206—210).

Alam-Saksimaal asuv Göttingen kujunes Balti ajaloo uurimise keskuseks osalt tänu vanadele traditsioonidele (18. sajandi lõpul ja 19. sajandi teisel poolel töötasid sealses ülikoolis paljusid Balti ajaloolasi köitnud ja suunanud professorid August Ludvig von Schlözer ja Georg Waitz), veel enam aga seetõttu, et Teise maailmasõja järel leidis Göttingenis varjupaiga mitu väljapaistvat baltisaksa ajaloolast (Leonid Arbusow jun., Reinhard Wittram ja Kurt Stavenhagen).

Saksamaa läänetsooni sattunud baltisaksa ajaloolaste taaskoondumisele pandi alus eraviisilisel kohtumisel Göttingenis 1946. aasta oktoobris, kus lisaks nimetatutele osalesid Paul Johansen, Heinrich Laakmann, Wilhelm Lenz sen. ja Albert Bauer. Nad

organiseerisid juba järgmisel aastal esimese Balti ajaloolaste kohtumise (nn *Historikertreffen*), mis alates 1948. aastal toimunud teisest kohtumisest muutus iga-aastaseks foorumiks ja on tänini pakkunud kokkusaamis-, esinemis- ning kuulamisvõimalust kõigile Balti ajaloo huvilistele.

Neljandal *Historikertreffen*'il 8. septembril 1951. a asutati Balti Ajaloo Komisjon. See on Göttingenis asuv teadusselts, mille liikmed on laiali üle Saksamaa Liitvabariigi ning korrespondentliikmeid on ka väljaspool.

1982. aastal Göttingeni ametikohtus registreeritud uue põhikirja järgi on Balti Ajaloo Komisjoni ülesandeks «edendada Baltimaade ajaloolist ja kodu-uurimist allikate väljasegitamise, uurimise ja publitseerimise kaudu, samuti teaduslike uurimuste ning käsitluste ergutamine, toetamine ja väljaandmine. Istungite korraldamise kaudu püüab Balti Ajaloo Komisjon tihendada liikmetevahelisi isiklikke kontakte, et planeerida ühisettevõtmisi» (vt *Vier Jahrzehnte...*, lk 13–17).

Balti Ajaloo Komisjon on üldkasuliku staatusega ning sõltumatu kõigist baltisaksa maiskondlikest ja seisuslikest organisatsioonidest, olles seotud vaid *Johann Gottfried Herder-Forschungsrat*'iga Marburgis, mis on talle omamoodi katuseorganisatsiooniks.

Ehkki Balti Ajaloo Komisjoni tegevus on kestnud juba pea-aegu 40 aastat, pole tal ei oma ruume, arhiivi ega raamatukogu, pole ka palgalisi töötajaid (lähemalt vt G. von Rauchi kirjutatud peatükki «Baltisaksa ajalookirjutus pärast 1945. aastat» koguteoses «Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung» (lk 399–435) ja G. von Pistohlkorsi ettekannet «Baltimaade regionaalne uurimine Saksamaa Liitvabariigis: Ülevaade 1980. aastate lõpul» teoses «50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat» (lk 211–217)).

Balti Ajaloo Komisjonil oli 1988. aastal 45 korralist liiget, 14 korrespondentliiget Soomest, Rootsist, USAst ja Austraaliast ning 4 auliiget, tema aastaeelarve oma uurimisprogrammide ja publikatsioonide toetamiseks aga vaid 22 000 marka.

Et iga seltsi tegevuse tulemused olenevad tema liikmeskonnast, siis alustagem esimesena nimetatud teatmiku vaatlemist keskelt, kust algab Balti Ajaloo Komisjoni liikmeid käsitlev bibliograafiline osa (lk 79–150). Selles on alfabeetilises järjekorras esitatud kõigi seltsi au- ja korraliste liikmete olulisemad eluloolised andmed, sh ülikooliõpingute aeg ja koht, akadeemiline kraad ja selle omandamise aasta, teenistuskäigu põhifaktid ning Balti Ajaloo Komisjoni liikmeks ja/või auliikmeks valimise aeg, samuti on viidatud teistele avaldatud biograafilistele allikatele ja portreekujutistele. Biograafialed järgnev bibliograafia sisaldab

Arvustus

andmeid Balti Ajaloo Komisjoni liikmele pühendatud juubeliteoste ja tema tööde avaldatud bibliograafia kohta ning esitab valiku olulisematest *Baltica*-alastest töödest, kuna vähem oluliste puhul viidatakse teistele bibliograafilistele väljaannetele.

Kokku sisaldab teatmik andmeid Balti Ajaloo Komisjoni 79 liikme kohta (sh 11 auliiget), kellest 1986. aastaks oli surnud 31. Huvitav on jälgida seltsi liikmeskonnas toimunud muudatusi.

1951. aastal oli Balti Ajaloo Komisjonil 30 asutajaliiget, enamasti baltisakslased, kellest Lätis oli sündinud 14, Eestis 10, Venemaal 4 (neist kolme elutee on tihedalt seotud Eestiga) ning Saksa maal 2. Nende uurimisvaldkonnad on seotud sünnikohaga. Nii on Eestist pärit uurijad üldse Balti-küsimuste kõrval käsitlenud just Eesti ainet. Oma osa on selles kindlasti ka kohaliku keele oskusel.

Juba 1960. aastate lõpul hakkas Balti Ajaloo Komisjoni liikmeskond minetama oma algset baltisaksa iseloomu. 1986. a oli 48 liikmest Lätis sündinuid 13, Eestis 10, Venemaal 7 ja Soomes ning Taanis kummaski 1, kusjuures viimased 9 on kõik sakslased, kellest 4 on õppinud või pikemat aega elanud Eestis. Saksa aladelt on pärit 15 ja Ungarist 1 Balti Ajaloo Komisjoni liige. Neil pole Baltimaadega enam perekondlikku sidet ning nad tegelevad Balti teemadega vaid teaduslikust huvist. Paljud said selleks tõuke oma baltisaksa professorist juhendajalt mõnes Saksamaa Liitvabariigi ülikoolis. Viimastest tuleb nimetada kolme kesksemat meest, kes on oluliselt mõjutanud nii Balti Ajaloo Komisjoni tegevust kui ka Balti ajaloo uurimist.

Balti Ajaloo Komisjoni esimene ja kauaaegne esimees oli Riia lähistelt pärit Reinhard Wittram (1902—1973), kes oli 1946. aastast kuni emeriteerimiseni 1970. aastal Göttingeni ülikooli professor. Tema õpilastest on neli Balti teemal doktoreeritud tänini aktiivsed seltsi liikmed (Manfred Hagen, Gottfried Etzold, Johann Dietrich von Pezold ja Gert von Pistohlkors; kolm viimast on pärit Eestist).

Tänu R. Wittramile ja tema õpilastele, kellest G. von Pistohlkors (sünd. 1935) on praegu Göttingeni ülikooli ülemnõunik ja ajaloseminari juhataja (1979. aastast ka Balti Ajaloo Komisjoni esimees) ning M. Hagen samas professor, on Göttingeni ülikool endiselt nende Saksamaa ülikoolide esireas, kus uuritakse ka Baltikumit.

Tavalisest rohkem huvi tuntakse Baltimaade vastu ka Kieli ülikoolis, kus sellele pani aluse endine Tartu ülikooli professor Carl Schirren, kes pärast sunnitud emigreerimist oli seal aastail 1874—1907 professoriks. 1958. aastast kuni erruminekuni (1972) oli

Kieli ülikoolis Ida-Euroopa ajaloo professoriks Tartu ülikoolis õppinud Georg von Rauch (sünd. 1904), Balti Ajaloo Komisjoni teine esimees (1973—1979). Tema õpilastest on seltsi liikmeks 3 doktorit (Michael Garleff, Silke Spieler, Hubertus Neuschäffer), kes pole baltlased. 1980. aastast töötab Kieli ülikoolis Põhjamaade ajaloo korralise professorina Göteborgi ülikooli kasvandik Hain Rebas (sünd. 1943), kes koos Taani riigiarhivaari dr Vello Helkiga (sünd. 1923) on praegu Balti Ajaloo Komisjoni ainsad eestlasist liikmed. H. Rebase juures õpib praegu Kieli ülikoolis hulk Balti ajaloost huvitatud üliõpilasi.

Baltimaade vanema ajaloo uurimisel näib Saksamaal tänini tugevaim olevat Hamburgi ülikool. Selle aluse rajas nimekaim Baltimaade, eriti Eesti ajaloo uurija Paul Johansen (1901—1965), kes töötas seal Hansa ja Ida-Euroopa ajaloo professorina 1940. aastast kuni surmani. Tema õpilastest on Balti Ajaloo Komisjoni liikmeks 5 isikut, vaid üks neist baltlane — dr Wilhelm Lenz jun. (sünd. 1939), praegu Koblenzi Liiduarhiivi osakonnajuhataja. Hamburgi ülikooli professorina jätkab oma õpetaja tööd Norbert Angermann (sünd. 1936), ligi 10 tema õpilast uurib magistri- või doktoritöö tasemel Baltimaade ajalugu.

Teistest Saksamaa ülikoolidest on Balti Ajaloo Komisjonile järeelkasvu tulnud juhuslikumalt ning neis puudub ka märkimisväärne baltoloogia-alane õpetus (v. a Münsteri ülikool, kus sellega on hoogsalt alustatud).

Balti Ajaloo Komisjoni liikmeskond on kõrge teadusliku tasemega — 48 liikmest vaid viiel pole doktorikraadi. G. von Pistohlkorsi veidi uuematel andmetel (1988) 15 liiget on või juba emeriteerituna olid seotud kõrgkooliga, 8 töötab arhivaarina, 8 teistes teadusasutustes või sõltumatu teadlasena, 6 on ametikohadel, mis pole seotud ajalooteadusega. 12 seltsi liiget ei ole hariduselt ajaloolased, vaid juristid, germanistid, teoloogid.

Tunda hakkab andma põlvkondade vahetus. Balti Ajaloo Komisjoni liikmete keskmine vanus on üle 60 aasta, kusjuures keegi pole noorem kui 40 aastat. Peapõhjuseks on asjaolu, et viimaste aastakümnete jooksul on olnud väga raske spetsialiseeruda Balti teemadele. Nüüd näib olukord muutunud olevat. G. von Pistohlkors loodab, et sellega kahaneb ka seltsi praeguse liikmeskonna teine puudus. Kui vanema generatsiooni esindajad valdavad enamasti vene ja eesti või läti keelt, siis 21-st alla 55-aastasest liikmest loeb vaid 3 eesti ja mitte ükski läti keeles.

Pärast Balti Ajaloo Komisjoni liikmete andmeid on teatmikus korrespondentliikmete nimekiri, milles märgitud vaid nende akadeemiline tiitel, kraad, valimise aasta ning 21 korrespondentliik-

mest 8 puhul paraku ka surmadaatum (lk 150). Korrespondentliikmete hulgas olnud väliseesti teadlastest — Evald Blumfeldt, Arnold Soom, Otto A. Webermann (valiti kõik 1956), Armin Tuulse (1972) ja Toivo Ü. Raun (1982) — on elus vaid viimane. Teatmiku lõpetavad andmed Balti Ajaloo Komisjoni juhatuse liikmete kohta aastail 1951—1987 (lk 151) ja isikunimede register (lk 152—157).

Teatmiku esimesest pooltest saame üksikasjalise pildi Balti Ajaloo Komisjoni tegevusest. Seltsi töösuundi ja ülesandeid iseloomustab G. von Pistohlkorsi sissejuhatav kirjutis (lk 5—11). Sellele võib huviline lisa otsida Balti Ajaloo Komisjoni kohta ilmunud artikleist, mille loendis on 20 nimetust (lk 20—21).

Balti ajaloo uurimise edenemist Saksamaal 40 aasta jooksul ning isikute osa selles iseloomustavad andmed Balti Ajaloo Komisjoni korraldatud või tema liikmete osavõtul peetud teadusfoorumite kohta. Konverentside kronoloogilises järjekorras on toodud nende toimumise aeg ja koht, päevakava ja teave nende kajastamisest ajakirjanduses (tavaliselt ülevaated kuukirjas «Baltische Briefe»). Et suur osa konverentsietekannetest on hiljem mingil moel avaldatud, tuuakse joone all ära ka ilmunisandmed.

Balti Ajaloo Komisjoni põhifoorumiks on nn *Historikertreffen*'id Göttingenis. Aastail 1946—1986 on 39 üritusel esinenud 117 inimest 290 korral. Neist 189 ettekannet on olnud aluseks publikatsioonile. Esinejate hulgas on ka Balti uuringutega üsna vähe seotud isikuid ja külalisi väljastpoolt. Kõik esinemised pole teadusettekanDED ranges tähenduses. Nii on 35 korral järelhüdena mälestatud Balti Ajaloo Komisjoni liikmeid või teisi Balti ajaloo uurijaid. Eriti kaotusrohked on olnud 1960.—1970. aastad — kummalgi aastakümnel 15 lahkunut. 1970. aastaist on päevakavas suurenenud kokkuvõtlike ülevaadete arv, mis peegeldab seltsi tegevusvälja laienemist (koguteoste ja monograafiate tutvustused, muljed teistest Balti-uuringute konverentsidest, ülevaated ajaloouurimise ja muinsuskaitse olukorrast Baltikumis).

Enamik *Historikertreffen*'ite ettekandeid on käsitletud peaaegu võrdselt nn Vene aega ning Balti riikide iseseisvuse ja Teise maailmasõja perioodi, kuna varasemat ajalugu on vaadeldud suhteliselt harvem. Et lähenemisnurk on eelkõige regionaalne (Balti-keskne), siis ainult Eesti küsimusi on käsitletud u 40 korral.

1970. aastatel toimus Balti-uuringute vallas murrang — Balti Ajaloo Komisjoni ja suhteliselt kitsas ringis tegutsenud väliseestlaste ja -lätlaste-leedulaste teaduseltside kõrvale tekkisid uued interdistsiplinaarse ja rahvusvahelise haardega Balti-uuringute keskused (neist väliseestlaste kohta vt T. Rosenberg. Eesti

Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat IX: 1980—1984. — Kleio 1'88: Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh. Tallinn, 1989, lk 114—118). 1968. aastal USAs asutatud Balti Uurimuste Edendamise Ühing (*Association for the Advancement of Baltic Studies* (AABS)) hakkas kohe korraldama ka paaris aastail toimuvaid konverentse ning avaldab 1972. aastast ühte kesksamat baltoloogia-alast kvartalikirja «*Journal of Baltic Studies*». Rootsis loodi 1970. aastal kultuuriühingu iseloomuga Balti Instituut, millele 1981. aastal lisandus Stockholmi ülikooli Balti Uuringute Keskus. Nemad korraldavad alates 1971. aastast samuti üle aasta Stockholmi Balti-uuringute konverentse.

Imselt selle mõjul hakkas ka Balti Ajaloo Komisjon korraldama avarama rahvusvahelise osavõtuga konverentse, kus vaadeldakse täpsemalt piiritletud Balti sotsiaal- ja kultuuriajaloo probleeme. Nii sündisid koos AABSiga Herderi Instituudis korraldatavad nn Marburgi sümposioonid (lk 57—64). Esimesest sümposioonist peale on neis osalenud ka Eesti ja Läti ajaloolased. I Marburgi sümposioonil 1979. aastal käsitleti 1905. ja 1917. a revolutsioonide vahelist perioodi Baltimaail (19 ettekannet), II sümposioonil 1981. aastal Tartu, Riia ja Vilniuse ülikoolide ajalugu (23 ettekannet) ja III sümposioonil 1985. aastal Baltikumini rahvastikus ning sotsiaalsetes oludes aastail 1855—1905 toimunud muutusi (18 ettekannet). Esimeste sümposioonide ettekanded on avaldatud artiklikogumikena Balti Ajaloo Komisjoni seerias «*Quellen und Studien zur baltischen Geschichte*» (Bd 4 — 1982; Bd 9 — 1987), kolmas raamat on ilmumas.

Alates 1970. aastast on Balti Ajaloo Komisjoni esindajad osa võtnud AABSi konverentsidest USAs (14 liiget 36 ettekandega, millest avaldatud 24) ja 1973. aastast ka Stockholmi konverentsidest (10 liiget 19 ettekandega, neist publitseeritud 13). Kolmas väliskonverents, millest 1981. aastast alates osa võetakse, on Läti ülikooli korraldatav Baltimaade ja Lääne-Euroopa suhteid käsitlev konverents Riias (3 konverentsil 6 ettekannet 4-lt Balti Ajaloo Komisjoni liikmelt, neist 3 ettekannet avaldatud Riia kogumikes).

1970.—1986. a toimunud väliskonverentside põhjal võib nentida, et viimaste aastakümnete jooksul on konverentsidel käinud põhiliselt kümnekond viljakamat Balti Ajaloo Komisjoni liiget, eesotsas kõikjale jõudva ja energilise Gert von Pistohlkorsiga (lk 65—73). Tänu temale kujunesid seltsil juba 1980. aastate algul head suhted Baltimaade kolleegidega.

Läti ajaloolastest mõnevõrra hiljem jõudsid Balti Ajaloo Komisjoniga ühise konverentsi korraldamiseni eesti ajaloolased. 27.—29. septembrini 1989. a toimus Tallinnas Eesti Teaduste Aka-

Arvustus

deemia Ajaloo Instituudis rahvusvaheline konverents «Valgustus-aja ideoloogiast ja sotsiaalsest tegelikkusest Balti provintssides», millest võttis osa koguni 10 Balti Ajaloo Komisjoni liiget.

Balti Ajaloo Komisjoni saavutused kajastuvad koondatuna tema väljaannete loendis (lk 74—78). Sellesse on võetud nii seltsi poolt välja antud kui ka tema algatusel või toetusel avaldatud tööd (34 nimetust). Viimased kümme raamatut on ilmunud Balti Ajaloo Komisjoni publikatsiooniseerias «Quellen und Studien zur baltischen Geschichte», mille esimene köide ilmus 1973. aastal. Sarjas avaldatakse nii monograafiaid, koguteoseid kui ka käsi- raamatuid.

Käsiraamatute koostamisele on Balti Ajaloo Komisjon pannud suurt rõhku. Ilmunud on «Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710—1960» (1970); vaimulike kohta annavad lisateavet «Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918» (1977) ja «Die Pastoren des Konsistorialbezirks Estland 1885—1919» (1988).

Suurt ja pikaajalist tööd tehakse Balti ajaloolise kohaleksikoniga, mille esimene, kogu Eesti ala hõlmav osa ilmus 1985. aastal «Balti ajaloo allikate ja uurimuste» sarja 8. köitena («Baltisches historisches Ortslexikon. T 1: Estland»), kuna Läti osa köite koostamine jätkub. Teise suure käsiraamatuna on teoksil «Balti ajaloolise õigusterminoloogia sõnastik (1710—1918)».

Olulisemad koguteosed on kaheosaline «Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten: Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918—1920» (1971—1977) (selle kolmas köide on seni veel ilmunuta) ja mainitud «Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung» (1986).

Teistest väljaannetest paistavad silma Tallinna ajaloo alased uurimused ja publikatsioonid — tänu veel Saksamaal asuvatele Tallinna Linnaarhiivi materjalidele. Nende põhjal on ilmunud rohkesti artikleid ja dissertatsioone (Johann Dietrich von Pezold, Stefan Hartmann, Gottfried Etzold, Otto-Heinrich Elias, Csaba János Kenéz). Balti Ajaloo Komisjoni liikmete parimaks monograafiaks jääb aga ilmselt kauaks P. Johanseni ja H. von zur Mühleni «Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval» (1973).

Tallinna Linnaarhiivi materjalide väljaandmistraditsioone, mis rajati P. Johanseni poolt 1920. aastail, on Saksamaal jätkanud Roland Seeberg-Elverfeldt ja Reinhard Vogelsang. Tuntud on esimese editeeritud «Revaler Regesten» (1—3; 1966—1975) ja teise «Kämmereibuch der Stadt Reval» (Bd 1—2; 1976—1983).

Oluline lõik Balti Ajaloo Komisjoni töös on Balti ajaloo uurimise bibliograferimine, millele osutab ka nimetatud teatmik.

Ajakirjas «Zeitschrift für Ostforschung» ilmub 1952. aastast «Baltische Bibliographie». Seda valikbibliograafiat koostas 1945. aastast kuni 1977. aastani Hellmuth Weiss, 1978. aastast tänini aga Paul Kaegbein. Viimane taasavaldas ka E. Blumfeldti ja Nigolas Loone «Bibliotheca Estoniae Historica 1877—1917» (1987).

Ülevaade Balti Ajaloo Komisjoni tegevusest poleks täielik, kui jääks lisamata, et selle liikmed retsenseerivad paljudes, šaksa teadusajakirjades agaralt olulisemaid Balti ajalugu käsitlevaid teoseid, sealhulgas ka Eestis ilmuvaid.

Ja last but not least — vähesed nimetatud suurtest töödest on sündinud ametitööna — Balti Ajaloo Komisjoni liikmed ei saa teelda ainult Baltimaade uurimisega, sest selle eest ei maksta.

Teisest vaadeldavast teatmikust leiame andmeid Balti uurin-gute kohta Saksamaa Liitvabariigis märksa laiemas, nn *Osteuropaforschung*'i raamistuses. Teatmik koostati Marburgi ülikooli juhtkonna ülesandel ja selle eesmärgiks on 1) näidata, et Marburgi ülikooli allasutustes ja ülikoolivälistes asutustes tehtava vastava uurimistöö poolest on Marburg olulisemaid Ida-Euroopa uurimise keskusi Saksamaal ning sellealase erialakirjanduse ja muu materjali koondamise tõttu peaks ta huvi pakkuma kõigile Ida-Euroopa uurijaile; 2) juhatada välismaa teadlasi, stipendiaate, üliõpilasi ja lihtsalt asjahuvilisi Marburgi vastavate asutuste ja erialateadlaste juurde; 3) soodustada Marburgi oma teadlaste tihedamat koostööd *Osteuropaforschung*'i alal ning Marburgi varade tõhusamat vastastikust kasutamist (lk 1).

Teatmikus on Wolfgang Kessleri ja Hans Lembergi kirjuta-tud ülevaade *Osteuropaforschung*'i kujunemisest ja sellealastest kogudest Marburgis (lk 3—14). Nenditakse, et *Osteuropa* pole mitte staatiline ruum, vaid ajalooliselt muutuv mõiste (eriti mõjutasid seda Teise maailmasõja tulemused), mis oleneb ka kee-lest. Nii on sellel ameerika ja saksa käsitlustes erinev tähendus. Teatmikus mõistetakse *Osteuropa* all Ida-, Ida-Kesk- ja Kagu-Euroopa praeguste riikide ala, s. o N. Liidu, Soome, Poola, Tšehhi ja Slovaki, Ungari, Rumeenia, Jugoslaavia, Bulgaaria, Albaania, Kreeka ja Türgi ala. Habsburgide monarhia või Preisi ajaloolisi üksusi vaadeldakse vaid idaeuroopalikust vaatenurgast. Senise Saksa Demokraatliku Vabariigi ala käsitletakse aga *Osteuropa* all vaid poliitilisest ja majanduslikust aspektist, kuna muidu jääb ta üldisse Saksamaa uurimisvalda.

Näib, et nüüd, kus paljud riigid on vabanenud või vabane-mas «sotsialistliku» Ida-Euroopa süsteemi köidikust, muutub jälle

ka *Osteuropaforschung*'i maht. Toimivate muutustega seoses oleks ka Eestis, täpsemalt aga Tartu ülikoolis, ülim aeg välja kujundada oma, (ida)euroopalik lähenemisviis naabermaade uurimisele ja õpetamisele. Näiteks Eesti ajalugu ei peaks enam olema N. Liidu ajaloo, vaid Ida-Euroopa ajaloo osa, mille alla Venemaa ja N. Liidu ajalugu kuuluks vaid ühe komponendina. Meil on vaja piiritleda oma Ida-Euroopa uuringute objekt ja määrata eelisõiguslikud uurimissuunad.

Kesk-Saksamaal polnud oma geograafilise asendi tõttu kuni 20. sajandi alguseni erilisi eeldusi saksa Ida-Euroopa uurimise keskuseks saada. Vaid Venemaaga oli sidemeid 18. sajandi algusest — tänu Christian Wolffi isikule oli Marburgi ülikoolil mõnda aega tugev külgetõmbejõud vene üliõpilaste jaoks, kellest tuntuim on Mihhail Lomonossov. Järgneva sajandi jooksul Marburgi maine tuhmus. Alles tagasihoidliku Hessen-Kasseli krahvkonna liitmine Preisimaa külge 1866. aastal avardas provintslusse vajunud Marburgi ülikooli perspektiive. Uut elujõudu andsid talle ka sinna kutsutud baltisaksa päritoluga professorid. Neist ajaloo professor Ernst A. Hermann, keda huvitas vene ajalugu, pani 1877. a aluse Ida-Euroopa ajaloo kui erilise valdkonna õpetamisele ja uurimisele. Ida-Euroopa uurimise püsimisele Marburgis kahe maailmasõja vahelisel ajal aitas kaasa Piirialade ja Välismaa Sakslaste Uurimisinstituudi asutamine 1920. aastal. See tegeles Ida- ja Kagu-Euroopa riikides, sh Balti riikides elavate saksa rahvusrühmadega, kelle hulgast Marburgi tuli ka üliõpilasi. Teise maailmasõja järel ilmnas, et Marburgi seni Ida-Euroopast liiga kaugeks jäänud geopoliitiline asend oli oluliselt muutunud ning Marburg asus «raudse eesriide» stabiliseerumise järel läänemaailma idaserval. Siia koondusid Königsbergist, Breslaust, Dresdenist, Leipzigit ja isegi Berliinist (mis olid varem peamisteks saksa *Ostforschung*'i keskusteks) Läände kolinud *Ostforscher*'id. Saksamaa Liitvabariigi tekkega muutus Marburg riiklikult toetatavaks saksa *Ostforschung*'i keskuseks.

Ida-Euroopa uurimise suund tugevnes ka ülikoolis. Juba 1946. aastal loodi elujõuline slavistika uurimisrühm, mis 1957. aastal laiendati interdistsiplinaarseks Ida-Euroopa uurimisühenduseks. Selle tegevuses oli 1960. aastate lõpul rahapuudusel küll märgatav langus, kuid 1970. aastate keskelt on olukord jälle paranenud.

Osteuropaforschung'i seisukohalt tutvustatakse teatmikus lähemalt ülikooli kui tervikut, ülikooli raamatukogu (selle «Osteuropa»-kogus on ligi 100 000 üksust), üksikuid uurimisasutusi, õppetooli ja seminare (ka nende raamatukogudes on vähemalt samapalju kui peakogus ja enamasti kattumatuid väljaandeid)

ning nende töötajaid koos teadlaste olulisemate tööde bibliograafiaga (lk 17—94).

Paljust ülikooli allasutustest on huvipakkuvaim Ida-Euroopa ajaloo õppetool koos vastava seminariga. Viimasele pani 1956. a aluse Georg von Rauch, kes aastail 1946—1958 oli Marburgi ülikooli õppejõuks, algul dotsendi, hiljem professorina. Seminariraamatukogu põhiosa hõlmab 19.—20. sajandi Venemaa ja N. Liidu ning sealhulgas Baltikumi ajalugu. Nimetatud seminaris on professor Peter Scheiberti (nüüd — *emeritus*) juhendamisel valminud 2 doktoriväitekirja Tallinna 18. sajandi ajaloost (S. Hartmann (1973) ja O.-H. Elias (1978)). Õppetööst on kõrvale jäänud selle õppetooli auproffessor, Balti Ajaloo Komisjoni uusim auliige Erik Amburger.

Ehkki teatmikus on põhiosa mahust antud ülikoolile, kaalub ülikooliväliste asutuste *Ostforschung*'i-alane tegevus Marburgi ülikooli oma üles. Andmed väljaspool ülikooli olevate asutuste kohta on kokku surutud, kuid hästi kaetud viidetega üksikasjalikumatele käsitlustele (lk 95—112).

Keskseks institutsiooniks on Marburgis 1950. a aprillis peamiselt Ida-Saksamaalt pärit ajaloolaste ja mõnede naaberteaduste esindajate poolt asutatud *Johann Gottfried Herder-Forschungsrat*. See on personaalakadeemia-taoline ühendus, mis koosneb mitme eriala teadlastest, kes tegelevad Saksa ajalooliste ida-alade, samuti Poola, Tšehhi ja Slovaki ning Baltimaade ja nende rahvaste mineviku ning tänapäeva uurimisega. Seega on Johann Gottfried Herderi Uurimisnõukogu ala mõneti kitsam kui Marburgi ülikooli *Osteuropaforschung*'il. Ta täiendab oma ridu liikmete juurdekutsumise teel. 1950. a tekkis samas uurimisnõukogu poolt suunatava teaduskeskusena ka *Johann Gottfried Herder-Institut*, millel on palgalised kaastöölised ja uurimisbaas. Herderi Uurimisnõukogu jagab riigi poolt uurimistöös eraldatud summad instituudi, mitmesuguste väljaannete ja uurimisnõukogu egiidi all tegutseva 7 regionaalse ajalookomisjoni (seltsi) vahel. Viimased on enamasti tekkinud varem kui uurimisnõukogu ning neil on oma iseõisev liikmeskond. Lisaks Balti Ajaloo Komisjonile kuuluvad Johann Gottfried Herderi Uurimisnõukogu «katuse» alla ka Preisi, Pommeri, Sileesia, Poola sakslaste, Sudeedi ja Kagu-Saksa maiskondlikud ajaloo- ja kodu-uurimiskomisjonid. Kindlate uurimisprojektide täitmiseks moodustab Uurimisnõukogu ka erialakomisjone, näiteks esiajaloo, kunstiajaloo, muusikaajaloo jne alal.

Johann Gottfried Herderi Instituudi osakonnad on tema teadurite uurimisbaasiks. Nendeks on raamatukogu (ca 255 000 köidet, s. o rohkem kui ülikooli asutustes sellest valdkonnast kokku),

Arvustus

ajakirjandusarhiiv (ca 14 500 väljalõiget ja 6000 ajalehekausta), pildiarhiiv (ca 250 000 kujutisega), kaartide osakond (23 000 kaardilehte ja 300 atlast koos kõigi Saksamaa Liitvabariigis olevate Ida-Euroopa kaartide keskkataloogiga), muusikakogu (ca 15 000 ühikut) ja publikatsiooniosakond. Viimase juhatajaks on instituudi asedirektor dr Hugo Weczerka — instituudil on hulk väljaandeid: 2 ajakirja («Zeitschrift für Ostforschung» (ilmub 1952. aastast) ja «Dokumentation Ostmitteleuropa» (1951. aastast)) ning 7 kitsamalt piiritletud seeriat. Johann Gottfried Herderi Instituudis töötab teatmiku andmeil 16 koosseisulist teadurit (sh allosakondade juhatajad) eesotsas instituudi direktori prof. Roderich Schmidtiga. Kõigi puhul on ära toodud andmed nende osavõtust mitmesuguste asutuste, toimetuste ja komisjonide-seltside tööst ning nende tööde valikbibliograafia. Viimase osas on täielikumaks teejuhiks bibliograafiline teatmik «Fünfunddreissig Jahre Forschung über Ostmitteleuropa: Veröffentlichungen der Mitglieder des J. G. Herder-Forschungsrates 1950—1984. (Bibliographien zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas. 1.)» (Marburg, 1985; XIII+427 lk).

Johann Gottfried Herderi Instituudi teaduritest on praegu Balti Ajaloo Komisjoni liikmeks vaid dr Csaba János Kenéz. Uurimisenõukogu või instituudiga on seotud ka 6 nüüdseks pensionile läinud teadlast. Neist teenekaim on Marburgis G. von Rauchi kõrval Baltimaade uurimist edendanud dr Hellmuth Weiss, teine Eesti mees, kelle tööd jätsid Eesti kultuuriloo uurimisse jälje juba 1930. aastail. H. Weiss (sünd. 23. X 1900), kes ülikooliõpinguid alustas Tartus ja doktoreeriti 1925. a Tübingenis, oli Eestis Saksa Kulturomavalitsuse juhtivaks tegelaseks ning aastail 1926—1939 ka Tallinnas Eestimaa Kirjandusliku Ühingu raamatukoguhoidjaks. 1950. aastast jätkas ta Balti ajaloo ja raamatukogundusega tegemist Johann Gottfried Herderi Instituudis. Aastail 1952—1959 oli ta instituudi raamatukogu juhataja ning 1959—1965 instituudi direktor, 1959—1970 Johann Gottfried Herderi Uurimisenõukogu asjaajaja eestseisuseliige ning 1974—1975 uurimisenõukogu viitsepresident; 1960. aastast tänini on ta ka väljaande «Zeitschrift für Ostforschung» toimetuse liige (peale tema on Balti Ajaloo Komisjoni liikmetest toimetuses veel G. von Pistohlkors ja Fr. Benninghoven).

Teistest Johann Gottfried Herderi Uurimisenõukogu ja Johann Gottfried Herderi Instituudi kõrval teatmikus ära toodud ülikoolivälisest asutustest märgitagu Hesseni Riigiarhiivi, kus asub deposiidina ka Balti rüütelkondade arhiiv ja raamatukogu.

Nimetatud teatnike abiga saame ülevaate kahest olulisemast Saksa Balti-uuringute teaduskeskusest. Lisaks neile tegeldakse Saksamaal Eesti ja Läti mineviku ja kultuuriloo materjalide säilitamise, uurimise ja käsitlemisega ka mitmes puht baltisaksa organisatsioonis, millel on oma keskused, eestvedajad ja väljaanded (neist peamised — Lüneburgis ja Darmstadtis).

Tiit Rosenberg

EDITORIAL NOTE

The present issue of *Akadeemia* begins with a treatise by the well-known Finnish philosopher Georg Henrik von Wright on Ludwig Wittgenstein's role in the formation of the mental image of our century. Theologian Peeter Kaldur deals with a religious trend especially typical of our century, namely the ecumenical movement of Christian churches.

Aime Kährik describes the fate of the Vepsians, a less-known Finno-Ugric people, under colonialism.

Three translations from Spanish introduce us to the spiritual world of the Iberian Peninsula and Ibero-America. A poem by the great Nicaraguan poet Rubén Darío (in Ain Kaalep's translation) has been dedicated to the immortal spirit of Don Quixote. It is followed by a discussion by Salvador de Madariaga, a well-known Spanish philosopher and essayist, about Don Quixote as a European as well as a representative of the conquistadorean attitude. Thirdly, we publish a treatise by the Venezuelan writer Arturo Uslar Pietri about South America as it began to take shape in the Europeans' mind from the era of the conquistadors.

We also publish two articles on Estonian history. Economist Karin Liikane deals with the studies of the index of cost of living during the period of the Estonian Republic. From the manuscript legacy of the last State Controller of the Estonian Republic Karl Soonpää (1895—1944) we publish the second part of his diary notes from the fatal years 1939—1940.

Two authors deal with an important ontological principle, namely the anthropic principle: both Jaan Kalda's and Tanel Tammet's articles should arouse interest equally in the readers interested in the arts and in the sciences.

The English clergyman Stephen Knowers touches upon the problems of theology and psychology in his lecture on confession, which he delivered, by the way, at the Tartu Goethe Gymnasium last year.

In the section of criticism Arne Meriläi reviews Sirje Kiin's monograph on the life and work of the prominent Estonian poetess Kersti Merilaas (1913—1987). Tõnn Sarv and Rünno Vissak speak about Alexander Zinovyev's most topical book about Gorbachev, which was lately published in Estonian translation, and Tiit Rosenberg gives a survey about the Goettingen and Marburg Universities' reference books concerning the Baltic studies during the last forty years.

The issue finishes with the next chapters of the translation of Ilmar Tammelo's book *Survival and Surpassing*.

Summaries

Numberless forms of fading away: Vepsians in the 20th century

Aime Kährik

In 1897, during the first census in the Russian Empire, the Vepsians numbered 25,284. They lived in several big geographically and administratively separated groups and were mainly a rural people. Their main activities were agriculture, stonemasonry, forestry, pottery and several other kinds of handicraft. Every district had its own craftsmen whose skills were needed by the inhabitants of the neighbouring towns and villages. Handicraft products were sold or exchanged at big fairs which, in addition to religious holidays, were an important venue of get-togethers supporting the preservation of national identity.

After 1917 great changes have taken place in the Vepsians' social, economic and cultural life. Their traditional activities were not taken into account in organizing their economy. The imposition of new activities has not proved economically successful. The boundaries of administrative divisions have been repeatedly changed and at that the Vepsian villages have become remote border areas. Attempts have been made to resettle the Vepsians from their forsaken villages. The 1930s were the

period of national awakening in the history of Vepsian culture. At the Language and Thinking Institute of the USSR Academy of Sciences the Vepsian alphabet based on Latin script was worked out, the literary language was created, school textbooks and a small Vepsian-Russian dictionary were published. School instruction in Vepsian was started. By the end of 1937, however, all kinds of national cultural activities had been interrupted. The textbooks were destroyed. Since that the authorities of Leningrad and Vologda regions have tried to assimilate the Vepsian people in a hasty manner — by falsifying the Vepsians' ethnic origin in documents of personal identity and in village Soviet registers. This course of action was motivated by an order «from above», which in its turn was based on the wrong assumption that the Vepsians had not been included in the list of nationalities of the USSR. A great deal of Vepsians adjusted themselves to that kind of attitude of the state, especially the younger ones who had moved to towns in search of more decent living conditions. The process of assimilation, which was supposed to threaten the Vepsians as early as in the 19th century, actually started in the 1950s. At that not only the appearance of the Russian

population and the Russian language in Vepsian villages was important, but also the Vepsians themselves left the villages, contracted mixed marriages, exchanged the mother tongue for Russian, and in a great number of cases also changed their national identity (both forcibly and also voluntarily).

In 1981 a team of the Karelian Branch of the Language, Literature and History Institute of the USSR Academy of Sciences collected data on people of Vepsian descent in the villages of Leningrad and Vologda regions. According to the team's estimation there could have been about 13,000 Vepsians in the Soviet Union in 1981 (cf the 1979 census data — 8094). 12,500 of them lived in the Russian SFSR. As compared to their number in 1930, the difference is — 20,000. About a half of Vepsians have settled in towns. 15.6% of Vepsians living in the country did not know that there were other Vepsians outside their home district. 9.5% had some idea about the habitation area of their nation, and only 0.9% knew it well.

The Vepsians of different regions and districts do not communicate with each other any more. Therefore they do not know where the people of their nationality live and how many of them there are.

The Karelian team and the Vepsians who still appreciate their national identity have tried to find what possibilities still exist to preserve the Vepsian people and their culture. It is encouraging that $\frac{2}{3}$ of the 18—19-year-old Vepsians questioned considered the teaching of Vepsian at school necessary. Hopefully, the Vepsian Cultural Society founded in 1989 can also help as according to its statutes namely the strengthening of the Vepsians' national self-esteem and promoting of respect for their language, history and culture occupies the central place in their activities.

The First Estonian Index of the Cost of Living

Karin Liikane

The article deals with a topical problem in self-financing Estonia — the measurement of the living expenditures in our republic.

In 1989 the Estonian government decided to compute regularly the Index of the Cost of Living. As an economic indicator, the Index will be used for the determination and evaluation of the government's economic policy. In this connection it is interesting to know that it will not be the first but already the fourth attempt to estimate the living cost in

Summaries

Estonia. The earliest research in this field was published sixty-five years ago by the Estonian Central Bureau of Statistics.

The author describes the scope of the *First Estonian Index of the Cost of Living* compiled in 1925 and reviews the average change in expenditures for goods and services during the period of 1921—1926.

On the anthropic principle

Jaan Kalda

Why is the world such as it is? The answer the anthropic principle gives to this most fundamental question is extremely natural, almost trivial: in a simplified way — because only in this kind of world the observers (people) can exist. At that, it can be interpreted in several ways and with different consistency, beginning with the principle as a criterion for choosing the best theory (the theory needs not to explain all the things — some of them result from the fact of observation; this is applicable in a wide range of sciences), and finishing with the principle as the primary cause of being (the world exists to enable the existence of man (the observer) and it is such as it is because it is necessary for the existence of man). In its

more consistent form the principle can be viewed as a synthesis of materialism and idealism: although the material determines the ideal, the material without the ideal has no sense, too. Emphasizing the uniqueness and the determining role of life, the anthropic principle also offers subjects for ethical reflections; it makes us take up a sceptical attitude to UFOs without denying their existence. It shows that the limits of our fantasy are determined by this world's realia.

It is primarily a cosmological principle based on some viewpoints of natural science, therefore it is in principle possible to present a program (tasks for the science) for its verification. Discussions on probability, which are necessary for better understanding of the anthropic principle, have been illustrated with explanatory analogies.

Radical scepticism as anthropic principle in microcosm

Tanel Tammet

The aim of the paper is to show a certain way to carry scepticism to its extreme point (by "radical scepticism" the author is meaning the declaration "nothing exists") in order to stress the basic limitations

of the capabilities of human cognition even in the purely ideal sphere.

In the first part of the paper the famous argumentation for radical scepticism by Gorgias from Leontini is examined; the author tries to pinpoint the weaknesses of Gorgias's argumentation, considering this as a good example of maltreating natural language as a «logically correct» formal system.

The second part of the paper is devoted to the intuitively acceptable argumentation

for the radical scepticism (in contrast to Gorgias's formal, language-manipulating approach). The main ideas here are the evil scientist hypothesis, which is generalized to the conception of the totally random (hence non-existing in the strongest understandable sense) world, and the anthropic principle, which is used (somewhat paradoxically) in microcosm for explaining the continuity of human perception and thought in a totally random world.

ОТ РЕДАКЦИИ

Номер открывается статьей известного финского философа Георга Хенрика фон Врихта о роли Людвиг Виттгенштейна в формировании духовного облика нашего столетия. Тема работы теолога Пеэтера Калдура — экуменическое движение христианских церквей, представляющие собой одно из особо типичных религиозных течени нашего века.

Айме Кяхрик описывает судьбу вепсов, одного из малоизвестных финно-угорских народов, в условиях колониализма.

Три перевода с испанского вводят нас в духовный мир Пиренейского полуострова и Иберо-Америки. Стихотворение видного никарагуанского поэта Рубена Дарио публикуется в переводе Айна Каалепа. Оно посвящено бессмертному духу Дон-Кихота. За ним следует рассуждение известного испанского философа и эссеиста Сальвадора де Мадариага о Дон-Кихоте как европейце и вместе с тем выразителе идей конкистадорства. Третий перевод с испанского — статья венесуэльского писателя Артуро Услара Пиетри о Южной Америке в представлении европейца как оно начало формироваться, начиная с эпохи конкистадоров.

Историческая проблематика, связанная с Эстонией, представлена двумя материалами. Это работа экономиста Карин Лийкане об исследовании индекса стоимости жизни в период Эстонской Республики, и дневниковые заметки из рукописного наследия последнего государ-

ственного контролера Карла Соонпяэ (1895—1944), которые относятся к 1939—1940 гг. Мы публикуем вторую часть записок; публикация продолжается.

Два автора рассматривают важный онтологический принцип — антропность. Как статья Яана Калда, так и работа Танеля Таммета должны в одинаковой степени привлечь внимание читателей с гуманитарными и естественно-научными склонностями.

Теологических и психологических проблем касается в своей лекции английский священник Стивен Кноуэрс. В прошлом году он выступил с этой лекцией в Тартуской гимназии Гете.

В разделе критики Арне Мерилай рецензирует монографию Сирье Кийн о биографии и творчестве видной эстонской поэтессы Керсти Мерилаас (1913—1987); Тынн Сарв и Рюнно Виссак говорят о сверхактуальной книге Александра Зиновьева о Горбачеве, эстонский перевод который вышел совсем недавно. Тийт Розенберг пишет о справочниках Геттингенского и Марбургского университетов, посвященных исследованиями по истории Прибалтики за последние сорок лет.

В конце номера опубликованы очередные главы произведения Ильмара Таммело «Survival and Surpassing» в переводе.

Резюме

Тысячи форм исчезновения: Вепсы в XX веке Айме Кятрик

По результатам первой переписи населения 1897 года в Русской империи представителей народности вепсов насчитывалось 25 284. Вепсы проживали в нескольких разобщенных группах на территории, которая была отграничена географически и административно и занималась преимущественно земледелием. Наряду с этим они занимались также лесными работами и работой на каменоломне, а также изготовлением изделий из керамики и некоторыми другими видами ремесла. В каждом округе были свои умельцы, чьи изделия находили спрос у жителей окрестных сел и городов. Ремесленные изделия продавались или обменивались на больших ярмарках, на которых, как и на церковных праздниках представлялась возможность для общения. Общение такого рода являлось фактором, способствующим сохранению национального чувства.

После 1917 года в социальной, экономической и культурной жизни вепсов произошли большие изменения. При организации экономической жизни вепсов не были учтены традиционные формы их деятельности. Насильственное насаждение но-

вых видов деятельности привело к неудачам в экономике. Неоднократно изменялись границы территориально-административных единиц, при этом вепские деревни всегда оказывались расположенными на дальней окраине. Делались также попытки переселить жителей из так называемых неперспективных сел. Тем не менее, 1930. годы в истории вепской культуры стали временем национального возрождения. В Институте языка и мышления Академии Наук СССР на основе латинского алфавита был разработан вепский алфавит, создан вепский литературный язык, изданы школьные учебники и небольшой вепско-русский словарь. В школах началось обучение на вепском языке. К концу 1937 года национальная культурно-просветительная работа была прервана, учебники уничтожены. Ленинградские и вологодские власти начали осуществлять «ускоренную» ассимиляцию: в удостоверениях личности и хозяйственных книгах сельсоветов фальсифицировалась национальная принадлежность. Такого рода деятельность объяснялась указаниями «сверху», которые в свою очередь основывались на ложном утверждении, что вепской народности не существует в перечне народов СССР. С таким отношением государства

примирилась довольно большая часть вепсов, особенно более молодые представители народности. Они направились в города в поисках более нормальных условий существования. Процессы ассимиляции, которые, согласно традиционной точке зрения, угрожали вепсам уже в XIX веке, получили в действительности развитие в 1950-х годах. При этом решающим фактором оказался не столько приход русских и утверждение русского языка в качестве основного в вепских селах, сколько уход самих коренных жителей, сопутствующие ему смешанные браки, замена родного языка русским, изменение во многих случаях своей национальной принадлежности (как по принуждению, так и добровольно).

В 1981 году группа исследователей Карельского филиала Института языка, литературы и истории Академии Наук СССР собрала данные о так называемых вепсах по происхождению в селах Ленинградской и Вологодской областей. По мнению этой исследовательской группы, в 1981 году в СССР могло проживать примерно 13 000 вепсов (ср. по данным переписи населения 1979 года — 8094 чел.). Из них в РСФСР проживало 12 500. Если сравнить эту цифру с численно-

стью населения в 1930 году, то разница составит 20 000. Примерно половина вепсов переселилась в города. 15,6 процентов вепсов не знали, что за пределами их района тоже живут представители их народности. Какое-то представление о местах расселения своего народа имело 9,5 процентов, хорошее же представление — 0,9 процентов. Поскольку представители вепской народности, проживающие в разных областях и районах, между собой не контактируют, то они не имеют сведений друг о друге.

Карельская группа исследователей и те представители народности, которые заинтересованы в жизнеспособности вепсов, пытались выяснить, какие существуют возможности для сохранения вепской народности и культуры. Две трети из опрошенных вепсов в возрасте от 18 до 29 лет, считают, что в школе необходимо преподавать вепский язык. Вероятно, кое-что можно сделать и основанное в 1989 году вепское культурное общество, считающее одной из своих главных задач повышение национального самосознания вепсов, а также воспитание в них уважения к своему языку и культуре.

Первый индекс стоимости жизни в Эстонии

Карин Лийкане

В статье рассматривается актуальная проблема, связанная с хозрасчетом, то есть вопрос о том, как измерять стоимость жизни в нашей республике.

В 1989 году Эстонское правительство приняло решение о регулярном определении индекса стоимости жизни (ИСЖ). Этот индекс является экономическим индикатором при разработке и оценке экономической политики правительства. Интересно, что это уже не первая, а четвертая попытка изучения уровня стоимости жизни в Эстонии. Результаты самых ранних исследований в этой области были опубликованы в двадцатые годы Эстонским Центральным Бюро Статистики.

Автор характеризует структуру первого ИСЖ в Эстонии, составленного в 1925 году. Приводятся также данные о динамике стоимости жизни в Эстонской Республике в период 1921—1926 гг.

Об антропном принципе

Яан Калда

Почему мир такой как он есть? Ответ на этот фундаментальный вопрос выте-

кает из антропного принципа и он предельно прост, даже тривиален: только в таком мире могут существовать наблюдатели (люди). Однако мир можно интерпретировать по-разному и с различной степенью последовательности, начиная с принципа как критерия выбора лучшей теории (теория не обязательно должна объяснять все явления — часть выводов вытекает из наблюдения —, она может применяться в очень разных науках) и заканчивая принципом как первопричиной бытия (мир существует для того, чтобы существовал человек — наблюдатель — и он таков для того, чтобы человек мог существовать). Мир в его наиболее последовательной форме можно рассматривать как синтез материального и идеального: материальное определяет идеальное, однако, материальное без идеального не имеет смысла. Подчеркивая идею об уникальности жизни и ее детерминирующей роли, антропный принцип дает материал и для размышлений в области этики; заставляет скептически относиться к НЛЮ, но не отрицает их существования. Указывает на ограничивающие пределы фантазии реалии нашего мира.

По первоначальному содержанию мы имеем здесь

дело с космологическим принципом, опирающимся на некоторые положения естественных наук. Таким образом существует возможность представить принципиальную программу (задачи для других наук) для проверки этого принципа. Вероятностные рассуждения, необходимые для лучшего понимания антропного принципа, иллюстрированы поясняющими аналогиями.

Радикальный скептицизм как принцип антропности в микрокосмосе

Танел Таммет

Целью статьи является показание некоторой возможности приведения скептицизма к экстремальной точке («радикальным скептицизмом» автор называет утверждение «ничего не существует») для того, чтобы продемонстрировать принципиальную ограниченность человеческого познания и в чисто идеальной сфере.

В первой части статьи

рассматривается знаменитое доказательство радикального скептицизма Горгого из Леонтин; автор попытается найти слабые места и ошибки в данном доказательстве, считая данное доказательство хорошим примером некорректной трактовки натурального языка как «логически корректной» формальной системы.

Вторая часть статьи посвящена интуитивной приемлимой (в контрасте к формальному, с языком манипулирующему доказательству Горгого аргументации радикального скептицизма. Главными использованными идеями являются гипотеза о злым экспериментаторе, которая расширяется до абсолютно случайного мира (т.е. до несуществующего мира в самом сильном понимаемом смысле этого слова) и принцип антропности, который используется (в некотором смысле парадоксально) в микрокосмосе для пояснения непрерывности человеческого восприятия и мышления в абсолютно случайном мире.

AUTOREIL PALUME LAHKESTI TÄHELE PANNA JÄRGMIST:

Käsitöö võib olla eesti või võõrkeeles. Artikli jm pikkus on kuni 25 lk, arvustusel kuni 5 lk. Elleppel toimetusega on erandina võimalik ka pikem kaastöö.

Kaastöö palume esitada masinakirjas või tumedas arvutikirjas kahekordse reavahega, kahes eksemplaris.

Käsitööle (v.a tõlked, taastrüki ja arvustused) tuleb lisada 1,5 lk pikkune *resümee* kahes eksemplaris.

Tõlkeil palume esimese lehe alaserva märkida originaali pealkirja, allikaviite ning autorikaitse andmed. Soovime näha ka originaalteksti.

Lehekülgede alaserval antagu *kommentaariid* ja *märkused*, viidates neile tekstis läbiva ülanumbriga.

Isikunimed puhul peaks tekstist selguma ka eesnimi. *Rõhutamine* tuleks märkida pliiatsiga (kursiiv, sõrendatud ja poolpaks kiri). *Sõnalühendid* on punktita.

Allikaviited on viidatava koha järel sulgudes. Osutatakse autori perenimi, trükise ilmumisaasta ja viidatavad leheküljed (Lyons 1977: 23–24). Ühe teose mitu autorit ja sama autori mitu teost eraldatakse üksteisest komaga (Lyons, Leech, 1977), (Lyons 1977, 1978). Eri autorite viidete vahel on semikoolon (Lyons 1977; van Dijk 1984). *Suulise teate* viites on ka eesnimi (Uku Masing 1980: isiklik teade). Tekstis sulgudes esitatakse ka *arhiiviallika* kirje (Ants Oras Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnale 24. X 1926. a. — EAA f 2100, n 2, s 767, l 46–48).

Trükiste täiskirjed on artikli lõpus eraldi lehel pealkirjaga «Kirjandus». Enne esitatakse ladina, siis slaavi tähestikus tööd. Nt:

Argyle, Michael 1979. New development in analysis of social skills. — Nonverbal behavior. Ed. Aaron Wolfgang. New York, Academic Press, pp 139–158

Fisher, Walter 1987. Technical logics and narrative rationality. — Argumentation, vol 1, no 1, pp 3–22

Lyons, John 1977. Semantics. Cambridge, Cambridge University Press

Nurmekund, Pent 1988. Egiptuse keel. — Edasi, nr 249, 29. X, lk 5

ван Дейк, Теун А., Вальтер Кинч 1989. Макростратегии. — Т. А. ван Дейк. Язык, познание, коммуникация: Сборник работ. Москва, Прогресс, 1989, с 41–67

Ионин, Леонид 1990. Две реальности «Мастера и Маргариты». — Вопросы философии, № 2, с 44–55

Käsitööle viimase lehe alaserva palume kirjutada autori nime, aadressi, telefonid ning laste arvu; samuti soovivate separaatide arvu.

Toimetusele võib saata arvustamiseks või refereerimiseks trükiseid.

TÄNAME!

ELLU JÄÄDA JA EDASI MINNA

Ilmar Tammelo
Sydney Ülikooli õigusteaduse ja rahvusvahelise
õiguse lektor

Tõlkinud Ilmar Anvelt

III

II osa

ALBILIKUD KOHTUMISED

PRELÜÜD

Inimsuhtlemise mõiste

Eile öösel oli mul painaja või pigem nägemus. Olin albilane ja läksin koos oma usukaaslastega tuleriidale, aga hirmu asemel tundsin pigem rõõmsat ootust. Ja tõepoolest — tuli, mis õgis mu keha, ei teinud valu, ta pigem hävitas mu hinge kesta ja vabastas selle. Võisin nüüd kaalutuna hõljuda ähvardava ja ometi kauni maailma kohal ja mõttekiirusel jõuda, kuhu iganes tahtsin. Ma ei leidnud teed Taevasse ega sattunud ka Põrgusse. Jäin maistesse kütketesse, mõtlesin nagu varemgi, ja kui ainult tahtsin, võisin suikuda pehmel rohul või õielehtede süles. Lakkasin olemast inimene, minust ei saanud inglite kaaslast Paradiisis ega Põrgu elanikku, muutusin nagu millekski üleiniimlikuks.

Nüüd olen täiesti ärkvel ja tagasi argipäevas, kus pean taas olema inimene. Ent «üleiniimlikkus», mu unenäo põhimotiiv, ei lähe mul meelest. Kui sellel sõnal peaks olema mõistlik ja meile tõeliselt oluline tähendus, võiks ta tähendada seisundit, millesse inimene jõuab, kui ta end ületab, et saada teisendunud olendiks, — ja selleks võib ta saada, kui mõistusest juhitud kasutab täielikult oma eneseteostuse ja eneseloome võimeid. Ma ei arva, et meie eneseületamispüüdlustele vältimatult vajalik mõistuse lahtimine saaks toimuda ainult monoloogide vormis; arvatavasti sünnib see peamiselt inimkohtumistel (sealhulgas mõistmatusega kokku puutudes), kui toimub

tõeline inimsuhtlemine. Seetõttu ongi inimsuhtlemine minu järgnevate mõtiskluste peateema.

Me oleme suhtlevad olendid. Meie suhtlemine, nagu ka meie hingamine, naeratused, tusatsemine ja mõtleminegi, toimub sõltumata sellest, kas me ise mõistame, mida teeme, või ei. Sellegipoolest võib õige arusaamine sellest, mida teeme, olla meile eluliselt vajalik siis, kui meie «loomulikud» toimingud lakkavad korralikult funktsioneerimast või on sattunud ohtu. Ja näib, et just see ongi juhtumas inimsuhtlemisega inimkonna praeguses pöördepunktis. Seepärast tasubki suhtlemist ratsionaalselt analüüsida, püüda tungida tema sisse.

Ratsionaalne taotlus on inimsuhtlemise puhul aga paradoksaalse olukorras, millest võib arvata, et see taotlus on ise midagi irratsionaalset. Seda paradoksi võib lühidalt väljendada järgmiselt: selleks et inimsuhtlemisest õigesti aru saada, peame kõigepealt olema võimelised õigesti suhtlema. Õige inimsuhtlemine sõltub aga omakorda inimsuhtlemise fenomeni õigest mõistmisest. Seega oleme siin sattunud nõiaringi.

Teooria *esitamise* kontekstis võib see paradoks olla vaid näiline; sest teooria autor võib teda detailselt tunda — kõik, mis ta tegema peab, on alustada oma esitust sobivast punktist, ning olla igal sammul teadlik sellest, millele see samm tugineb ja kuhu viib. Nähtuse uurimise kontekstis aga on paradoks rohkem kui lihtsalt näiline. Seda tuleb kuidagi seletada või selgitada. Et paradoksi kõrvaldada, näib olevat vaja otsida abi sellistest mõistetest nagu «intuitsioon», «sõnulväljendamatu teadmine», «otsene teadlikkus» ja «vahetu kogemus». See vajadus tuleneb asjaolust, et ratsionaalsel püüdlusel peavad olema piirid. Ta toimib ideedemaailmas, milles mõte satub lõpmatuse regressi või hakkab ringlema, kui teda mõnes punktis ei peatata, kutsudes appi ülalmainitud mõisteid.

Siiski võivad isegi lõpmatule regressile viivad teooriad olla väärtuslikud — andes esialgseid ja vahepealseid

Ellu jääda ja edasi minna

tugikohti mõtte edasiminekuks või pakkudes — et vahe-
tada metafoori — mõningaid suhteliselt kindlaid põhi-
punkte, mille suhtes mõte võib viivelda, hajumata võima-
luste tohutus hulgas. Võtnud küll otseseks eesmärgiks
inimsuhtlemise analüüsi, ei otsi ma selles absoluutset
selgust. Praegusel etapil piisab suhtelisest selgusest, see
on inimsuhtlemise probleemi nägemisest liigendatumalt
ja seega selgemini, kui suudame seda näha sellega tege-
likult kokku puutudes.

Esimene praegusest ülesandest tulenev eriprobleem
on järgmine: millised peaksid olema inimsuhtlemise ana-
lüüsimiseks sobivad terminid? Et saavutada analüüsi
täielikku adekvaatsust, on vaja täpsust. Täpsust võib aga
saavutada ainult mõiste vaevanõudva sõnastamise ja
hästiarenenud terminoloogia abil ning viimaks — kus
võimalik — arvutustehnika abil. See kõik, olles teadmiste
praeguse taseme juures isegi saavutatav, teeks inimsuht-
lemise analüüsi äärmiselt raskepäraseks, muutes ta aru-
saamatuks enamikule inimestest ja kohutavaks igaühele,
kes ei ole veel täiesti tuttav ja harjunud analüüsija eri-
liste mõttekäikudega. Seepärast — et mitte nurjata
inimsuhtlemise analüüsi kommunikatiivseid eesmäärke
enne nende realiseerimise algust — on oluline võimalust
mööda seda analüüsida tavalise keele tuttavates termini-
tes, ehitades seejuures ettevaatlikult *termini technici*
nende peale. Tegelikult püüangi nüüd pakkuda inimsuht-
lemise metateooriat, arutlust inimsuhtlemise teooriast.

Metateooriatel, nagu on hästi teada loogikast, võib
puududa täpsus, mida oodatakse spetsiifilistelt teooriatelt.
Seega puudutades nii-öelda nende sõnade klahve, mis
tähistavad tavalisi arusaamu, moodustavad nad tähend-
duste kombinatsioonid, mis nagu üksteisele «toetudes»
vastastikku korrigeerivad ja arendavad üksteist ning
«vallutavad» nõnda realiteete, millele arenenud kont-
septsioonid võivad tugineda. Selles ettevõttes saab mõtte-
käikude siksakke väga hästi jälgida, kusjuures seda, mis
hiljem saab sõnaselgeks, kasutatakse eeldatavalt arutluse

varasemates etappides aimatavana ning esialgu ähmane muutub selgeks ja aredaks arutluse käigus. Nõnda siis püstitab meie mõistusele omane püüdlus — kaugel sellest, et aina mõttelosse luua — paljudes küsimustes ajutisi ulualuseid üldkasutatavaist keele- ja mõttematerjalidest. Neile, kelle kujutluses heiastuvad keerukad arhitektoonilised kavandid, võivad need materjalid näida masendavad. Kuid õigesti käsitsetuna ja kokku panduna võivad nad vähemalt pakkuda mõttele ulualust, mis on küllalt kindel, mahutamaks küllaltki adekvaatse ratsionaalse püüdluse algeid, — sellised ulualused on sageli asendamatud ning neist lähtudes võib püüelda edasi millegi paikapidavama, kindlama, proportsionaalsema ja veetlevama poole.

Sõnaühendis «inimsuhtlemine» [human communication] osutab teine sõna laiale nähtuste ringile. Näiteks räägime informatsiooni, tunnete, haiguste, energia, soojuse, liikumise jne kommunikatsioonist — ühendusest, suhtlusest, suhtlemisest jms. Selline laias mõttes suhtlemine toimub sõnade, postiteenuste, signaalide, telefoni, raudteede, raadiolainete, olemite [entities] füüsiliste kontaktide jne kaudu. Liittähendus, kui «suhtlemise» laiendina kasutatakse «inimlikku» [human], viitab esmajoones suhtlemisele, mis toimub kahe või enama inimolendi vahel ja mis on spetsiifiliselt omane inimesele, see iseloomulik, mis eristab inimest kõigist teistest suhtlevatest olemitest. Lisaks viitab ta kõigele muule, mis kuulub inimsuhtlemisse, ehkki see võib kuuluda ka teiste olemite kommunikatsiooni. Inimsuhtlemise elemendid, mis ei ole spetsiifiliselt inimesele omased, on näiteks visuaalsete või akustiliste muljete edastamise (füüsilise kommunikatsiooni juhtumid) ja primitiivsete hoiakute, ihade ja impulsside edastamine (mis on olemas loomade kommunikatiivses käitumises). Kui me räägime *inimsuhtlemise* katkemisest, ei tarvitse see tähendada *igasuguse* suhtlemise katkemist inimolendite vahel. Inimsuhtlemise katkemisel võib säilida see, mida võib nimetada «infrainim-

likuks suhtlemiseks», kommunikatsioon, mis on puhtfüüsiline, või kommunikatsioon, milleks on võimalised ka teised elusolendid peale inimese.

Ülaltoodud kontseptuaalse visandiga püüdsime anda ülevaate inimsuhtluse fenomenist ja luua aluse selle nähtuse struktuuralseks analüüsiks. Siin võib eristada järgmisi põhielemente:

1) *Kommunikandid* [communicants], s. o isikud, kes osalevad inimsuhtlemises, kas isikutena, kes pöörduvad teiste kommunikantide — *kommunikaatorite* [communicators] poole, või *retsipientidena* [communicatees] — isikutena, kelle poole pöördatakse. 2) *Kommunikaat* [communicatum], s. o teade, mis edastatakse või vastu võetakse. 3) *Kommunikatsiooniside* [communication linkage], s. o kommunikatsioonisuhe kommunikaatori ja retsiipienti vahel. 4) *Kommunikatsioonivahendid* [communication means], s. o meetodid või seadmed, mille kaudu toimub kommunikaadi edastamine. 5) *Kommunikatsioonisituatsioon* [communication situation], s. o faktide ja faktorite kogusumma, mis on oluline kommunikaadi edastamiseks või vastuvõtmiseks. Ülaltoodud inimsuhtlemise liigenduskardistab piirkonnad, kust võib leida põhjusi, miks see suhtlemine on mõnikord edukas ja teinekord nurjub.

Inimsuhtlemise edu või nurjumine oleneb kõigepealt kommunikantidest. Nende suhtlemist mõjutavad nende vaimsed puuded, isiksuste eripära, vaimulaad, füüsilised käitumismallid, hingesugulus, omavaheline sobimatus jms. Teiseks määravad selle edu või nurjumise kommunikaadiga seotud asjaolud. Siia kuulub kommunikaadi kvalitatiivne aspekt (mis hõlmab eelkõige tema sidusust, selgust ja õiget artikulatsiooni) ja kommunikaadi kvantitatiivne aspekt (hõlmab vahendatud materjali mahtu ja ajavahe- mikku, mille jooksul teatav hulk materjali edastatakse). Kolmandaks määrab inimsuhtluse edu või nurjumise kommunikatsioonisideme seisund nii füüsilises kui vaimses mõttes. Selles valdkonnas võivad kommunikatsiooni mõjutada kehvad edastamiskanaliid, mis tekitavad teadete

füüsilist segamist; mõjutavad ka teadete mõistmist takistavad vaimsed asjaolud, näiteks vaimse kooskõla puudumine kommunikantide vahel, ja mitmesugused tähelepanelikku kuulamist või lugemist takistavad vaimsed faktorid. Neljandaks määrab inimsuhtlemise edu või nurjumise kommunikatsioonivahendite seisund. Siingi on kommunikatsiooni soodustavatel ja takistavatel teguritel füüsiline ja vaimne aspekt. Füüsilise aspekti alla kuulub kommunikaadi tehniliste seadmete seisund ja teadete edastamiseks kasutatavate märkide kvaliteet. Vaimne aspekt hõlmab kasutatava keele väljendusviisi ja mõttesisu. Viiendaks määravad suhtlemise edu või nurjumise kommunikatsioonisituatsiooniga seotud asjaolud. On ka faktoreid, mida ei märgata, kui elemente võetakse isoleeritult; teisisõnu — inimsuhtlemine on tervik, mis on enam kui vaid tema osade summa. Kõnealuste faktorite hulka kuuluvad antud kommunikatsioonivahendi sobivus või sobimatus kommunikantidele, antud kommunikatsioonisideme adekvaatsus või ebaadekvaatsus antud kommunikaadi jaoks ja antud kommunikantide valmidus edastada või vastu võtta antud kommunikaati.

Tähtsad inimsuhtlemist nurjumisele viivad faktorid tulenevad asjaolust, et inimene ei kasuta küllaldaselt ära mõtlemisotsust, mis temal kui potentsiaalselt mõistuslikul olendil on käeulatuses. Seega on inimsuhtlemise probleemil teatud ühiseid põhijooni inimese kogu mõistusliku püüdlusega. Sest tema püüe kasutada ja välja arendada oma mõistuse potentsiaale on loomuomane püüd inimlikult suhelda.

Inimsuhtlemise põhivahend on keel. See koosneb artikuleeritud väljenduste süsteemist, mida inimesed kasutavad oma mõtete, tunnete või tahtmiste edastamiseks. Midagi niisugust, mida võiks nimetada «keeleks» väga laias tähenduses, võib täheldada ka näiteks mesilaste, delfiinide ja ahvide suhtlemises, sest needki olendid näivad kasutavat artikuleeritud häälikuid või muid märke, et edastada oma suhtumisi ja ihasid või informat-

siooni. Sellest «keelest» erineb inimkeel peamiselt oma väljendusvormide rikkuse ja mitmekesisuse, keeruka mõistusliku korrastuse ja suure arenguvõime poolest. Peale keele on olemas ka teisi inimsuhtlemise vahendeid. Inimesed edastavad oma emotsionaalseid seisundeid ja ka mõtteid silmade või näoilme, kehaasendite, hääle moduleerimise ja mitmete korralikult täpsustamata ja määratlemata füüsiliste ilmingute kaudu, millega võib seletada ka «ekstrasensorse» taju nähtusi.

Spetsiifilises ja tavalises mõttes on keel inimsuhtlemise vahend, mis kasutab oma väljendusvormidena kõnelatud või kirjutatud sõnu, fraase ja lauseid. Neil väljendusvormidel on tähendus, erinevalt tähtedest või silpidest, millel seda ei ole, ehkki nad on küll tähendust edasi andvate vahendite vältimatud elemendid. «Tähenduse» mõiste on üsna ebaselge, hoolimata selle sõna laiast ja sagedasest tarvitamisest.

Kui inimsuhtlemine toimub keele kaudu, on tegemist järgmiste suhtlemisprotsessi põhielementidega: Esiteks — väljendus, lausung või sümbol. Siinkohal nimetame seda üldistava oskussõnaga *signum*. Teiseks, signumiga edasi antav mõte — siin nimetatakse seda *signifikaadiks* [significatum]. Kolmandaks objekt või olem, millele signifikaat viitab, siin — *designaat* [designatum]. Signumiks on artikuleeritud häälikud või kirjatähed, mis on korraldatud keelelisteks lausungiteks, või diagrammid, joonistused, muusikalised väljendused jne. Lühidalt, ta seisneb meeltega tajutavates füüsilistes sündmustes, mis on mõeldud inimsuhtlemise vahenditeks. Signifikaadiks on edasi antud vaimne sisu, milleks võivad olla mõtted, tunded, ihad, ajed ja igasugused muud vaimsed avaldused. Designaat näitab, mille kohta need mõtted, tunded, ihad, ajed jne käivad.

Ilma signumita inimekommunikatsiooni ei toimu. Kuid sellistel puhkudel võib esineda midagi kommunikatsiooni taolist. Iga olukord, kus kaks isikut vaatlevad mõlemad sama reaalsust ja neil on selle kohta samad mõtted, tun-

ded jne, küll meenutab kommunikatsiooni, seda siiski olemata. Faktiliselt ei toimu kommunikatsiooni enne, kui üks või teine väljendab mingisuguse signumi kaudu ühist mentaalset sisu. Samuti võib siin mainida introspektsioonisituatsiooni ehk iseenda füüsiliste või vaimsete seisundite sisemist tajumist või isegi mõttekäigu väljatöötamist oma mõistuses. Need on protsessid, mille kaudu võib omandada teadmisi. Oluline faas teadmiste omandamisel on mingi idee sisekeskme formuleerimine või interpreteerimine, mida võib võtta sisemise signumina. Võib öelda, et sellises protsessis inimene suhtleb iseendaga, kuid see suhtlemine ei ole kommunikatsioon, sest puudub väline signum.

Siiski võib suhtlemine nurjuda ka tõelise, välise signumi olemasolu korral. Kui see juhtub, võib põhjuseks olla signifikaadi või designaadi puudumine. Püüe suhelda tähendab kindlasti, et potentsiaalne kommunikaator või retsipient käsitleb midagi signumina. Kui see püüe on edutu, öeldakse, et eeldatav signum on «täenduseta»; ent, kuigi eduka suhtlemisega kaasneb alati tähenduse edastamine, ei pea edutu suhtlemisega ilmingimata kaasnema tähenduse puudumine. Ja võib küsida, kas ükski signum või ükskõik mis, mida suhtlemiskatse käigus käsitatakse signumina, saab üldse olla tähenduseta. Et vastata sellele küsimusele, on vaja analüüsida tähendusetuse mõistet.

Kui kommunikatsioonikatses püüab keegi mängida kommunikaatori osa, on selle katse nurjumine sageli tingitud asjaolust, et retsipiendil, kelle poole potentsiaalne kommunikaator pöördub, ei suuda kasutatud signum esile kutsuda mingit signifikaati või designaati. Teine võimalus, et nurjumine on tingitud mingist puudujäägist potentsiaalse kommunikaatori pakutud skeemis signum-signifikaat-designaat.

Esiteks võivad signumid olla puudulikud. Nad võivad olla ebaselged (nt inglise sõnad *leaves*, *spring*, *let*), tähendades rohkem kui ühte signifikaati ja osutades rohkem

kui ühele designaadile. Neis võib olla ka väljajätteid, kirjavigu, ümberasetusi jne; mis jätavad tähenduse mõneti lahtiseks, see tähendab, nad võivad rikkuda õigekirja-, grammatika- või süntaksireeglitega kindlaks määratud üldtunnustatud menetlusi sõnade või lausete moodustamisel. Teiseks võivad puudulikud olla signifikaadid. Nad võivad olla ähmased, halvasti korrastatud, segi aetud jne, tähistades vaid väga laialt või ebatäpselt seda, millele nad peaksid viitama. Kolmandaks, ka designaadid võivad olla puudulikud. Neid võib olla võimatu adekvaatselt mõista kas teadmiste praeguse taseme või inimese piiratud intellektuaalsete võimete tõttu.

Kõiki neid kolme liiki puudusi tuleb inimsuhtlemises pidevalt ette, kuid tavaliselt ei blokeeri nad edukat suhtlemist *täielikult*. Nende mõju võib olla — ühelt poolt — ainult see, et teate edastamise ja tema eduka vastuvõtmise vahele tekib mingi ajavahemik (mis võib olla vaid hetkeline), mille jooksul potentsiaalne retsipient peab puudulikkuse üle pead murdma, või — teiselt poolt — vastuvõetav teade võidakse lüüa fookusest välja, segadusse. Me ei ütleks kummalgi juhul, et kavatsetud kommunikaat oli «tähenduseta». Kuid äärmusjuhtudel me tõesti ütleme nii, ning küsimus on, mida me sellega mõtleme.

Signumite puhul esinevad äärmusjuhtumid, kui nad on moodustatud viisil, mis mitte ainult ei riku aktsepteeritud sõna- või lausemoodustuse reegleid, vaid on neile niivõrd võõrad, et signumeid ei saa nende reeglite põhjal üldse interpreteerida (näiteks «crt» või «Soovin ähmane varjundis kas»). Signifikaatide osas esinevad äärmusjuhtumid, mille puhul hästimoodustatud väljend on olemas, kuid see ei anna edasi üldse mingit mõtet (näiteks «prefinitrusioon»), või kui signifikaate kõrvutatakse nii ebakohaselt ja segaselt, et retsipient leiab, et nende põhjal on tõesti võimatu midagi kujutleda (näiteks «sosistav vaikus», «kandiline ring»). Ja lõpuks designaadtide suhtes — äärmusjuhud esinevad, kui korralik signi-

fikaat on olemas, kuid objekt, millele ta viitab, pole õigesti moodustatud. See võib olla tingitud tõsiasjast, et meie teadmiste praeguse taseme juures ei saa teada, kas ta eksisteerib (näiteks inimolendid teistes päikesesüsteemides), või on teada, et teda pole olemas (näiteks president Nixon'i habe), või veelgi enam — võib olla teada, et ta ei saagi eksisteerida, vähemalt selles reaalsuses, mis eksisteerib inimkogemuse praegustes piirides (näiteks tiivuline hobune).

Need on põhilised situatsioonid, mille puhul kasutatakse sõna «täenduseta». Kuid tõenäoliselt ei ole see kõigi arvamus, et need kõik on tegelikult täenduseta, ning tõepoolest võib küsida, kas neid tuleb rangelt just niimoodi kirjeldada. Nende kirjeldamiseks on ka teisi termineid. Selliseid näiteid nagu «crt» ja «prefinitrusioon» võib kirjeldada kui «paraintuitiivseid»; see tähendab — hoolimata sellest, et neil on lingvistiliste märkide välimus, ei suuda nad esile kutsuda mingit signifikaati ega osuta mingile designaadile. Retsipient suhtub neisse kui lihtsalt arusaamatusse, tema meeles tekib nende puhul lünk. Selliseid näiteid nagu «kandiline ring» ja «sosistav vaikus» võib kirjeldada kui «kontra-intuitiivseid»; nad küll esitavad retsiipiendile midagi, kuid tollel on võimatu seda mõista või kujutleda ning tema vaim mässab nende vastu. Selliseid näiteid nagu «president Nixon'i habe» või «inimolendid teistes päikesesüsteemides» võib nimetada «paraempiirilisteks» — nad esitavad retsiipiendile võimalikku designaati, mille olemasolu võib küll kujutleda, kuid mida on võimalik valeks tunnustada või ei saa kontrollida. Selliseid näiteid nagu «tiivuline hobune» võib kirjeldada kui «kontraempiirilisi», sest võimalik designaat, mida nad retsiipiendile pakuvad, pole mitte ainult tegelike teadmiste ringist väljaspool, vaid ka sellega kokkusobimatu.

Ülaltoodud neli semantilise puudulikkuse liiki võivad muidugi esineda kombineeritult. Näiteks seda, mis on paraintuitiivne, võib vaadelda ka kui paraempiirilist

(«prefinitrusioon») ja mis on kontraintuitiivne, seda võib pidada ka paraempiiriliseks ja kontraempiiriliseks («kandiline ring»). Kuid nad võivad esineda ka üksikult: nii on «kõver ruum» meist enamiku jaoks paraintuitiivne, kuid mitte kontraintuitiivne. «President Nixon'i habe» on paraempiiriline selles mõttes, et saab tõestada tema mitteeksisteerimist, kuid ta ei ole kontraempiiriline ega paraintuitiivne ega kontraintuitiivne. «Nafta planeedil Pluto» on paraempiiriline selles mõttes, et tema olemasolu ei saa kontrollida, kuid ta pole ei kontraempiiriline ega paraintuitiivne ega kontraintuitiivne.

Teatud mõttes näib, et sõna «täenduseta» kõige kohasemad vasted on «kontraintuitiivne» ja «kontraempiiriline». Sest viimane tähendab kindlat designaatide puudumist ja esimene, vähemalt retsiipiendi vaatepunktist, tähendab samuti seda, kuigi mitte ainult seda. Samadel põhjustel näib olevat kohane võrdsustada «paraempiirilist» sõnaga «täenduseta» neil juhtudel, kui võime empiirilise kindlusega väita, et mingit designaati ei eksisteeri. Teiselt poolt, oleme näinud, et «paraempiiriline» moodus võib esineda ka siis, kui on võimatu vastata küsimusele, kas designaadid eksisteerivad või mitte, kuna paraintuitiivsete signumite puhul ei saa selle küsimuseni isegi jõuda, sest selle küsimuse arutamine eeldab, et on teada, *mis see on*, mille olemasolu või mitte-olemasolu otsustatakse. Kontraintuitiivsetest ja kontraempiirilistest signumitest on see teada ning peale selle on teada, et olemasolu küsimus peab andma negatiivse vastuse. On olemas signifikaat, kuid pole designaati, ja selles mõttes on kontraintuitiivne või kontraempiiriline signifikaat tähenduseta.

Kuid signifikaadi tähendusetus, mis tuleneb designaadi puudumisest, ei tähenda, et signum oleks tähendusetu. Ja tõepoolest, juba see, et retsiipient teab, mis see on, mida ei eksisteeri, näitab, et signum ei ole tähendusetu. Sest see teadmine ongi just see tähendus, mis retsiipientile on signumi kaudu edasi antud. Asjaolu, et

viimane peab edastatud mõtet kontraintuitiivseks või kontraempiiriliseks, ei muuda seda tähendusetuks; ent kui kommunikaator nii ei arva, põhjustab see kindlasti antud kommunikatsioonijuhu nurjumise.

Semantilise puudulikkuse moodus, mille puhul sõna «tähendusetu» kasutamine on kõige vähem mõeldav, näib olevat «paraempiiriline». Väita, et paraempiirilisel puudub tähendus, saab ainult filosoofilises mõttes, ja ka siis ainult teatavate filosoofiliste koolkondade poolt. Tava-mõistuse vaatekohalt võib paraempiirilisel väga hästi olla tähendus, ning igal juhul on see praegusteks eesmärki-deks tõestatud sama argumendiga nagu eeltoodud juhtu-mil, kus signifikaadid olid ilma dēsignaatudeta. Signum, mis teatab retsiপিendile midagi paraempiirilist, edastab talle kindlasti tähenduse — nimelt signifikaadi. Asjaolu, et inimene jäetakse kahtlema, kas selle signifikaadi jaoks designaat eksisteerib või mitte, ei muuda seda tähenduse-tuks; siiski, kui kommunikaator püüdis seda kahtlust vältida või sellest üle saada, on jällegi teatavas mõttes tegemist kommunikatsiooni nurjumisega. Tuleb märkida, et on liik signumeid, millel designaadid puuduvad «ole-muslikult». Sellised signumid on niinimetatud sünkate-goremaatilised [syncategorematic] sõnad nagu «ja», «jaoks», «või», «sellepärast» ja «miks», mis tähistavad midagi (ja on sellistena vajalikud semantiliselt terviklike väljendus- ja mõtteühikute loomiseks), kuid mis ei osuta millelegi.

Jääb üsna ebamugav küsimus, kas paraintuitiivsed sõnad või laused on tähenduseta. Kui retsiপিient tõlgen-dab sõna või lauset, püüab ta kombineerida lingvistilisi ühikuid tähenduslikuks tervikuks, mis moodustubki, kui nad on seostatud õiges järjestuses vastavalt keelereegli-tele. Mõnikord ei õnnestu kommunikaatoril täita oma ülesannet ja ette anda vajalikke konstruktsioone kas teadmatuse või oskamatusse tõttu (nagu peaaegu kirja-oskamatuses kriipseldustes) või hooletuse tõttu (nagu masinakirja- või trükivigades) või meelega (nagu ana-

Ellu jääda ja edasi minna

grammides või segiaetud lausemängudes); kuid sageli suudab retsipient siiski rekonstrueerida õige, tähendusliku terviku. Ent kui ta leiab selle olevat võimatu, siis on sõna või lause tema jaoks tähendusetu. See, et ühel juhul on kõrvutatavateks ühikuteks tähed («crt») ja teisel juhul sõnad («Soovin ähmane varjundis kas»), ei ole tähtis. Samuti oleks lõik tähenduseta siis, kui ta koosneks lausetest, millest igaüks eraldi on arusaadav, kuid mis käsitlevad lootusetult segiaetud ja seosetuid teemasid.

Ülaltoodud probleemi uurides on esimene juhtum, mida tuleb arvestada, tähtede või sõnade kombinatsioon, mis pole isegi mõeldud olema sõna või lause ja kus pole kommunikatsiooni isegi taotletud, kuid sellegipoolest on tulemuseks saadud midagi signumitaolist — näiteks kui ahv lööb kirjutusmasina klahve või kui arvuti, mis paneb tööle kirjutusmasina, läheb rikki ja jätkab täheühendite produtseerimist. Sarnane on olukord, kui näilise signumi on inimolend koostanud küll sihilikult, kuid ilma mingi kavatsuseta suhelda — näiteks nonsenss-värsside puhul või kui kirjanduskelmid sepitsevad tähendusetu sõnakombinatsiooni ja esitavad selle moodsa luule pähe. Mis neil juhtudel toimub, on kommunikaatori seisukohalt (kui ta üldse on olemas olnud) tõesti tähtsusetu. Potentsiaalse retsiptendi seisukohalt aga võib seal tähendus peituda, isegi kui see on lihtsalt omalt poolt juurde poogitud või kujutluse vili.

Kõnealuse punkti puhul on olulisemad need situatsioonid, kus mõtlev kommunikaator *on olemas*, kuid kus see, mida ta produtseerib oma kavatsetud signumina, on tema kirjaoskamatus või kõnehäire või õnnetuse tõttu tegelikult täiesti ebaadekvaatne edastamaks kavatsetud signifikaati või designaati. Objektiivselt muidugi näib oletatav signum tähenduseta, kuid kommunikaatoriks olla tahtja subjektiivselt vaatepunktist on tähendus olemas. Ja kui juba seda arvesse võetakse, on raske rääkida tähendusetusel isegi objektiivses mõttes, kõige enam võib öelda, et signumi tähendus *on varjatud*. Nii on lood

eriti seetõttu, et lõpuks võib signumi siiski leida: lugeja, kes on piisavalt tuttav kirjaoskamatu inimese mõtteviisiga, võib olla võimeline kirjaoskamatu kritseldust tõlgendama ja kui masinakirjutaja sõrmed klahvidel eksivad ning produtseerivad mõttetust, võib lugeja, kes on tuttav masinakirjutajate sõrmeseadega ja tähtede asetusega klahvistikus, siiski suuta rekonstrueerida, mis tähed seal pidanuksid olema, ja nii ikkagi jõuda kavatsitud tähenduseni. Sellele vaatamata on olemas juhtumeid, kus ilmselt on mõistlik rääkida «tähendusetusest». Siiski peaksime nii kõneldes olema ettevaatlikud ja rääkima ainult tähenduseta tähe- või sõnakombinatsioonidest, mitte tähenduseta sõnadest ja lausetest. Sest tähenduseta pole mitte sõnad või laused ise, vaid nende puudused või moonutused. Ning selles mõttes võime öelda, et tähenduseta sõnu või lauseid pole olemas — kui lausungil pole tähendust sõna või lausena, siis pole ta sõna ega lause.

Järgmine juhtum, mida tuleb arvesse võtta, on «crt» ja «Soovin ähmane varjundis kas» kasutatuna sellises kontekstis nagu praegune. Praeguses kontekstis on neil näidetel tähendus: nad tähendavad tähenduseta sõna ja tähenduseta lauset.

Veel üks juhtum, mida tuleb arvestada, — anagrammid. Nende alla võib liigitada kõik koodid või šifrid, milles tavaline keel on peidetud näiva tähenduseta fassaadi taha. Ka siin on ilmne, et tähendus on olemas, ainult normaalsed signumite tõlgendamise reeglid on asendatud või täiendatud teiste spetsiaalsete reeglitega. Kui tulevane retsipient tunnetab siin signumeid paraintuitiivsetena, siis see ei tähenda signumite puudulikkust; tegemist on lihtsalt tema teadmiste või küllaldase oskuse puudumisega rakendatavate spetsiaalsete reeglitega opereerimiseks.

Järgmiseks näiteks võiks olla Al Cappi fantaasialoomad — *shmoo*'d ja *iggle*'id tema koomiksis «L'il Abner» või Lewis Carrolli «Snark'is» (mis osutus viimaks katastroofilises avastuses *Boojum*'iks). Kõigil neil juhtudel

prima facie tähenduseta sõna ei ole liignimi, vaid mitteeksisteeriva perekonna või liigi nimetus. Kõik need juhud on paraempiirilised ja kontraempiirilised ja võivad olla isegi kontraintuitiivsed. Sest «intuitsioon» selles tähenduses, nagu me seda terminit tavaliselt kasutame, ei ole intuitsioon, mis tugineks eelnevale keelekogemusele; vastupidi, ta sõltub täielikult sellisest kogemusest, kuhu kuuluvad ka teadmised sõna ja lause moodustamise reeglite kasutamisest, ja hõlmab eelnevat kogemust samast sõnast sarnastes kontekstides või vähemalt kogemust sellest, kuidas mingil viisil võrreldavaid sõnu kasutatakse võrreldavates kontekstides.

Ainult pisut erinevad koodsituatsioonist ebagrammatilised ja paradaktilised keelekonstruktsioonid. Esimesed patustavad antud keele grammatika, teised tema süntaksi reeglite vastu. Keele ebagrammatilisel või paradaktilisel kasutamisel, kui suhtlemine siiski aset leiab, juhtub nii, et kommunikaator kasutab isikupärast neoplastilist või arhailist keelt, mille retsipient tõlgib kas tavakeelde või omaenda isikupärasesse keelde. See, mis oleks ebagrammatiline või paradaktiline tavalises keeles, võib olla täiesti grammatiline ja süntaktiline ükskõik kumma või mõlema kasutatava isikupärase keele raamistikus. Nii võrd, kui näiteks laste või Sokratese-eelsete filosoofide ebagrammatilised või paradaktilised laused suudavad edastada soovitud mõtteid *mõnele inimesele*, näiteks just selle lapse vanematele või kreeka keele spetsialistidele 7.—5. sajandil eKr, ei ole need laused tähenduseta. Väljaspool konteksti on sellised laused muidugi palju lähemal täielikule tähendusetusele.

See viib meid lõpuks isoleeritud isikupäraste lausungiteni, mis äkki tungivad oma paraintuitiivsete signumite kogumitega normaalse proosa keskele — näiteks lausungid «Helendava rõõmu vaikuse heljumine» või «Kas konservikarbid on konstitutsiooniliselt ebakindlad?» Kuid ka siin oleks võimalik kirjeldada selliseid lausungeid «tähendusetuna» ainult siis, kui nad on oma kontekstist välja

võetud. Kui kogu lõigu mõte on teada, võib selliste fraaside tulemuseks olla pigem üldise tähenduse rikastamine kui selle kahandamine. Teiste sõnadega: oma õiges kontekstis on sellistel fraasidel tähendus — mitte lihtsalt oma olemasolu tõttu, vaid et nad on mõtteühikute osad, mille teised osad annavad neile tähenduse, lisades neile midagi või koguni neilt midagi ära võttes.

See oli ülevaade situatsioonidest, milles kommunikatsiooniakt öeldakse olevat mõnes mõttes või mõnest vaatepunktist tähendusetu. Nagu ilmneb, võib vaevalt leida juhtu, mille kohta võib kindlalt öelda, et seal tähendus täielikult puudub. Siiski ei tähenda see, et sõna «täenduseta» ise oleks tähenduseta. Parem oleks öelda, et kus ja kuivõrd kavatsetud suhtlemisakt ei suuda tähendust edasi anda, on see suhtlemisakt funktsionaalselt tähenduseta. Sellest funktsionaalsest vaatepunktist on tähenduse kriteeriumid järgmised:

Rangelt võttes ei ole *tähel* tähenduse kriteeriumi, kui ta ei kujuta endast sõna, kuid on võimalik rääkida tähe tähtsuse kriteeriumist, võimalusest kasutada teda kombinatsioonis teiste tähtedega viisil, mil ta on vastuvõetav ja arusaadav teistele sama keelekogukonna liikmetele, esitamaks paberil selle keele kõneldud sõnu. *Sõna* tähenduse kriteerium on võimalus seostada sellega mingit mõtetist sisu; see võimalus on olemas alati, kui mingit *lausungit* või tähtede gruppi saab üldse sõnaks pidada. *Lause* tähenduse kriteerium on võimalus seostada mingit vaimset sisu, mis moodustab kommunikaatori kavatsuse, *lausungiga*, mis koosneb vastavalt grammatika ja süntaksi põhimõtetele üksteisega ühendatud sõnadest, kusjuures korrelatsioon on niisugune, et lausutu suudab esile kutsuda reageeringu, mida kommunikaator ootab.

Jutustavate lausete puhul on see oodatav reageering väite jaatamine või eitamine. Küsilauseste puhul on reageering vastus küsimusele. Mitmesuguste suunavate lausete puhul, nagu imperatiivid ja optatiivid, on oodatav reageering direktiiviga nõustumine. Täenduseta lause

puhul võib ka olla kavatsus midagi edastada ja saada mingi reageering, kuid lause komponentide ebaõige ühendamine ei võimalda retsiipiendil sellest kavatsusest aru saada ja nii ei või loota, et ta reageeriks vastavalt kavatsusele, mida kommunikaator võib oma lausega siiski seostada.

Nende kriteeriumide poolt näidatud mõttes võib sõna «täenduseta» siiski pruukida mitmesugustel eespool käsitletud juhtudel. Ja tõepoolest, kui üldse tahetakse selliseid kriteeriume rakendada, tuleb siiski kasutada sõna «täenduseta». Sest kui tõesti oleks mõttetu rääkida tähendusetusest, siis on muidugi niisama mõttetu rääkida tähenduse kriteeriumidest. Ühest küljest on kõigil neil juhtumitel midagi ühist, mida kinnitab nende ühesugune viis «täenduseta» sisendada, esile kutsuda või seda kinnitada. Teisest küljest aga näitab eelnev ülevaade, et hulgaliselt on erisuguseid juhtumeid, kus püütakse suhelda, täielikult selleni siiski jõudmata. Nende kõigi ühte patta panemine märksõnaga «täenduseta» võib ainult ähmastada ja vähendada meie ees seisvate probleemide keerukust ja hulka.

Katsed tähendust keele kaudu edasi anda ja vastu võtta ei pruugi nurjuda tähenduse puudumise tõttu või ainult sellepärast, vaid ka paljudel muudel põhjustel. Palju kasulikum kui pöörata tähelepanu ainult mõnele kunstlikult laiendatud ja jäigale tähendusetuse mõistele, oleks teadvustada igat liiki puudulikkust või äpardunud kommunikatsiooniakti kui omalaadset spetsiifilist suhtlusfenomeni, pannes täpselt tähele, millised defektid seda takistavad või rikuvad. Selle juurde kuulub muidugi võime võrrelda mitmeid puuduliku või äpardunud suhtlemise liike üksteisega ja avastada, mil viisil nad mõjuvad vastavat suhtlussituatsiooni.

Ainult paraintuitiivsete signumite puhul jätab kommunikatsioonikatse retsiipiendi mõtlemise puutumata. Keel talub oma reeglite rikkumist küllaltki hästi. Tavalised sõna- ja lausetuletusreeglid on küll tähtsad, ent

mitte ainutähtsad. Ka pole võimalik absoluutse *deside- raadina* taotleda keele täpsust, mis saavutataks kogu ebamäärasuse ja ebaselguse elimineerimisega, jättes iga signumi tähistama ainult ühte signifikaati ja osutama ainult ühele designaadile. Ebaselgus võimaldab keelega mängelda, see võib ka muuta keeleväljendeid paljutähenduslikuks, nii et ühtaegu annavad nad edasi mitut ideed või pakuvad mõtte peateemale paralleel- või kõrval- tähenduste varjundeid. Kõik need võimalused on tähtsad luules, kuid mitte üksnes luules. Kus iganes osa keele funktsioonist on kellegi poole pöörduda, arvamust esile kutsuda või välja uurida, milleniigi jõuda — või kompromissi saavutada, reguleerida, rahustada, kartust hajutada, lepitada, sillaks olla, konarusi siluda ja muud sellist — seal võib tavalise keele tugevus ja väärtus olla just tema «ebatäiuslikkuses».

ESIMENE KOHTUMINE

Inimene, seadus ja kommunikatsioon

Ma kohtasin meest, kes väitis, et on asutajaliige ülemaailmseks kujunevas organisatsioonis, mille eesmärk on vabastada inimene elu täiusele. Selle organisatsiooni nimi oli Täiusliku Elu Rahvusvaheline Vabastusrinne (Full Life International Liberation Front — FLILF) ja tema manifest kutsus vabastama inimest «traditsiooni ja dogma ahelaist» kehtiva õiguskorra hävitamise teel. Ta kinnitas usku inimloomuse tervikluse ja õilsusse, mis allasurutult on alati olemas ja mida kahjustab vaid roiskuvate õiguslike ja poliitiliste institutsioonide moonutav surve. Mida harmoonilise inimühiskonna kujundamisel pole suutnud saavutada seadus ja poliitiline võim, selle saavutaks inimarmastus, kui tal lubataks avada

tiivad ja omandada talle õigusega kuuluv koht ja roll pärast inimese lõplikku vabastamist tema loomusele võõrastest mõjudest. «Saa iseendaks ja ole sina ise!» oli FLILFi ülim tegevuspõhimõte.

Selline vaimustunud nägemus inimloomusest hämmastab mind ja ma püüdsin seda proovile panna, vastandades talle omaenda mõnevõrra pessimistlikke vaateid sellesama reaalsuse suhtes. Kuid minu küsimused ja vastuväited ei suutnud selle mehe veendumusi kõigutada. Igale minu argumendile vastas ta kirglike vastuargumentidega, süüdistades mind kitsarinnalisuses, vana-moelisuses, vagatsemises ja kelmuses. Niisiis, kui ma kutsusin appi Bractoni kuulsa ütluse «Non sub homine sed sub Deo et sub lege» (Mitte inimese, vaid Jumala ja seaduse valitsuse all), siis nõudis ta, et sõna «Jumal» tuleb siin «Occami habemenoaga» välja löigata: «Ole-matu,» ütles ta, «ei saa olla inimesele kõrgeim olend, pigem on kõrgeim olend inimese jaoks inimene ise.» Siis pööras ta ümber selle, mis ütlusest oli järele jäänud, ja kuulutas: «Non sub lege enimvero sub homine» (Mitte seaduse, vaid tegelikult inimese valitsuse all).

Ma ei suutnud teada saada, kuidas tema kujuteldav ühiskond tööle hakkaks, või mis juhtuks tegelikult, kui tema ja FLILF saaksid oma tahtmise. Tema vastused minu küsimustele muutusid üha oraatorlikumaks ja silmad läksid põlema. Tundsin, et suhtlemine temaga oli nurjunud ja ma pidin viisakalt taganema. Arvan, et ma ei saanud sellest kohtumisest palju targemaks, kuid sain sealt mõningat hoogu ja teemasid inimsuhtlemise edasiseks arutamiseks seoses inimelu mõningate aspektidega.

Inimkommunikatsioonis astuvad ühendusse inimeste mõistused [minds]. Mõistuseks, aruks nimetatud on protsesside kompleks ja nende protsesside tulemused, mida tavaliselt nimetatakse mõtlemiseks, tundmiseks ja tahtmiseks — need on vaimsed protsessid, indiviidi reageeringud mitmesugustele välistele või sisemistele stiimulitele. Need terminid, või ka nende vähem rahvalikud ja

teaduslikumad vasted nagu «intellektsioon», «emotsioon» ja «konatsioon», ei tarvitse enam sobida psühholoogilise arutluse spetsialiseeritud objektkeelele. Kuid nad sobivad esimesteks sammudeks inimkommunikatsiooni mõningate aspektide väljendamisel, sest nad näitavad enamikule inimestest vähemalt üldjoontes mõningaid sellesse kuuluvaid olulisi faktoreid.

Inimkommunikatsioonis tähtsad head ja halvad vaimsed omadused on osalt sünnipärased, osalt aga moodustuvad indiviidi elu jooksul. On inimesi, kelle mõistus on sünnist alates puudulik ja kellega suhtlemine võib olla tõepoolest väga piiratud, ning neid, kes, küll normaalseks peetud, on sündinud juhmina ja kelle vaimsest tuimusest ei saa kunagi jagu mingisuguse vaimutreeninguga. Elavaloomulised on võimekad niihästi kommunikatsiooni edastama kui ka vastu võtma. Sellegipoolest ei tarvitse need võimed kunagi realiseeruda või saavad seda ebasoodsatest elukogemustest tingituna vaid osaliselt — häirete tõttu mõistuse intellektuaalses, emotsionaalses ja konatiivses funktsioonis.

Kõige silmatorkavamad asjaolud, millega kaasnevad suhtlemist mõjutavad vaimsete funktsioonide kahjustused ja mida õiglust ja efektiivsust taotleval seadus peab arvestama, on aju kahjustustest tulenevad vaimuhaigused, samuti muude füüsiliste faktoritega seotud haigused, mis tekitavad mitmesuguseid psühhoatilisi sündroome. Need haigused avalduvad mälu kaotuses, mõtete segasuses, moonutatud tajus, meeletuses, ohjeldamatuis impulssides, sügavas ja kestva ärevuses ja ebanormaalses kehatalitluses, sealhulgas käitumises. Kõik need haigused kuuluvad psühhiaatria kompetentsi, kuid õigusteadus, tegeldes suurel määral inimese käitumise probleemidega, on psühhiaatria valdkonnas välja arendanud omad ideed ja terminid, millest suurem osa on praktilistel eesmärkidel hästi rakendatav.

Psühhiaatria on pidevalt ja radikaalselt uuenev teadus, õigusteadus aga on uute teadusesaavutuste

omaksvõtmisel konservatiivne. Märkimisväärne on ühtsuse puudumine psühhiaatrite ja juristide vaadetes mõistuse korratuste suhtes, mida psühhiaatrid nimetavad psühhoosideks ja juristid vaimuhaiguseks. Sellest tulenev lahknemine ja ebarahuldav kommunikatsioon nende vahel võib olla tingitud eri lähenemisviisidest samale reaalsusele ja nende erinevatest ülesannetest. Õigusteaduses tähendab psühhootiline häire piirangut isiku suhtlemisvõimele, mis mõnede vaimuhaigete puhul võib viia suhtlemise täieliku lakkamiseni. On ka varjatud ja etteaimamatuid psühhootilisi hädasid, mis võivad õigusteadusele tekitada isegi raskemaid suhtlemisprobleeme kui ilmsed vaevused, sest kui viimasel juhul seadus lihtsalt hoidub haigete isikute poole pöördumast ja kasutab vaimuhaigetega tegelemiseks erireegleid, siis esimesel juhul peab seadus kindlasti pöörduma häiritud mõistusega isikute poole niisamuti nagu normaalsete poole. Nii rakendatud reeglid aga võetakse vastu trotsi, osalise või täieliku mõistmatusega.

Peale psühhootiliste häirete on vähem tähtsaid häireid, millel on siiski märgatav mõju õigusemõistmise kommunikatsioonisituatsioonile. Tavaliselt liigitatakse need neuroosideks ja psühhopaatiaks.

Neurootiliste sündroomide hulka kuuluvad foobiad, kinnismõtted, sundkäitumine ja hüsteerilised reaktsioonid — muidu tervete organite ebanormaalne funktsioneerimine. Neurootilisi isiksusi iseloomustavad käitumise pärsitus, lüngad vaimuelus, ülemäärased enesekaitsemehhanismid ja ebanormaalsed reaktsioonid ümbritsevale. Õigusemõistmise suhtes olulised on juhtumid, kus neurootikud on äärmiselt ebausaldatavad tunnistajatena, irratsionaalsed oma arutlustes seaduseandjatena ja ebakindlad kohtunikena. Neile, kellel puuduvad eriteadmised vaimsetest hälvetest, on nende käitumine tihti ettearvamatu ja arusaamatu. Ja isegi need, kellel on olemas neurootikutega tegelemiseks vajalikud teadmised ja oskused, on enamikul juhtudest võimetud ületama

suhtlemisbarjääre kommunikaatori ja tema neurootilise retsiipiendi vahel või täpselt hindama, millises ulatuses on kommunikaat mõjutatud neurootilise kommunikaatori neuroosist.

Psühhopaatia ilmneb ebanormaalses meeolus ja harjumustes, mis avalduvad ühiskonnavastastes tegudes — seda nimetatakse sageli ka sotsiopaatiaks. Sellistel juhtudel on väärustunud moraaliprintsiibid, mida inimesed peaksid järgima, tunduvalt on vähenenud arutlusvõime ja enesekontroll ning isik ei suuda käituda sündsalt ja väärikalt. Psühhopaadid on õigusemõistmise kommunikatsioonisituatsioonis eriliseks probleemiks, sest nende õiguslikult olulisel ühiskonnavastasel käitumisel ei arvesta seadus nende vaimset seisundit ega vähenda vastutust. Tavaliselt kaldub õigusteadus ignoreerima seda, et seadus (või moraal) ei suuda psühhopaate küllaldaselt mõjutada ühiskondlikult soovitaval viisil käituma. Võibolla hindab seadus üle asjaolu, et psühhopaadid näivad täielikult mõistvat, mida nad peaksid tegema või tege mata jätma, ja nende võimeid käituda vastavalt.

Ülalkirjeldatud vaimsed häired pole inimsuhtlemise ja seaduse jaoks olulised mitte ainult sellepärast, et nad mõjutavad märgatavat hulka inimesi, vaid ka seetõttu, et teatud ulatuses ja mingis vormis on nad olemas ka niinimetatud normaalsete inimeste mõistuses. Seega võib öelda, et mitte keegi ei saavuta oma elu jooksul eales tõelist vaimset ja füüsilist tasakaalu ja vaevalt leidub kedagi, keda elu kohtleb nii suuremeelselt, et ta ei saa kunagi ühtki emotsionaalset haava. Inimesele tekitatud emotsionaalsed haavad paranevad harva, jätmata arme, mis mitmesugusel viisil segavad temaga suhtlemist. Olevalt oma elukogemustest oleme kõik millegi suhtes tundetud või ülitundlikud. Meil on eelarvamusi ja vaimupimedust. Mõnes asjas oleme liiga järeleandlikud, teises püüame üle kompenseerida ja oleme liiga agressiivsed. Sageli on meil põhjendamata hirme ja irratsionaalseid lootusi. Mõnikord oleme ülemäära kohusetundlikud, teine-

kord vaikib meie südametunnistus. Kõik see kokku täiendab elumängu oma ettearvatusega ning moodustab osa tema võlust, kuid ühtaegu loob ka suhtlemisbarjääre või ohte nii tavalistes eluseostes kui ka erilistes — seaduses ja õigluses.

Tähtis inimsuhtlemist mõjutav tegur on see, et meie emotiivsed, konatiivsed ja võib-olla isegi intellektiivsed aktid ei ole alati kooskõlas meie teadlikkusega nende sisust. Sellel teadlikkusel on selguse ja hämaruse astmed, kuni haihtumiseni täielikku ebateadlikkusse — nähtus, mida kutsutakse teadvusetuseks. Mõistuse teadlikkuse eri astmed ja eriti mainitud null-astme olemasolu aitavad seletada motivatsioonikonflikte, mitmik- või vahelduv-isiksuste juhtumeid, omaksvõetud põhimõtete vastast käitumist ilma mingi ilmse petmiskavatsuseta, takistusi ideede kujundamisel ja väljendamisel ja suurt hulka teisi nähtusi, mille mõistmisega on raskusi isegi alateadvuse psühholoogia spetsialistidel, rääkimata juristidest nende töös seadusega.

Inimese mõistuse teadvuslikke või alateadvuslikke võimalusi saab inimsuhtlemise kaudu realiseerida või arendada, ent ka hooletusse jätta või piirata. Sest inimsuhtlemine ei aita mitte ainult omandada teadmisi, emotsionaalset stabiilsust ja tahtejõudu, vaid võib aidata ka võtta inimeselt tema vaimuvarasid. Sellel äravõtmisel on palju vorme, mis varieeruvad kõige keerukamast õpetusest kuni kõige jõhkrama massipropagandani, massihüsteeria sisendamiseni ja vaimsete manipulatsioonideni, mis võivad viia hämmastavatele konversioonidele, mille tulemused on vahel ebainimlikud.

Et sellest kõigest jagu saada, ei piisa ainult ravimistest ja masinatest. On vaja ka intelligentset ja kohusetundlikku suhtlemispüüet, mida toetavad otsustavalt ja sihikindlalt need, kes on küllalt arukad, et lisaks teiste inimeste «pöörasusele» tunda, uurida ja valitseda ka iseenda oma. Nõnda võitleme infrahumaanse tendentsi vastu degradeerida organiseeritut ja hävitada tähendusrikast —

nähtusega, mis on paralleelne termodünaamika entroopia-seaduse toimega. Näib, et infrahumaansel loomusel ei ole erilist kalduvust kõrgel tasemel korra ja diferentseerumise suunas, ta sallib vaid seda, mis teatud olulistest inimlikest vaatepunktidest näib olevat kaos või samasus. Niisiis selleks, et inimmaailmas eksisteerivat korda saaks säilitada ja arendada, peab inimene mängima aktiivset osa suhtleva olendina, eelkõige valitsema vaimseid olusid mõjutavat inimsuhtlemist, mis on vajalik meie võitluses ellujäämise eest ja meie püüetes *juhtida* oma elu.

Kuigi meie püüded suhelda lähevad vahel kaugele tegelikult käsitledavast ning isegi teisele poole kujuteldavaid kogemusobjekte, on inimsuhtlemise alus alati reaalses maailmas, maailmas, mida tunneme kõigi inimeste enam-vähem ühise meelegogemuse põhjal. Just sellele alusele saab inimene ehitada oma unelmate losse, oma müüte ja utopiaid; sellest lähtudes saab ta moodustada abstraktsioone ja kujutelmi, kontraempiirilisi või kontraintuitiivseid ideid — ja seejuures siiski edastada mõtet. Muidugi on olemas ka selliseid asju, mida ei saa edastada adekvaatselt. Kuid edastamatul ei tarvitse puududa suhe asjade tegeliku seisuga, tegemist võib olla olemasolevate suhtlemisvahendite puudulikkusega.

Suhtlemisvahendite inadekvaatsus edastada seda, mida tahetakse öelda, on suuresti tingitud sellest, et inimese kasutuses olevad vaimsed võimed ei suuda toime tulla paljude probleemidega, mis tõusevad inimese ette teda ümbritsevast reaalsusest. Meie toimingute suhtes oluliste tõsiasiade keerukus suureneb koos sellega, mida laialdasemaks ja rafineeritumaks muutuvad meie vajadused. Tsiivilisatsiooni iga edusamm esitab väljakutse inimese intellektuaalsetele võimetele ja tema mõtete formeerimise ja väljendamise väljakujunenud viisidele. Geomeetria, millest piisas maamõõtmiseks muistses Egiptuses, ei kõlba astronoomia tarbeks. Loogika, mis oli küllalt hea antiik- ja keskaegsete õpetlaste (ning isegi Kanti) jaoks, ei vasta nõuetele, mida esitab järjest keeru-

Ellu jääda ja edasi minna

kam tänapäeva elu — see vajab tohutult efektiivsemaid loogilise mõtlemise ja mõttekorrastuse vahendeid.

Paljudes inimkommunikatsiooni situatsioonides on edastatav reaalsus kommunikantidele vahetult olemas. Neil kõigil võivad olla ühtaegu ühesugused meelemuljed, nii et neile saab tähelepanu juhtida lihtsate viidetega nagu «vaata sinna!» või «kuula seda!» Kui tähelepanu on õigesti suunatud, siis võib teha avaldusi kommunikatsiooniojektide kohta, mida tavaliselt mõistetakse nii, nagu nad on mõeldud, ja vastavalt võetakse vastu või lükatakse tagasi. Ometi võib isegi sellistel näiliselt

satel juhtudel suhtlemine olla häiritud. Kommunikantide erinev suhteline kaugus kõnealusest objektist või nende erinev asend tema suhtes võivad tekitada arusaamatusi, kuid sagedasemad, subtiilsemad ja kaugemale ulatuvad arusaamatused kipuvad tekkima erinevatest kogemustest, mis igal kommunikandil on seotud vastava objektiga. See on ilmne isegi juhtudel, kui osutatakse sellistele igapäevastele nähtustele nagu tuli, koduloomad või tuttavad meloodiad. On tõenäoline, et need võivad erinevais inimestes äratada erinevaid mõtteid, emotsioone või impulsse — esile tõsta, maha suruda või moonutada üht osa sellest, mida kommunikaator tegelikult mõtleb. Kommunikatsiooniraskused on ilmselt palju suuremad, kui kommunikaat — isegi kohal olles — on suhteliselt keerukas objekt, näiteks äsja kuulnud loeng või sümfoonia.

Kui kommunikaat ei ole retsiipiendi suhtes vahetult kohal, tekib kommunikatsioonis lisaraskusi. Mõistmine sõltub nüüd ka vastuvõetud sõnumi adekvaatsusest ning retsiipiendi võimest osi kokku liita ja täita lünki vastuvõetud teate sisus. Kui retsiipient on kunagi viibinud kõnealuse objekti vahetus läheduses, nii et tal on olnud võimalus sellega otseselt tutvudes moodustada sellest adekvaatne idee, võib ta üsna edukalt toime tulla vastuvõetud osade kokkusulatamise ja lünkade täitmisega kommunikatsiooniaktis. Siiski on see kõik ebakindel, kui kirjeldatakse kauges maades eksisteerivaid olukordi või

teatatakse ajaloolistest sündmustest. Iga retsiipient seostab talle räägitu omaenda kogemustega ja saab nii kujutluse sellest, mida mõtleb kommunikaator, kuid see ei pruugi olla kaugeltki see, mida too kavatses edastada.

Kommunikandist kaugemal oleva tähtsus kommunikatsiooniobjektina on tohutult tõusnud. Tänapäeva inimese uudishimu on piiritu. Ta tahab teada ka seda, millega ta pole kunagi kokku puutunud ega saa kokku puutuda (isegi mitte vahendatult, nägemis- või helimuljete reproduktsioonide kaudu). Seetõttu peab ta usaldama sõnalisi aruandeid või kirjeldusi, mis kunagi ei saa esindada reaalsust küllalt täielikult. Need kujutavad vastavaid reaale vaid väga piiratult või osaliselt, ja isegi need edastatakse nii, nagu kommunikaator neid tajus ja tõlgendas, ning nad alluvad alati tema apertseptiivsetele eripärasustele ja tema piiratusele vormi ja väljenduse leidmisel tema poolt tajutule. Iseäranis erinevad on eri inimeste mõljed niinimetatud struktureerimata materjali suhtes nagu pilved, tindiplekid, jutusumin jms. Sama toimub, kui edastatav reaalsus on mõnele isikule struktureerimata, ehkki see võib antud ala spetsialistile olla struktureeritud. See on aluseks moonutatud vaadetele, mis inimestel on poliitiliste ja isegi teaduslike ettekanete suhtes, samuti moonutustele, mida kohtame kuulujuttudes, klatšis ja avaliku arvamuse väljendustes. Tajudes objekte, mis ei ole mõistmise jaoks adekvaatselt struktureeritud, interpoleerib, ekstrapoleerib ja sünteesib meie mõistus liialdatult ja valesti. Seda tehes kipub ta valima suvaliselt ja ümber korraldama seda, mis on talle vahetult antud, seega — vabalt välja mõtlema. Kõik see võimendub, kui mõistust mõjutavad vaimsed häired või sügavad eelarvamused.

Kõigi eelarvamuste ühisnimetaja võiks olla rumalus. Siiski oleks õigustamatu eeldada, et lihtsalt retsiipiendi silmitsiseadmine «selgete faktidega» võib võita tema rumaluse. Ei ole fakte, mis suudaksid täielikult veenda inimesi, keda on drillitud vaatama ja tõlgendama reaal-

sust teisiti. Pavlovi eksperimendid, esiteks koerte ja siis inimestega, mis kahtlemata on kinnitanud tingitud reflekside toimemehhanismide tõesust, ei tõesta muidugi, et kõik inimesed on määratud igavesse orjusse — jääma selliseks nagu loodus, kaasinimesed või nende endi käitumine nad bioloogiliselt või psühholoogiliselt on kujundanud. Kuid need eksperimendid annavad mõista, et on bioloogilisi ja psühholoogilisi faktoreid, mis loovad valdavale enamikule inimestest sellise orjuse: inimestele, kes vajavad välist abi, et õigesti aru saada, milles asi seisab ja mis neil viga on.

Ülalöeldust nähtub, et isegi kui inimese teadmistejanu ja soov suhelda on piiratud, suudab ta tegelikult efektiivselt edasi anda reaalsusest vaid piiratud osa. Meeleheide selle üle oleks õigustatud, kui inimelu jaoks oleks oluline end täielikult reaalsusega kohandada või omada sellest terviklikku ettekujutust. Kuigi me võime ihaldada täiuslikke teadmisi reaalsuse kohta ja neid teadmisi tervenisti teistele edastada, ei ole see tegelikult vajalik. Osalised teadmised ja nende osaline edasiandmine on inimliigi ellujäämiseks ja edasikestmiseks osutunud küllaldaseks, nii nagu neist on piisanud teistegi loomaliikide puhul.

Nii individuaalse kui sotsiaalse inimelu jaoks on olnud palju olulisem pigem konstruktiivselt sihte seada kui rekonstruktiivselt tagasi vaadata. Me vajame minevikukogemust selleks, et orienteeruda maailmas tulemaks toime olevikuprobleemidega ja olla valmis tulevikuks. Kuid täielik üleskirjutus ja aruanne sellest, mis inimesega on juhtunud, ja püüd kõigest temaga seotust teada saada viib meid lõpuks selleni, et meie intellekt ei suuda enam assimileerida kogemusandmete hulka ja üleküllastub nendest. Mitte ainult selleks, et meeldivalt elada, vaid et üldse elada, on meil oluline valida andmete hulgast see, mis on meile vajalik meie eesmärkide saavutamiseks. Kõigil teadmistel, kõigil tõdedel, kõigil kommunikatsioonidel on seega pragmaatiline väärtus.

Sellised vaated inimkommunikatsiooni üldseisundi kohta tegelikkuses ei tähenda, et inimene peaks oma pilgu tõsiasjadelt ära pöörama või alla suruma oma tõeindu. Soovitame vaid, et inimene oleks oma taotlustes teadlik piirangutest, suhtuks ellu realistlikumalt. Ta peab olema teadlik, et tal tuleb pürgida talle kättesaadavate vaimuvarade, kommunikatsioonivahendite ja teadaolevate ning edastatavate faktide vahelise tasakaalu poole; vastasel korral satub ta suhtlemissulgu või mõtlemisummikusse andmete hulgas, mida on vaja teada ja edastada ainult osaliselt.

On realiteete, mida inimene ise on suurel määral loonud oma teadlike ja mõtterikaste püüdlustega. See, et need realiteedid on inimese loodud, ei tähenda, et kord juba looduna kujutaksid nad endast fakte, mida on kergem taibata ja edastada kui neid, mida pole loonud inimene. Sellised realiteedid nagu õiguskorraldus ja poliitilised institutsioonid võivad mähkuda süvasalapärasse isegi nende autorite jaoks. Looja ise ei tarvitse sageli mõista oma tähendusrikast loomingut ning loodul on kalduvus irduda tähendusest, mille looja võib olla talle algselt andnud, ja omandada kommunikaatorite ja retsiipientide mõistuste vastasmõjus sõltumatuid tähendusi. Seega tuleb õigust kui reaalsuse valdkonda intellektuaalselt ikka jälle uuesti vallutada, uurides antud juriidilisi materjale, mõtiskledes nende ja nende kohta avaldatud mõtete üle ja korrastada nende mõtiskluste tulemusi õiguse realiteetidele vastavatesse kontseptsioonidesse ja teooriatesse.

Kommunikatsioonihäirete tõttu, mis on tingitud meie reaalsustaju küündimatusest ja väljendusvahendite puudulikkusest taibatu edastamisel, on vaja ettevaatusabinõusid nende häirete ärahoidmiseks nii palju kui võimalik. Tuleb vältida liigset lihtsustamist või üldistamist. Need intellektuaalsed pahed ilmnevad püüetes taandada kõike mõningatele põhiprintsiipidele, mille formuleeringud (ja vastavad kombinatsioonid) esindaksid siis kogu

reaalsust ja isegi transtsendentaalset, kujuteldavat reaalsust. On ütlematagi selge, et teadmiste praeguse taseme juures pole võimalik taandada kõiki realiteete lihtsateks, ühetaolisteks ja universaalseteks mõttemallideks. Me peame tunnistama, et meie maailmamõistmises on olulisi lünki, mistõttu eri aspekte või tasemeid on vaja käsitleda küllaltki erineval viisil. Siiski võib isegi kõige laiaulatuslikumate realiteetide mõningane redutseerimine vahel ikkagi olla väärt ettevõte, vähemalt ontoloogilise harjutusena — proovimaks meie mõistuse jõudu, et korrastada rikkalikku kogemuslikku teavet laiahaardelisteks ja samas lihtsateks ratsionaalseteks skeemideks.

Hoiatus redutseerimise eest käib eelkõige inimese enda kohta. Nagu näha ülaltoodud arutlusest, «inimene» on mõiste, mis tähistab äärmist mitmekesisust. Inimesed erinevad üksteisest suuresti nii oma vaimulaadilt kui ka nende isiksusi mõjutavate välistingimuste poolest. Nad erinevad temperamendilt, reaalsuse apertseptsoonilt, tähelepanelikkuselt ning tajueelistuste, tundlikkuse ja mõjutatavuse poolest. Nende käitumist, sealhulgas suhtluskäitumist, määravad nende füüsilised omadused, eriti füüsilised puuded, ja sellised mõjurid nagu sotsiaalne keskkond, perekondlikud suhted, vanus, haridus; samuti rahvuslik, rassiline, usuline ja kultuuriline taust. Vaimsest ja füüsilisest konstitutsioonist ning vaimsest kasvatusest sõltuvalt tekivad inimestel samade vaimsete stiimulite puhul erinevad assotsiatsioonid.

Kui mitmekesine olend inimene ka on, ikkagi võib rääkida inimeste mõningatest üldistest omadustest ja seega inimesest üldiselt. Mida võib tänapäeval öelda inimesest üldiselt? Inimene on organism nagu taimed ja loomadki ja vajab ellujäämiseks ja soojätkamiseks teatavaid tingimusi. Kuid ülejäänud elusloodusest erinevalt näib inimene olevat veel «välja kujunemata» olend, ta on suurel määral võimeline pidevalt kohanema uute olukordadega ja looma ka ise oma elu korraldamiseks täiesti uusi olukordi. Kui loomadel näib olevat ainult

teadvus, siis inimesel on ka eneseteadvus, mistõttu ta on võimeline asetama ennast kõrgemale niihästi maailmast kui omaenda minast. Erinevalt teistest loomadest ei saa inimene loota lihtsalt hetkeolukorrale. Tal on vaja välja tungida nende situatsioonide piirest, kuhu ta satub, ja tegutseda oma vaimus tulevases ajas või ruumis. «Ettemõtleva» ja «ettetegutseva» olendina ei või inimene loota ainult loodusressursside ja -jõudude peale, vaid peab toetuma iseendale — võib öelda, et inimene on prometheuslik olend.

Kuigi inimese võime korraldada elu oma mõtte järgi teeb temast ennast determineeriva olendi — sellise, kes peab looma oma elu olukordi, ühtaegu mõjustades loovalt ka iseennast, on ta siiski osa loodusest ja sellisena ka determineeritud olend. Mitte ainult tema keha kui bioloogiline fenomen ei allu füüsilise ja orgaanilise looduse seadustele, vaid ka tema mõistus allub spetsiifilistele seadustele, mis toimivad vaimsetes protsessides. Asjaolud, mis määravad inimese vaimse käitumise, ei johtu ainult teda ümbritsevast maailmast, vaid ka temast endast. See inimese «sisemus» koosneb elu vegetatiivsetest ja emotsionaalsetest funktsioonidest, mis moodustavad «süvaimese» suhteliselt stabiilse struktuuri, kontrastina suhteliselt ebastabiilsele «kest-inimese» struktuurile, mis ilmutab end arutlemises, planeerimises ja otsustamises.

Ülejäänud elusloodusega võrreldes on inimene kõrgelt «kihistanud» olend. Sest tema ülesehitus pole mitte ainult füüsiline, keemiline või bioloogiline, vaid, nagu kõrgematel loomadel, ka psühholoogiline, ja, edasi veel noetiline (intellektuaalseid protsesse ja nende tulemusi hõlmav). Sellest asjaolust johtuvad nii inimese jaoks positiivsed kui ka negatiivsed võimalused, mitmesugune risk. Seega allub ta niihästi loodusjõudude destruktiivsele tegevusele (nagu kivimid) ja haigustele (nagu taimed) kui emotsioonide purustavale jõule (nagu mõned mitte-inimloomad) ja peale selle veel ka tema enda loodud ja formuleeritud mõtete destruktiivsele jõule. Et kind-

Ellu jääda ja edasi minna

lustada oma olemasolu, peab inimene valitsema kõike, mis seda ähvardab, sealhulgas ka iseennast kui oma loomingu autorit. Sest inimese lihtsast eksistentsist, elust vastavalt tema loomulikele kalduvustele (kaasa arvatud see, mida võib nimetada «südametunnistuseks» või «usuks») ei piisa veel tema *inimeselikuks* eksistentsiks. Neid kalduvusi peab pidevalt kontrollima ühine inimkogemus ja vaos hoidma mitmesugused individuaalse ja sotsiaalse kontrolli vahendid. Põhilised individuaalse kontrolli vahendid on eneseteadvus ja enesedistsipliin, põhilised sotsiaalse kontrolli vahendid on seadus ja moraal. Et ühiselt kasutada nende kontrollivahendite arenguks ja toimimiseks vajalikku inimkogemust, läheb tarvis kommunikatsiooni. Ning see peab olema efektiivne *inim*kommunikatsioon.

Selleks et saaks rääkida inimestest üldiselt, tuleb arutlusest välja jätta hulk üksikute inimeste väheolulisi erijooni ja korraldada ülejäänud mõtteühikuteks. Üks võimalus on klassifikatsioon. Klass on mõttekonstruktsioonist märgitsetud entiteetide jada, mis on moodustatud klassifitseeritud entiteetide valitud omaduste kompleksist. Kui mingil entiteedil on *kõik* need omadused, siis on ta selle klassi liige, kui ei, siis kuulub ta mõnda teise klassi. Näiteks kui entiteedil on omadused «inimene», «meessoost» ja «abielus», siis kuulub ta «abielumeeste» klassi, kui tal on omadused «inimene», «meessoost», kuid mitte «abielus», siis kuulub ta «poissmeeste» klassi.

(Järgneb)

CONTENTS

Wittgenstein and the twentieth century	<i>Georg Henrik von Wright</i>	1555
On ecumenical thinking and ecumenical movement	<i>Peeter Kaldur</i>	1582
Numberless forms of fading away: The Vepsians in the 20th century	<i>Aime Kährrik</i>	1595
Don Quixote's litany	<i>Rubén Dario</i>	1615
Don Quixote the European	<i>Salvador de Madariaga</i>	1618
Specificity of the New World	<i>Arturo Uslar Pietri</i>	1637
The First Estonian Index of the Cost of Living	<i>Karin Liikane</i>	1647
In the service of his country: The diary of State Controller Karl Soonpää 1939—1940. II		1659
On the anthropic principle	<i>Jaan Kalda</i>	1682
Radical scepticism as the anthropic principle in the microcosm	<i>Tanel Tammet</i>	1694
Confession from the viewpoints of theology and psychology	<i>Stephen Knowers</i>	1705
Review: Sirje Kiin. Kersti Merilaas: Luuletaja elu. Tallinn, Eesti Raamat, 1989	<i>Arne Merilai</i>	1727
Review: Aleksandr Zinovjev. Gorbatšovism. «Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr. 12/13. Tallinn, Perioodika	<i>Tõnn Sarv, Rünno Vissak</i>	1731
Review: Vier Jahrzehnte baltische Geschichtsforschung. Die Baltischen Historikertreffen in Göttingen 1947—1986 und die Baltische Historische Kommission: Vorträge, Veröffentlichungen, Mitglieder. Göttingen, 1987. Osteuropaforschung in Marburg: Institutionen, Sammlungen, Ergebnisse. Marburg, 1988.	<i>Tiit Rosenberg</i>	1736
Editorial note. Summaries		1748
Survival and Surpassing. III	<i>Ilmar Tammelo</i>	1761
СОДЕРЖАНИЕ		
Виттгенштейн и XX век	<i>Георг Хенрик фон Врихт</i>	1555
Об экуменическом мышлении и об экуменическом движении	<i>Петтер Калдур</i>	1582
Тысячи форм исчезновения: вепсы в XX веке	<i>Айме Кяхрик</i>	1595
Литания Дон Кихота	<i>Рубен Дарио</i>	1615
Эвропеец Дон Кихот	<i>Сальвадор де Мадариага</i>	1618
Своеобразие Нового света	<i>Артуро Услар Пиетри</i>	1637
Первый индекс стоймости жизни в Эстонии	<i>Карин Лийкане</i>	1647
Служа отечеству: Дневник государственного контролера Карла Соонпяэ 1939—1940 гг. II		1659
Об антропном принципе	<i>Яан Калда</i>	1682
Радикальный скептицизм как принцип антропности в микрокосмосе	<i>Танел Таммет</i>	1694
О теологической и психологической исповеди	<i>Стивен Кноуэрс</i>	1705
Рецензия: Sirje Kiin. Kersti Merilaas: Luuletaja elu. Tallinn, Eesti Raamat, 1989	<i>Арне Мерилай</i>	1727
Рецензия: Aleksandr Zinovjev. Gorbatšovism. «Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr. 12/13. Tallinn, Perioodika	<i>Тынн Сарв, Рюнно Виссак</i>	1731
Рецензия: Vier Jahrzehnte baltische Geschichtsforschung. Die Baltischen Historikertreffen in Göttingen 1947—1986 und die Baltische Historische Kommission: Vorträge, Veröffentlichungen, Mitglieder. Göttingen, 1987. Osteuropaforschung in Marburg: Institutionen, Sammlungen, Ergebnisse. Marburg, 1988	<i>Тийт Розенберг</i>	1736
От редакции. Резюме		1754
Остаться в живых и идти дальше. III	<i>Ильмар Таммело</i>	1761

PE^A
4L 1194 90, 8

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 1 rubla